

Buzet pod fašizmom

Flego, Mirjan

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:649958>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

MIRJAN FLEGO

BUZET POD FAŠIZMOM

Diplomski rad

Pula, 30. rujna, 2016. godine

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

MIRJAN FLEGO

BUZET POD FAŠIZMOM

Diplomski rad

JMBAG: 030312272, redoviti student

Studijski smjer: jednopredmetni diplomski sveučilišni studij povijesti

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Znanstvena grana: Hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: doc. dr. sc. Igor Duda

Sumentorica: dr. sc. Iva Milovan Delić, v. asist.

Pula, 30. rujna, 2016. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Mirjan Flego, kandidat za magistra povijesti, ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, 30. rujna, 2016. godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Mirjan Flego, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom „Buzet pod fašizmom“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 30. rujna, 2016. godine

Potpis

Sadržaj

Uvod	6
1. Općina Buzet nakon završetka Prvog svjetskog rata	9
1.1. Dolazak talijanske vojske u Buzet	9
1.2. Uspostava nove općinske vlasti	11
2. Obnova političkog života	16
2.1. Političke stranke	16
2.2. Fašistički pokret.....	17
3. Doba parlamentarizma.....	21
3.1. Parlamentarni izbori 1921.....	22
3.1.1. Predizborne aktivnosti	23
3.1.2. „Fašizam nije biljka za naše krajeve“	25
3.2. Općinski izbori 1922.	27
3.2.1. Aktivnosti zastupnika Wilfana i Stangera na Buzeštini	27
3.2.2. Neuspješan pokušaj suradnje	29
3.2.3. Formiranje općinskog vijeća	32
3.3. Parlamentarni izbori 1924.....	33
3.3.1. Predizborna kampanja	34
3.3.2. Novi izbori, stari običaji.....	37
4. Općinska kriza	41
4.1. Slavensko stanovništvo traži vanjskog podestata	43
4.2. Sukob sindikata poljodjelaca i <i>PNF</i> -a.	45
4.3. Svi protiv svih	48
4.4. Zadružna mljekara – neobičan objekt političke borbe.....	51
4.5. Ima li kraja političkoj krizi?	56
5. Slavenska društva u neprijateljskom okruženju	59
6. Tridesete godine. Između iluzije i realnosti.....	63
6.1. Istarski vodovod	66
6.2. Plebiscit za siromaštvo	68
6.3. Čekićem protiv kulture	70
6.4. Prema kraju desetljeća	73
7. Fašističke organizacije u općini Buzet.....	77

8. Kraj fašizma	80
8.1. Početak Drugog svjetskog rata: stanje na Buzeštini.....	80
8.2. Kapitulacija Italije	82
Zaključna razmatranja	84
Izvori i literatura	90
Sažetak.....	93
Abstract	94

Uvod

Istarski je poluotok kroz povijest bio pod vlašću raznih državnih tvorevina: često podijeljen istovremeno između više njih, kao što je i danas kada Istru dijele Hrvatska, Slovenija i Italija. Najčešće su ratovi bili razlogom promjena granica u Istri. Oba svjetska rata ostavila su svoj trag u tom segmentu. Nakon Prvog svjetskog rata Istru u cijelosti zauzima Kraljevina Italija, a nakon Drugog svjetskog rata veći dio Istre pripao je novoj socijalističkoj Jugoslaviji, odnosno njenim republikama Hrvatskoj i Sloveniji, dok je manji dio ostao dijelom Italije. Tako su se u manje od trideset godina dvaput drastično promijenili društveno-politički odnosi u Istri, s ogromnim posljedicama na njeno etnički mješovito stanovništvo.

Devetnaesto stoljeće donijelo je narodne preporode koji su preoblikovali društvenu i političku europsku zbilju, posebno onih prostora u kojima žive različiti narodi, poput Istre koju su nastanjivali Talijani i Slaveni (Slovenci i Hrvati). Za tadašnju multinacionalnu i multijezičnu Austro-Ugarsku Monarhiju, čiji je Istra bila sastavni dio, ti su procesi počeli stvarati mnogobrojne probleme i krizna žarišta potencijalnih sukoba pa je centralna vlast pokušavala balansirati između različitih strana, često izazivajući podjednaku ljutnju i mržnju jednih i drugih. Tako su u Istri talijanski politički vođe smatrali da Austrija vodi proslavensku politiku, dok su Hrvati i Slovenci tvrdili da Austrijanci podržavaju talijansku stranu.

Do Prvog svjetskog rata na političkom planu u Istri najčešće su se sukobljavale Talijanska liberalna stranka i Hrvatsko-slovenska narodna stranka. U gradovima gdje je industrijalizacija uzela svoj zamah budili su se radnički pokreti, koji su svoje političke ciljeve željeli ostvariti putem socijalističkih stranaka. U političko-etničkim odnosima karakteristična je bila podjela na talijanski grad i slavensko selo. Dok su se u obalnim mjestima međusobno takmičile talijanske stranke, općine u unutrašnjosti Istre, koje su imale značajan broj hrvatskog stanovništva, prve su dovele na vlast pripadnike Hrvatsko-slovenske narodne stranke. Ogledan primjer takve sredine bila je općina Buzet, gdje je na općinskim izborima 1887. za načelnika izabran Fran Flego, prvi načelnik iz redova Hrvatsko-slovenske narodne stranke u Istri.

Prema kategoriji uporabnog jezika koja se koristila u austrijskim popisima stanovništva, većina stanovništva tadašnje općine Buzet (više od 90%) služila se primarno hrvatskim jezikom. Talijanski je jezik bio materinji uglavnom samo stanovnicima gradića Buzeta i još pojedinih obitelji u nekim drugim naseljima poput Sovinjaka. Stanovništvo se većinom bavilo i živjelo samo od poljoprivrede, poprilično izolirano od većeg upliva modernizacijskih procesa u gospodarstvu, dok su samo pojedinci zarađivali za život baveći se nekom drugom djelatnošću poput trgovine ili sitnog obrtništva te je većina njih stanovala u gradiću Buzetu koji je jedini na ovom području pokazivao obilježja urbanog naselja.

Od 1887. do Prvog svjetskog rata općina se čvrsto nalazila u rukama Narodne stranke. Izbijanjem rata kontrolu su preuzele austrijske vojne vlasti, a nakon rata, novu je upravu imenovala talijanska vojna vlast. Dvije ucrtane talijanske zastavice u zapisniku s prve sjednice novog općinskog vijeća 13. prosinca 1918. i promjena jezika zapisnika sjednica s hrvatskog na talijanski, označavaju dolazak novog razdoblja talijanske uprave, u kojem će vrlo brzo niknuti fašistički pokret i preuzeti glavnu riječ. U ovom će se radu, stoga, pokušati prikazati razvoj političkih, društvenih, ponešto i gospodarskih prilika u općini Buzet tijekom fašističkog razdoblja, odnosno talijanske uprave.

Proučavatelji su prošlosti buzetskog kraja donekle zanemarivali ovaj period te se vrlo malo od mnoštva radova objavljenih u Buzetskom zborniku bavilo rasvjetljavanjem ovoga razdoblja, uglavnom unutar narativa o antifašističkoj borbi, tako da su brojna pitanja o specifičnostima fašističkog razdoblja u lokalnim uvjetima ostala otvorena. Na neka od njih pokušat će se odgovoriti ovdje. Prije svega, političke okolnosti sasvim su se promijenile nakon Velikog rata tako da su se predratne političke stranke morale prilagoditi novom vremenu. Poglavitito se to odnosi na hrvatski politički pokret koji će se odmah naći na udaru nove vlasti, te se samo od sebe nameće pitanje, kako su se aktivisti tog pokreta snašli u vremenima koja im nisu bila nimalo naklonjena? Kako je, zapravo, uopće bilo moguće djelovati usred rastućeg fašizma, koji je na ovom graničnom području Kraljevine Italije upravo u slavenskom pokretu vidio svog najljućeg neprijatelja? Kako su se snašla brojna hrvatska društvena udruženja koja su djelovala diljem Buzeštine, a koja su također bila na meti fašističkih vlasti, jer su bili viđeni kao centri anti-talijanske propagande i samim time protivni režimu. Naravno, tu su se nalazili i mjesni Talijani, koji su sa

simpatijama dočekali dolazak talijanskih vlasti, no nisu svi s jednako žara gledali na fašizam. Pa i sam fašistički pokret otvara brojna pitanja. Koliko je bio snažan? Tko su bili njegovi članovi? Iz kojih su društvenih slojeva dolazili? Jesu li bili uvjereni fašisti, ili karijeristi i oportunisti koji su *tesseru* koristili za vlastite interese? S obzirom da su fašisti samostalno vladali i upravljali općinom dvadesetak godina, potrebno je vidjeti na koji su se način suočavali s problemima općine, i kako su se snalazili oni, koji su u Buzet dolazili isključivo zbog svoje profesije i koji možda nisu poznavali dovoljno dobro osobitosti ovog kraja da bi se u njemu dobro snalazili.

Pri traženju odgovora na ova i brojna druga pitanja najviše su bili od koristi članci u tadašnjim tiskovinama, prije svega u onima na hrvatskom jeziku poput *Istarske riječi* i *Pučkog prijatelja*, u čijim brojevima nalazimo na mnogo više dopisa iz Buzeštine, nego u tadašnjim istarskim talijanskim novinama. Arhivska građa iz Državnog arhiva u Pazinu, posebice ona iz fonda Prefektore Istre u Puli (1923. – 1945.), bila je od velike pomoći pri izradi ovog rada. Također su pripomogli brojni članci iz raznih izdanja *Buzetskog zbornika*, iz zbornika *Antifašizam na Buzeštini*, u kojem su objavljeni tekstovi o antifašističkoj borbi koji su tijekom godina bili objavljivani uglavnom u *Buzetskom zborniku*, te radovi Darka Dukovskog, prije svega monografija *Fašizam u Istri*.

1. Općina Buzet nakon završetka Prvog svjetskog rata

Italija je, nakon potpisanog primirja s Austro-Ugarskom, krenula u okupaciju teritorija koji su im obećani kao nagrada za ulazak u rat na strani Antante, tajnim Londonskim ugovorom potpisanim 1915. Još prije potpisivanja primirja u Villi Giusti, dvojica su talijanskih diverzanata 1. studenog 1918. u Puli potopili brod *Viribus Unitis*, koji je upravo bio predan mornarici novostvorene Države SHS, i time najavili dolazak talijanskih vojnih snaga koje su u sljedeća dva tjedna zauzele cijelu Istru. Raspadom Austro-Ugarske, u predjelima Istre u kojima je djelovao slavenski politički pokret, formiraju se odbori Narodnog vijeća SHS. Oni su funkcionirali kao tijela novonastale Države SHS i borili se kako bi Istra bila priključena toj državi. Takav je odbor formiran i u Buzetu pod predsjedništvom pravnika Dušana Senčara. Međutim, odbor neće dugo potrajati, jer će ga talijanske vojne vlasti raspustiti odmah pri dolasku.

1.1. Dolazak talijanske vojske u Buzet

Sredinom studenog 1918. dolazak talijanske vojske nestrpljivo se očekivao svakog dana. Dvojica su talijanskih časnika 12. studenog pristigla u Buzet, očito kako bi najavili dolazak „talijanskih okupacijskih četa“, piše sudac Fran Volarić, član buzetskog odbora Narodnog vijeća SHS, u izvještaju poslanom odboru Narodnog vijeća u Puli. On navodi kako se susreo sa jednim od ta dva časnika, bojnikom Finzijem, koji mu je nagovijestio dolazak talijanske vojske te njemu i ostalim djelatnicima uprave najavio kako će morati uredovati u ime Kraljevine Italije te snositi odgovornost za svaki nered ili napad na građane talijanske nacionalnosti.¹

Sudac Volarić navodi kako se ispred dvorane u kojem su imali sastanak sakupljala *rulja*, koja je sve to trijumfalno promatrala, nazivajući tako skupinu ljudi koja je dolazak talijanske vojske dočekala s oduševljenjem. Finzi se sastao i s mjesnim župnikom Ivanom Flegom, također članom odbora Narodnog vijeća, te s njime ušao u verbalni obračun, predbacivši mu da politizira u crkvi tijekom svojih propovijedi. Nekolicina hrvatskih zastava te je večeri zamijenjena talijanskim, a

¹ Šepić, Dragovan, „Bužeština 1918.“, *Hrvatski pokret u Istri XIX. i na početku XX. stoljeća*, ur. Petar Strčić, Reprezent, Račice, 2004., str. 519-520.

Volarić piše kako su župnika oružjem natjerali da izvjesi talijansku trobojnicu. Sljedećeg je dana oko 200 talijanskih bersaljera zaposjelo grad, a Narodni je odbor raspušten te im je zabranjeno bilo kakvo okupljanje. Volarić je razočaran postupcima nove vlasti zbog toga što nisu dopustili: „...svečani odhod naših seljaka, da proslavimo i mi slobodu i pokažemo da uz 800 Talijana, živi u ovom kraju devetnaest hiljada Hrvata“. Pritom misli, vjerojatno, na cjelokupni sudski kotar Buzet, kojeg su činile općine Buzet i Roč. Volarić u svemu tome vidi utjecaj njegovih političkih protivnika koji su okružili mladog i neiskusnog zapovjednika talijanskih četa.²

Na sličan način o tim događajima progovara članak u pulskom *Hrvatskom listu*³ koji govori o dolasku talijanskih vojnika u Buzet, također napominjući kako nije problem u talijanskim vojnicima, koji nemaju loše namjere te ne razumiju lokalne društvene odnose, nego u lokalnim talijanskim predstavnicima koji ovu nesvakidašnju situaciju pokušavaju preokrenuti u svoju korist. U nastavku članka, opisuje se događaj koji se zbio nekoliko dana nakon dolaska talijanskih vojnika, kada su nove vlasti zabranile održavanje političkog skupa, kojeg spominje Volarić. Stanovnici iz raznih krajeva Buzeštine došli su na prosvjed želeći izraziti nezadovoljstvo novim razvojem događaja u njihovoj općini. Ovaj zbor građana često je opisivao u tekstovima proučavatelja buzetske prošlosti, poprimajući gotovo status mitskog događaja u okviru borbe buzetskog stanovništva protiv nepravde i nasilnog preobražaja identiteta ovog prostora.⁴ Skup je prošao mirno, iako je bilo napetosti i ljudi spremnih na obračun pa je slijedom toga bilo i nekoliko privedenih koji su vrlo brzo pušteni. U smirivanju situacije naglašena je uloga predsjednika buzetskog suda dr. Ive Milića, koji je stao ispred okupljenog naroda kod zgrade Narodnog doma, te pozvao prisutne na miran razlaz i strpljenje. Navodno im se obratio riječima: „Raziđite se, još nije došlo naše vrijeme, ali će opet sunce sjati na našim pragovima.“⁵ Time je spriječena mogućnost krvoprolića koja je toga dana, čini se, visjela u zraku.

² Isto, str. 520-521.

³ „Dolazak Talijana u Buzet“, *Hrvatski list*, Pula, 20. studenog 1918., str. 2.

⁴ Sličan događaj predstavlja i anegdota o paljenju hrvatskih knjiga iz knjižnice buzetske osnovne škole gdje je iz lomače ispala Danteova Božanstvena komedija, koju je neki talijanski vojnik, navodno sa Sicilije, nonšalantno, bajunetom vratio u lomaču, ne znajući da se radi o remek-djelu talijanske književnosti. U jednoj se verziji kao svjedok tog događaja pojavljuje kao svjedok dr. Ivo Milić, a prema drugoj verziji prisutan je bio učitelj i ravnatelj hrvatske škole Vinko Šepić.

⁵ Čargonja, Alojz, „Buzet i Buzeština 1918. – 1941.“, *Antifašizam na Buzeštini*, ur. Božo Jakovljević, Reprezent, Buzet, 2003., str. 24.

Na kraju svog dopisa Volarić ističe nadu kako još nije gotovo te kako bi u ovaj kraj trebale doći srpske ili čete neke druge savezničke vojske, kako bi se stanovništvo umirilo te izražava bojazan da bi moglo doći do sukoba između mladih ljudi koji se vraćaju s bojišta i talijanskih četa. Iz ovog dopisa, koji se u cijelosti nalazi u članku Dragovana Šepića „Buzeština 1918. godine“, može se iščitati kakvo je raspoloženje vladalo među političkim predstavnicima Hrvata koji su se nadali do samog kraja da ovi krajevi neće postati dijelom Italije i koji su u samo nekoliko dana izgubili vlast nad općinom, jer je talijanska vojna uprava na čelo općine postavila sebi odane ljude.⁶

1.2. Uspostava nove općinske vlasti

Prva sjednica novog općinskog vijeća održana je već 13. prosinca 1918. Na toj je sjednici za načelnika – *sindaca*, zapravo izvanrednog povjerenika, ukazom generala Carla Petittija di Roreta, postavljen pripadnik stare bužetske obitelji Eugenio Bigatto, kojeg su austrijske vlasti za vrijeme rata internirale. Za njegova zamjenika imenovan je Elio Rigo, budući predvodnik fašističkog pokreta. Na toj prvoj sjednici oformljena su povjerenstva koja su imala zadaću skrbiti o pojedinim općinskim poslovima i normalizirati stanje u poratnim okolnostima kako bi se poboljšali uvjeti života ionako iscrpljenog stanovništva, opterećenog brojnim problemima koji su se redali jedan za drugim. Naime, još protekle zime vladala je glad, tijekom kojeg je skupina žena iz okolnih sela iz očaja provalila u skladište hrane koje se nalazilo u školskoj zgradi, a također zbog nedostatka hrane bila je organizirana akcija spašavanja djece koja su poslana u sjeverne dijelove Hrvatske kako bi preživjela. Na te se nedaće nadovezala španjolska gripa koja je harala krajem 1918., odnijevši mnogo života na Buzeštini, ne štedeći nikoga i masovno pogađajući ljude u fertilnoj dobi.

Formirano je povjerenstvo za opskrbu (*commissione per approvvigionamento*), povjerenstvo za financije (*commissione finanziaria*), školsko povjerenstvo (*commissione scolastica*), političko-pravno povjerenstvo (*commissione politico-legale*) povjerenstvo za poljoprivredu (*commissione di agricoltura*) i

⁶ Šepić, str. 521.

povjerenstvo za zdravstvo (*commissione sanitaria*). Ozračje na ovoj sjednici, koje se može iščitati iz zapisnika, posve je u suprotnosti sa izvještajem suca Volarića. U pobjedničkom zanosu šalju se telegrami kralju, predsjedniku vlade Orlandu, generalima Diazu i Petittiju di Roretu. Izražava se zahvalnost Petittiju di Roretu na imenovanju te mu se poručuje da iz ove tvrđave talijanstva (*roccaforte d' italianita*) primi od cjelokupnog bužetskog stanovništva izraz najdubljeg poštovanja.⁷

Dolazak talijanske vojske u Buzet u potpunosti je preokrenuo političku situaciju. Jedni su to bučno proslavili, dok su drugi živjeli u neizvjesnosti i još uvijek se nadali kako je ta situacija samo privremena, iako se iz postupaka talijanske vojske moglo zaključiti kako su došli da bi ostali. Politički predstavnici istarskih Hrvata, koliko god im ova situacija nije bila pogodna, pozivali su na mir i strpljenje kako ne bi došlo do nepotrebnih sukoba i prolijevanja krvi. Predstavnik talijanskih vlasti general V. di Benedetto, zapovjednik divizije koja je držala pod okupacijom okružja gradova Buzeta, Motovuna, Pazina, Žminja, Labina i Voloskog, objavio je proglas u kojem obrazlaže razloge dolaska talijanske vojske, koja bi trebala nadzirati prijelaz iz starog vladanja tiranije u novi slobode te u kojem naglašava kako neće dopustiti nikakve nasilnosti, nikakvog tlačenja, nikakve manifestacije koje bi se protivile talijanskim zakonima.⁸ Međutim, primjeri s terena pokazuju da su nove vlasti postavile općinske uprave u mjestima sa slavenskom većinom isključivo od sebi odanih ljudi, kao što se to dogodilo u Buzetu, a i izvještaji talijanske obavještajne službe pokazuju kako se odmah krenulo s praćenjem nepodobnih elemenata. Pod posebnim povećalom bili su učitelji i svećenici, koji su svojim djelovanjem i utjecajem kojeg su imali među stanovništvom, posebno u ruralnim područjima, mogli usmjerivati stav naroda prema novopridošlim vlastodržcima. Pod prismotrom je bio i bužetski župnik za kojeg se tvrdilo da ga mrzi cijelo naselje Buzet, i koji je odmah bio istaknut za udaljavanje sa svoje pozicije, a optužuje ga se da koristi svaku priliku kako bi negativno govorio o talijanskoj okupaciji. Talijanski obavještajci zabilježili su i da su se pri povratku iz zatvora učitelja iz Vrha, koji je bio priveden zbog jugoslavenske propagande, pjevale hrvatske pjesme poput „*Još Hrvatska ni propala*“ i drugih, te da se u toj skupini našao i mjesni župnik. Bilo je još sličnih slučajeva i uhićenja zbog izražavanja

⁷ Jelinčić, Jakov, „Općina Buzet u zapisima općinskog zastupstva od 1918. do 1923.“, *Buzetski zbornik* 27, Buzet, 2002., str. 89.

⁸ Šepić, str. 521.

projugoslavenskih osjećaja.⁹ Protiv slovenskih i hrvatskih svećenika pisali su i tadašnji mediji, upozoravajući ih da ne politiziraju u crkvi,¹⁰ što su neki pojedinci, možda, prihvatili kao poziv na akciju jer su napadi na svećenike ubrzo postali uobičajenom pojavom.¹¹

Na udaru se našao već spomenuti Fran Volarić, upravitelj kotarskog suda u Buzetu, koji je napadan zbog navodne kroatizacije suda. Čini se, kako je nakon početne euforije i oduševljenja zbog uspostavljanja talijanske uprave i boravka vojnih snaga na teritoriju Istre raspoloženje malo palo te se počelo agresivnije iz novinskih redaka napadati protivnike. Kampanju protiv njega provodio je pulski list *L'Azione*. Ulazak u zgradu općinskog suda uspoređuje se s odlaskom u Jugoslaviju, jer navode, kako se svugdje još nalaze obilježja pokojne monarhije, a hrvatski jezik je službeni jezik administracije suda, kao i većine djelatnika. Autor članka ovakvo stanje naziva sramotnim i smatra da cijeli jedan broj novina ne bi bio dovoljan kako bi se nabrojale sve nepravilnosti koje se mogu naći u radu suda. Pita se novinar, zašto pojedini djelatnici suda Talijani šute, što o svemu tome misle nadređene vlasti te zašto sud ima dva suca Hrvata, a nijednog Talijana? Izražava nadu, kako će se načelnik Bigatto zauzeti, da se osjećaji Buzeta poštuju.¹² U drugom se članku direktno napada suca Volarića zbog toga što smatra kako Istra još uvijek nije dio Italije te zbog toga ne želi talijanska obilježja unutar suda. Ovakvo stanje unutar suda doživljava se poput provokacije, te se napominje, da Buzet ovakve provokacije nije trpio niti za vrijeme Austrije, pa neće ni sada. Upozoravaju se vlasti da ako ne srede tu situaciju, za to će se pobrinuti bužetski plemeniti sinovi koji će uzeti stvari u svoje ruke. Tko su ti plemeniti bužetski sinovi nije navedeno. Na kraju članka prijetećim se tonom poručuje Volariću i ostalima da prestanu sa svojim aktivnostima prije nego što se uzbude duhovi i dogodi im se ono što „zaslužuju“. Rečenice kojima završava članak, više nego očito izražavaju prijetnju upućenu ne samo Volariću, nego i svakome onome tko bi se usudio suprotstaviti novim moćnicima.¹³

⁹ Klen, Danilo, „Saopćenja i izvještaji talijanske obaviještajne službe o Istri 1919. godine“, *Pazinski meorijal* 9, Pazin, 1979., str. 294.

¹⁰ „Da Pinguente. Trattenimento – Parroco sostituito - Funerale“, *L'Azione*, Pula, 23. siječnja 1919., str. 2.

¹¹ „Sovinjak“, *Pučki prijatelj*, Trst, 6. lipnja 1920., str. 3.

¹² „La croatizzazione del giudizio di Pinguente“, *L'Azione*, Pula, 7. listopada 1920., str. 3.

¹³ „La piena jugoslavizzazione del giudizio distr. di Pinguente“, *L'Azione*, Pula, 14. listopada 1920., str. 3.

Mjesec dana nakon ovih događaja, a dan prije potpisivanja Rapallskog ugovora, na proslavi druge godišnjice talijanskog oslobođenja Istre, po prvi put je, uz zvukove Kraljevskog marša (*Marcia Reale*), na oduševljenje prisutnog mnoštva podignuta talijanska zastava na zgradi kotarskog suda, javlja *L'Azione*.¹⁴ Time je kampanja koju je provodio taj list protiv djelovanja bužetskog suda simbolično dobila svoj završetak, međutim, to nije predstavljalo kraj napada na suca Volarića. *Pučki prijatelj* u ožujku 1921. upozorava na nedolično pisanje neimenovanog tršćanskog lista u kojem motovunski fašisti sugeriraju bužetskim kolegama da je vrijeme da se probude i da protjeraju dr. Volarića, jer će u protivnom morati reagirati oni, na što u *Pučkom prijatelju* odgovaraju pozivom na miran suživot između stanovnika gradića, kao što su Motovun i Buzet, i njihove okolice, te se upozoravaju oblasti na ovakvu: „...pogibeljnu igru koja bi mogla nanijeti najveću štetu našem gradiću“.¹⁵

Vojska nije djelovala samo represivno, već je raznim drugim aktivnostima nastojala pridobiti stanovništvo na svoju stranu. U puljskom dnevniku *L'Azione* mogu se naći članci u kojima se donose vijesti iz Buzeta u kojima se naglašava i hvali važnost koju vojnici imaju u normalizaciji života. *L'Azione* 14. siječnja 1919. piše kako je inicijativom pukovnika Zonchella omogućen školski obrok za svu školsku djecu, bez obzira na njihovu nacionalnost, te se na kraju članka zahvaljuje pukovniku i njegovim vojnicima na svemu što čine za populaciju koja tamo živi i koja će to sigurno znati prepoznati.¹⁶ Povodom obilježavanja *befane*, koja prema talijanskoj tradiciji donosi darove djeci, časnici su okupili djecu te im podijelili darove. *L'Azione* je zabilježio riječi ravnatelja hrvatske škole Vinka Šepića, koji se zahvalio na poklonima u ime djece iz hrvatske škole, želeći prenošenjem Šepićevih riječi, možda naglasiti, kako je neminovnost talijanske vlasti prihvaćena u potpunosti i s hrvatske strane.¹⁷

Svaka je takva manifestacija iskorištena kako bi se nova vlast prikazala u što boljem svjetlu te je uvijek bio netko spreman upriličiti kakav govor u čast i slavu domovine, kralja ili nečeg trećeg. Obično su za to bili zaduženi časnici iz garnizona ili neki od lokalnih političkih predstavnika. Potpisivanjem Rapallskog ugovora, kojim je status Istre konačno definiran, završilo je doba neizvjesnosti, tijekom kojeg su se

¹⁴ „Pinguente in festa“, *L'Azione*, Pula, 13. studenog 1920., str. 3.

¹⁵ „Iz Buzeta“, *Pučki prijatelj*, Trst, 10. ožujka 1921., str. 3.

¹⁶ „Da Pinguente. Refezione scolastica e commemorazione di Vittorio II.“, *L'Azione*, Pula, 14. siječnja 1919., str. 4.

¹⁷ „Da Pinguente“, *L'Azione*, Pula, 20. siječnja 1919., str. 2.

mnogi politički svjesni Hrvati nadali da će se sudbina Istre drukčije rješavati, a s druge strane, oni koji su s veseljem dočekali novu vlast, mogli su odahnuti, vidjevši da se ništa neće promijeniti i da konačno žive u državi koju su željeli. Međutim, pojava novog političkog pokreta Benita Mussolinija, dodatno će zakomplicirati situaciju i svekolike društvene odnose te snažno utjecati i na ove prostore, unoseći nove metode radikalne političke borbe, s ciljem uvođenja totalne kontrole nad prostorom i društvom u cjelini.

2. Obnova političkog života

Politički se život nakon kraja Prvog svjetskog rata vrlo brzo oporavio. Prve su se političke grupacije, socijaldemokrati te talijanske i hrvatsko-slovenske nacionalne snage, okupile oko vodećih ljudi predratne političke scene. Ubrzo su se pojavile mnogobrojne političke grupacije okupljene oko pojedinih udruženja koje su se nastojale povezati sa sličnim političkim skupinama u Italiji. Političko pregrupiranje u Istri ubrzo će izbaciti na scenu nekoliko snažnijih političkih pokreta koji će u pojedinim centrima dominirati sve do dolaska fašizma. U urbanim centrima zapadne i južne Istre najbrže se dogodila obnova političkog života, dok je sjever Istre u tome zaostajao.¹⁸

2.1. Političke stranke

Teško je reći koliko su pojedine političke stranke imale utjecaja na političke prilike na Bužeštini s obzirom na nedostatak podataka o mogućim organizacijama, članovima, aktivistima i simpatizerima. Istarska demokratska stranka (*Partito democratico Istriano*) osnovana u Poreču 1920. kao stranka s nacionalno liberalnim programom, sporo se razvijala te je radničke i seljačke slojeve prepuštala utjecaju socijalista i *popolara*, posebno na sjeveru i sjeverozapadu Istre. Talijanska pučka stranka (*Partito popolare Italiano*) kolokvijalno zvana *popolari*, na neki je način u Istri nastavljao politiku Kršćansko-socijalne stranke. Najbolje se razvijala u tradicionalno klerikalnim centrima poput Kopra, Pirana, Izole, Labina i ostalih. Lokalne su podružnice bile dosta autonomne u odlučivanju tako da zbog toga nisu nikada postali jaka snaga na regionalnom planu, a zbog toga što nisu htjeli surađivati s fašistima bili su meta njihovih nasilnih ispada.¹⁹

Sekcija republikanske stranke za Istru nova je pojava na političkoj sceni Istre, ali neće imati velikog utjecaja na politički život pokrajine te će biti podložna fašističkoj

¹⁸ Dukovski, Darko, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. – 1947.)*, Leykam international, Zagreb, 2010., str. 21.

¹⁹ Dukovski, Darko, „Političke grupacije i stranke na Bužeštini 1918.-1929.“, *Antifašizam na Bužeštini*, ur. Božo Jakovljević, Reprezent, Buzet, 2003., str. 28-29.

asimilaciji. Socijalreformisti pod vodstvom direktora pulskog dnevnika *L'Azione*, Antonija de Bertija, slijedili su politiku Talijanske socijalističke unije (*Unione socialista Italiano*) stranke koja je formirana od bivših republikanaca - mazzinijevaca i pripadnika reformističke frakcije socijalista. Pula, Poreč, Pazin i Mali Lošinj bili su centri koji su trebali potaknuti širenje aktivnosti te stranke po drugim područjima, no nisu bili naročito uspješni.²⁰

Predratne socijaldemokratske stanke pridružile su se talijanskoj socijalističkoj stranci (*Partito socialista Italiano*). Njihov utjecaj je najviše bio prisutan među radnicima u većim centrima gdje su imali potrebu organiziranja radi ostvarivanja vlastitih prava, a budući da je stanovništvo Buzeštine u velikoj mjeri pripadalo seljačkom sloju, u to vrijeme nisu mogli ozbiljnije napredovati, iako je prema nekim informacijama već 1920. osnovana ćelija Socijalističke partije Italije u Buzetu, a ubrzo nakon toga je formirana i ćelija talijanske komunističke partije.²¹

U novim političkim vremenima Hrvatsko-slovenska narodna stranka djelovala je u okviru Političkog društva Edinost, kojeg su činili predstavnici Gorice, Trsta i Istre. U početku je djelovanje te stranke bilo veoma loše organizirano naročito zbog toga jer su mnogi vodeći članovi i aktivisti slavenskog narodnog pokreta otišli iz Istre. Ta stranka nije imala čvrstu stranačku strukturu, već se okupljala oko malog broja aktivista, koji su djelovali među velikim brojem simpatizera, posebno na područjima poput Buzeštine gdje su Hrvati bili većinsko stanovništvo. Sama je stranka bila podvojena između kršćansko-socijalne i liberalne frakcije što se vidjelo u pojedinim fazama njihovih aktivnosti. Ipak, treba reći kako su aktivisti te stranke bili označeni kao jugoslavenski propagandisti kod talijanskih vojnih, a zatim civilnih vlasti, tako da su njihove aktivnosti bile neprestano ometane na razne načine.²²

2.2. Fašistički pokret

Fašistički je pokret u Istri, formiran kao anti-stranka, zbog svoje agresivne naravi i jasno označenog neprijatelja, u prvom redu Slavena pa potom socijalista i

²⁰ Isto, str. 30-31.

²¹ Isto, str. 32.

²² Isto, str. 31.

komunista, doživio strelovit uspon. Fašistički aktivisti, u početku na margini političke scene, vrlo su brzo preuzeli brojna domoljubna društva koja su kasnije postala jezgrom razvoja njihove političke organizacije. U ovim pograničnim krajevima fašizam se isticao posebnom brutalnošću prema svojim političkim neprijateljima te je svojom agilnošću pridobio simpatizere ostalih talijanskih nacionalističkih stranaka, koje su izgubile svoje pozicije u korist pokreta koji se za ostvarenje svojih ciljeva borio svim sredstvima. Taj je pokret u istarskom okruženju pridobio obilježja tzv. agrarnog (ruralnog) fašizma koji se odlikuje većim stupnjem nasilja i vulgarnosti, no usprkos tome, vodeće pozicije zauzimali su pripadnici tzv. gradskih zanimanja i slobodnih profesija, te će ta podjela kasnije izazivati krize unutar fašističkog pokreta koje će biti prisutne do njegove propasti.²³ Pokret je za svoje potrebe koristio militantni skvadrizam, koji je bio sredstvo političke prisile najčešće korišten za vrijeme trajanja izbornih procesa, posebno naglašen u područjima s jasnim političkim neprijateljima poput Buzeštine. Upravo je na području Trsta i Julijske krajine, tzv. skvadrizam započeo s ozbiljnijim aktivnostima, koristeći nasilje u svojim političkim borbama želeći istaknuti talijansku premoć te će se kasnije taj obrazac političkog obračunavanja preseliti u druge dijelove Italije u sukobima sa socijalistima i komunistima.²⁴

Prve jezgre budućih *fascija* nastaju u srpnju 1919. u Poreču, Piranu i Pazinu, a krajem te godine i početkom 1920. osnivani su *Fascio di combattimento* (FdC) u Žminju, Brijunima, Galižani, Buzetu i Malom Lošinju, okupljeni oko: „...antibirokratskih, antiplutokratskih, antidemagoških zahtjeva,“ radi „...mobilizacije svih snaga u zaštiti zemlje“. ²⁵ Nakon Mussolinijeve posjete Istri u drugoj polovici 1920., i njegovog poznatog govora u Puli dolazi do čvršće i stabilnije organizacije pokreta.²⁶ Parlamentarni izbori 1921. omogućili su fašistima da ojačaju svoje redove i uspostave organizacije tamo gdje ih nije bilo, pri čemu se se istaknuli neki članovi poput koparskog fašista Nina de Petrisa koji je najzaslužniji za organizaciju lokalnih sekcija na područjima sa većinskim slavenskim stanovništvom. *Fasci di combattimento* u Roču, Vrhu, Sovinjaku, Draguču i Slumu osnovani su na njegovu inicijativu i okupljali su oko dvjestotinjak članova i simpatizera.²⁷

²³ Dukovski, Darko, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, C.A.S.H., Pula, 1998., str. 64-65.

²⁴ Paxton, Robert O., *Anatomija fašizma*, Tim Press, Zagreb, 2012., str. 63-64.

²⁵ Dukovski, „Političke grupacije...“, str. 29.

²⁶ Dukovski, *Istra i Rijeka...*, str. 24.

²⁷ Dukovski, „Političke grupacije...“ str. 33.

U Sovinjaku je *Fascio di combattimento* konstituiran u travnju 1921. Skupština osnivačke sjednice održala se u prostorijama lokalne glazbene skupine (*corpo musicale*) gdje je profesor Giovanni Iappel govorio o fašističkom pokretu, posebno objašnjavajući specifičnosti u ovoj regiji. Izrazio je zadovoljstvo time što se lokalne organizacije osnivaju diljem Istre. *L'Azione* piše kako je njegov govor prekidan čestim uzvicima u znak podrške Mussoliniju i D'Annunziju, iako je njegova riječka avantura tad već završila. Iappel je pozvao sve prisutne da se upišu u novosnovani *Fascio di Combattimento* u Sovinjaku, što su prema novinskom dopisu svi prisutni spremno prihvatili. Nakon toga imenovali su direktorij *fascija* te su poslali telegram *Duceu* pozivajući ga da što prije posjeti ove krajeve. Sastanak se završio pjevanjem *Giovinezze* i uzvicima *Eia, eia, alala!*. Na kraju se članka zaključuje kako konstituiranje sovinjskog *fascija* označava za *mangiaitaliane* (izraz bi se mogao prevesti kao: oni koji jedu Talijane) ovih krajeva, kraj njihovih huškačkih ideja, očigledno misleći time na protivnike fašističkog pokreta, dok se onima, koji će u ovom *fasciju* vidjeti zaštitnika svojih interesa i osjećaje, obećava era blagostanja.²⁸

Kratka novinska vijest javlja da je 17. srpnja 1921. u Buzetu inauguriran lokalni *Fascio di Combattimento*, iako su njihovi aktivisti i članovi djelovali i ranije, istaknuvši se prilikom parlamentarnih izbora. Za glazbeni program i veselje pobrinula se glazba iz Motovuna. Na zabavi koja je trajala do dva u noći prisustvovali su i neki tršćanski fašisti koji su na odlasku bacili dvije petarde u smjeru hrvatske škole, kako bi valjda simbolički obilježili prostor.²⁹ Upravo se na takve, uvjetno rečeno došljake, obrušavaju u *Pučkom prijatelju*, tvrdeći kako su njihovi lokalni protivnici morali pozvati pojačanja zbog svoje malobrojnosti pa su tako u pomoć pristigle pribjeglice iz Dalmacije i fašisti iz primorskih gradova, koji su uz zaštitu oružništva počinili slava djela koja su odjek dvijetisućgodišnje kulture, koja je toliko kovana u zvijezde³⁰, kako ironično komentiraju fašističke ispade u dopisu, aludirajući na talijansku propagandu o njima kao nositeljima kulture i civilizacije, za razliku od Hrvata i Slovenaca koji su etiketirani od strane talijanskog povjesničara Carla Combija, još u XIX. st. kao narodi bez povijesti koji bi se trebali stopiti u talijansku naciju.³¹

²⁸ „Costituzione del Fascio di combattimento“, *L'Azione*, Pula, 21. travnja 1921., str. 3.

²⁹ „Da Pinguento“, *L'Azione*, Pula, 20. srpnja 1921., str. 3.

³⁰ „Iz Buzeta“, *Pučki prijatelj*, Trst, 15. rujna 1921., str. 3.

³¹ Bertoša, Miroslav, „Combi, Carlo Francesco Giovanni“, *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., str. 141.

Podružnice *PNF*-a na 1924. Bužeštini bile su sastavljene od ljudi između 26 i 46 godina, što je unatoč njihovom malobrojnošću, utjecalo na njihovu pojačanu aktivnosti i prihvaćanje novih tendencija u razvoju stranke. Buzetski je *fascio* tada imao 37 članova koji plaćaju članarinu, a sekcija u Sovinjaku imala je 16. članova između 30. i 35. godine života, dok je *FdC* u Vrhu brojio 20 članova, a ročki ogranak imao je 30 članova.³² Međutim, i dalje je vrlo teško povećavao svoje članstvo, nalazeći se u zoni u kojoj je bilo vrlo teško njihovom politikom pribavljati simpatizere. U izvještajima o političkom stanju na terenu, buzetski su fašisti bili hvaljeni zbog teškoća u kojima djeluju, gdje im većina stanovništva nije naklonjena, ali ipak, usprkos svojoj malobrojnosti, čvrsto su upravljali područjem, a svi mogući neprijatelji režima bili su pažljivo nadzirani.

Od svih političkih stranaka čije su aktivnosti zamijećene na području sjeverne Istre, jedino je fašistički pokret, odnosno stranka, stvorila organiziranu političku strukturu, dok ostale talijanske stranke ionako nisu imale veći broj sljedbenika. Slavenski politički pokret je imao najveći broj sljedbenika na ovom području, ali su njihovi istaknuti pripadnici redovito bili pod prismotrom vlasti, zbog čega su mnogi otišli u emigraciju. Fašistički pokret je, nakon preuzimanja državne vlasti, imao i institucionalnu podršku i moć pa je djelovanje ostalih stranaka mogao bolje kontrolirati, da bi ih kasnije i zabranio.

³² Dukovski, „Političke grupacije...“, str. 33-34.

3. Doba parlamentarizma

Čini se da do 1921. nije bilo organiziranih političkih stranaka na Buzeštini, ali su zapažene propagandne aktivnosti nacional-liberala, fašista, socijalista, popolara te obiju frakcija hrvatsko-slovenskih narodnjaka. Na Buzeštini je vodeća politička ličnost postao novi *sindaco*, izvanredni povjerenik Eugenio Bigatto, oko kojeg su se okupljali simpatizeri talijanskih građanskih snaga.³³ Prvi „načelnik“ pod novom vlašću bio je pripadnik starije garde nacional liberala.³⁴ Bigatto nije nikad postao članom fašističke stranke te je zbog toga, što su fašisti vodili propagandu protiv njega, izgubio ugled među talijanskim građanstvom.³⁵ Bigatto je ubrzo smijenjen, a na njegovo mjesto dolazi Plinio Vascotto. Maknuli su ga njegovi sunarodnjaci, a branila ga je tek nekolicina ljudi koji su njegovom vlašću ostvarili neke svoje interese.³⁶ Dopisi ukazuju da je Bigatto bio u određenom sukobu sa ostalim političkim predstavnicima koji je doveo do njegove smjene, na što ukazuje i činjenica da su njegovi nasljednici na poziciji općinskog povjerenika bili kasnije istaknuti pripadnici fašističkog pokreta, kako na lokalnom tako i na regionalnom planu, dok se Bigatto u međuvremenu pasivizirao.

Dopis u novinama *Pučki prijatelj* s početka 1921. negativno se odnosio prema Bigattovom načinu upravljanja općinom, optužujući ga za gomilanje općinskih dugova i nepotrebno trošenje sredstava. Navodi se kako je sjednica općinskog vijeća, koju je nakon dugo vremena sazvao, bila burna, jer su se kritički odnosili prema Bigattu i njegovi sunarodnjaci. Njime su zadovoljni samo oni koje je postavio oko sebe, nastavlja se u dopisu, te se daje do znanja kako je problem u tome što ne mari za okolicu Buzeta, već samo za gradić u kojem žive Talijani, dok za Jugoslavene, kako se ovom prilikom nazivaju stanovnici okolice Buzeta, sredstava nema te za njih i njihove probleme nitko ne mari. Iz tih razloga, ali i zbog svega što se događalo od dolaska talijanske vlasti: zbog mnogih internacija, hapšenja i globljenja, vrijeđanja stanovništva, onemogućavanja rada njihovim udrugama, zatvaranja škola poručuje se Bigattu kako ne može računati da će dobiti podršku na budućim izborima, kada bi općina, prema željama dopisnika, ponovo trebala pasti u

³³ Dukovski, „Političke grupacije...“, str. 28.

³⁴ Jelinčić, str. 92.

³⁵ Dukovski, „Političke grupacije...“, str. 33.

³⁶ „Iz Buzeta“, *Pučki prijatelj*, Trst, 26. travnja 1921., str. 3.

hrvatske ruke. Autor dopisa smatra kako je zapravo dobro da je na čelu općine takav čovjek, jer da je u kojem slučaju na to mjesto postavljen netko umjereniji i snošljiviji, oslabio bi narodni otpor, do je ovako on još uvijek jak što bi s trebalo manifestirati na skorim izborima. Dopis završava nedvosmislenom porukom: „Avete capito signori Cavallieri.“³⁷ Ambicioznost i uvjerenost u buduću pobjedu kojom je prožet ovaj dopis, a i brojni drugi, pokazuje da su pripadnici narodnjačkog pokreta još uvijek gajili nadu da će se u parlamentarnoj utakmici pokazati njihova nadmoć u biračkom tijelu te da će se stvari vratiti na staro. I vjerojatno bi tako i bilo da nije fašistički pokret, uz prešutno odobravanje tadašnjih vlasti, dobio priliku oko izbora pokazati svu svoju sirovost i brutalnost, kojoj se slabo organizirani politički pokret Slavena u Julijskoj krajini, koji je svoje vodeće ličnosti u Istri u međuvremenu već izgubio, teško mogao suprotstaviti.

3.1. Parlamentarni izbori 1921.

Nakon Rapallskog ugovora Istra je u okviru Julijske krajine i formalno postala djelom Italije, tako da su građani Istre dobili priliku birati kandidate za talijanski parlament na izborima koji su se održali 15. svibnja 1921. Zbog ostvarivanja boljih izbornih rezultata koji bi vodili prema formiranju čvršće i sigurnije vlasti diljem Italije formirani su politički blokovi. U Istri je formiran Istarski nacionalni blok (*Blocco nazionale Istriano*) kojem su pristupili nacional-liberali, socijalreformisti i fašisti. Fašisti su u Istri bili najaktivniji članovi bloka i nametnuli su se kao vodeća snaga. Iako su građanske stranke prihvatile fašistički pokret u nadi da će se taj pokret, nakon što bude iskorišten u borbi protiv socijalista, komunista te slavenskih narodnjaka, asimilirati s ostalim strankama, dogodilo se suprotno, fašisti su asimilirali članove drugih stranaka i iskoristili stranački blok za svoje interese.³⁸

Zbog svojih specifičnosti, Buzeština je ostala izvan glavnih političkih strujanja te su se na tom teritoriju osjećali samo odjeci političkih zbivanja unutar koparskog okruga kojem je pripadala; u kojem se glavnina političkih zbivanja odvijala u gradićima na obali: Piranu, Izoli, Miljama i Kopru. Unutrašnjost koparskog okruga bilo

³⁷ „Iz Buzeta“, *Pučki prijatelj*, Trst, 6. siječnja 1921., str. 3.

³⁸ Dukovski, *Istra i Rijeka...*, str. 28-29.

je područje koje se doživljavalo interesnom sferom HSNS-a. Uz slavenski politički pokret najdublji su utjecaj ostvarili aktivisti Istarske demokratske stranke i fašističkog pokreta koji su se obraćali svim socijalnim slojevima.³⁹

Kako su se bližili izbori, bilo je potrebno oformiti stranačke sekcije Istarske demokratske stranke i Fašističkog pokreta, čiji su članovi formirali podružnicu Istarskog nacionalnog bloka za potrebe predizborne kampanje. Na osnivačkoj skupštini istaknut je predsjednik Elio Rigo, budući bužetski načelnik, koji je objašnjavao politički program novoosnovane skupine. Rekao je, kako će se svi, koji su ujedinjeni u blok, boriti za samo jedan ideal, onaj od domovine, te da bi naredni izbori trebali biti prikazani kao plebiscit za Italiju. Dakle, osim prozirne nacionalističke demagogije Rigo nije poručio i rekao ništa. Na toj je skupštini izabrano vodstvo organizacije s predsjednikom, tajnikom i dvoje vijećnika, a dvojica članova, Elio Rigo i Arturo Vio, odabrani su za delegate na kongresu bloka koji se održao u Trstu 21. ožujka 1921., na kojem su izabrani članovi koji su blok predstavljali na izbornoj listi.⁴⁰

3.1.1. Predizborne aktivnosti

Predizborne aktivnosti na području Bužestine, prema dostupnim informacijama, mogu se svesti na predizborne skupove Istarskog nacionalnog bloka i predstavnika Jugoslavenske narodne stranke s dodatkom fašističkog nasilja. Blok je već imao svoje predstavnike u Buzetu koji su vršili propagandu u njegovu korist, dok se slavenski pokret oslanjao na tzv. narodnjake koji su zbog svojih prijašnjih političkih aktivnosti bili poznati među hrvatskim i slovenskim stanovništvom. Pripadnici nacionalnog bloka organizirali su javne skupove u svrhu izborne kampanje u mnogim mjestima Istre, između ostalog i u Buzetu. Ti su se skupovi obično pretvarali u otvorenu fašističku propagandu.⁴¹

S obzirom da se fašisti nisu bavili samo vlastitom izbornom propagandom, već im je ometanje političkih aktivnosti drugih stranaka koju su vršili skvadristi bilo skoro pa važnije. Navest će se zato nekoliko događaja koji su svojom brutalnošću

³⁹ Dukovski, „Političke grupacije...“, str. 32.

⁴⁰ Isto, str. 32; „Costituzione del Partito nazionale democratico dell'Istria“, *L'Azione*, Pula, 20. ožujka 1921., str. 3.

⁴¹ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str. 78-79.

ostavili trag u povijesnom sjećanju na razdoblje fašizma. Na meti fašista našli su se, kao i drugdje u ruralnoj Istri, svećenici, učitelji te aktivisti Jugoslavenske narodne stranke. Taj je sloj ljudi imao želju među hrvatskim stanovništvom očuvati živim ideje o nacionalnoj svijesti koja se razvijala tijekom prethodnog austrijskog razdoblja, što su talijanske vlasti vidjele kao protudržavno djelovanje te su stoga žmirili na nasilje koje je proizveo skvadrizam.

U dopisima *Pučkog prijatelja* dokumentirani su brojni incidenti fašista. Tako se početkom trećeg mjeseca 1921. dogodio oružani incident u Buzetu ispred Narodnog doma, u kojem su sudjelovali fašisti koji su te iste večeri pokušali provaliti u kuću buzetskog župnika. Do Buzeta su došli stanovnici obližnjih sela Sv. Martina i Štrpeda isprovocirani ispadima nekolicine obijesnih fašista, koji su se nakon neuspješnog pokušaja ulaska u zgradu Narodnog doma razišli. Oružnici su zatim došli do kuće župnika Flega, kako bi ga zaštitili, dok su ga drugi dan posjetili brojni stanovnici, ali i članovi lokalnog *fascija* tražeći od svećenika da umiri svoj narod, i ispričavajući se za nemile događaje, s opravdanjem da su to prouzročili pijani i nezreli mladići. Isti ti posjetitelji su zatim otišli u Narodni dom i Sveti Martin kako bi se izgladila situacija, dok je jedan mladić iz te skupine provokatora zatvoren na osam dana. Na kraju se pozivaju talijanske oblasti da tim „škandalima“ stanu na kraj jer oni ne donose nikome dobra.⁴²

Nekoliko dana prije izbora, 10. 5. 1921. napadi se nastavljaju. Fašisti su se pojavili ispred hrvatske škole te su iznijeli van knjige iz školske knjižnice, i veći dio privatne knjižnice učitelja Vinka Šepića i tu ih zapalili. Na toj lomači nestali su i instrumenti tamburaškog sastava, inventar čitaonice, slike te svi spisi od osnutka škole.⁴³ Na isti način stradale su privatne knjižnice svećenika Ivana Flega i učitelja Kazimira Radea, upravitelja buzetske općine u vrijeme Prvog svjetskog rata.⁴⁴ Niti župnik iz Vrha nije ostao pošteđen. I on je bio fizički napadnut, čak i zatvoren te su mu zapaljene crkvene knjige, dok su usput njegovi napadači uništili nekoliko natpisa

⁴² „Iz Buzeta“, *Pučki prijatelj*, Trst, 31. ožujka 1921., str. 2.

⁴³ Nežić, Matija, „100. obljetnica gradnje zgrade Srednje škole Buzet“, *Buzetski zbornik* 38, Buzet, 2011., str. 237.

⁴⁴ Čargonja, „Buzet i Buzeština...“, str. 24.

na „krivom“ jeziku i pismu.⁴⁵ Nešto slično događalo se i u Sovinjaku, prije i za vrijeme izbora.⁴⁶

Posebno je na meti bio nekadašnji načelnik Fran Flego koji je bio kandidat na slavenskoj listi za talijanski parlament uz dr. Josipa Wilfana, dr. Uliksa Stangera, Ivana Starog, dr. Stojana Brajšu i Tomu Heraka.⁴⁷ Nekoliko dana prije izbora Flego je napadnut, nasilnici su mu provalili u kuću, zapalili sjenik i istočili vino. Na dan samih izbora ponovo je napadnut na biračkom mjestu gdje su mu prvo htjeli istrgnuti glasački listić iz ruku, a potom su ga tukli samokresom po glavi. Prosvjedujući protiv nasilja, dodatno je izazvao nasilnike koji su pucali na njega. Metak nije pogodio istaknutog narodnjaka, nego jednog nesretnika koji se nalazio u blizini. Nakon ovog događaja, Fran Flego je podnio molbu da mu se dopusti odlazak u Kraljevinu SHS, no njegovoj želji nije bilo udovoljeno.⁴⁸ U sukobu s talijanskim vlastima Flego je izgubio sina Josipa, svećenika koji je još 1919. odveden u konfinaciju na Sardiniju te je tamo ubrzo umro.⁴⁹

3.1.2. „Fašizam nije biljka za naše krajeve“

Naravno da su ovakvi potezi utjecali na raspoloženje među stanovništvom i povećali strah, tako da su se mnogi birači razbježali ili se uopće nisu uputili prema biralištima, često udaljenima i nekoliko sati hoda od mjesta stanovanja. U nekim izbornim sekcijama odugovlačilo se s početkom glasanja, a zabilježene su brojne druge nepravilnosti zbog kojih su se ljudi razišli te mnogi nisu glasovali.⁵⁰ Dan izbora je zabilježio najveći broj incidenata koje je prof. Dukovski podijelio u nekoliko skupina: 1) krivična djela počinjena oružanim napadima na glasače i članove izbornih povjerenstava na biralištima te paljenje kuća hrvatskih i slovenskih seljaka; 2) protuzakonito pretvaranje tajnosti izbora u javno glasovanje pod pritiskom članova

⁴⁵ „Iz Vrha“, *Pučki prijatelj*, Trst, 26. svibnja 1921., str. 3.

⁴⁶ „Iz Sovinjaka“, *Pučki prijatelj*, Trst, 30. lipnja 1921., str. 3-4.

⁴⁷ „Kandidati Jugoslavenske narodne stranke“, *Pučki prijatelj*, Trst, 25. travnja 1921., str. 1.

⁴⁸ Rubić, Ivo, Jakovljević, Božo, *Buzet i njegov kraj Bužeština*, Narodno sveučilište, Zagreb – Buzet, 1961., str. 45.; Čargonja, „Buzet i Bužeština...“, str. 24-25.; „Nasilstva protiv naših“, *Pučki prijatelj*, Trst, 19. svibnja 1921., str. 2.

⁴⁹ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode. Istra 1918. -1945.*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., str. 48.

⁵⁰ „Iz Buzeta“, *Pučki prijatelj*, Trst, 2. lipnja 1921., str. 3.

Talijanskog nacionalnog bloka (Istarskog nacionalnog bloka) u izbornim komisijama na nekim biračkim mjestima; 3) oduzimanje glasovnica glasačima JNS; 4) „glasovanje“ mrtvih i odsutnih.⁵¹

Intenzivnom predizbornom kampanjom i zastrašivanjem stanovništva Istarski nacionalni blok ostvario je pobjedu, ali se ne može reći da su imali većinsku potporu u koparskom okrugu u koji je spadao Buzet. Izlaznost birača bila je tek nešto viša od 50% (54,4%). Blok je u političkom okrugu Kopar ostvario 3669 glasova (29%), dok je JNS ostvarila 3398 glasova (27%). Slijede socijalisti sa 2024 glasova (16%) i *popolari* s 1280 (10%) glasova. Komunisti su dogurali do 1197 glasova (9,5%), a republikanci su dobili tek njih 820 (6,5%).⁵² U Buzetu je slavio Istarski nacionalni blok osvojivši ukupno 897 glasova (58%). Nešto manje glasova dobili su predstavnici JNS-a, njih 634 (41%). Republikanska stranka osvojila je neznatnih 15 glasova, a 9 je bilo nevažećih. Ukupno je glasalo 1553 birača od ukupno njih 5523 upisanih u popis birača, što znači da je izlaznost u Buzetu, prema ovim podacima, bila tek 28%.⁵³

Svi ti nemili događaji, koji su se zbivali oko prvih izbora za talijanski parlament, potaknuli su na reakciju dopisnike *Pučkog prijatelja*. Dopis iz Buzeta naslova „Grieh, pokora i kajanje“ naširoko opisuje dojmove nakon razočaravajućih događaja i poziva svoje sugrađane bužetske Talijane da progledaju, kako bi konačno vidjeli svo nasilje i nesreću koja se sručila na okolicu koja samo želi miroljubiv suživot. Upozorava se da kolovođe ove nove politike vode zajednicu u gospodarsku propast, jer neće stanovnici sela iz okolice dolaziti u grad te tamo koristiti usluge obrtnika i trgovaca, istih onih koji podupiru akcije nasilnika koji ugnjetavaju i napadaju seljake, uništavaju im imanja, noćima im upadaju u sela ili im čine brojne druge nepodopštine. Smatraju, da će selo lakše preživjeti bez grada, nego grad bez svoje okolice. Poseban odnos sela i grada koji se međsobno nadopunjavaju u potrebama, ali i sukobljavaju, dodatno je zakompliciran etničkom podjelom, iz čega proizlazi i politička podjela. Na kraju dopisa, poziva se na razoružanje mlađarije koja je izazvala i skrivila žalosne prilike, zaključujući kako fašizam nije biljka za naše krajeve.⁵⁴

⁵¹ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str. 79.

⁵² Dukovski, „Političke grupacije...“, str. 33.

⁵³ Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA - 55, Prefektura Istre u Puli 1923.-1945., f: A/17, 61-364, 10. ožujka 1924., kut. 17.

⁵⁴ „Iz Buzeta. Greh, pokora i kajanje.“, *Pučki prijatelj*, Trst, 2. lipnja 1921., str. 3.

3.2. Općinski izbori 1922.

Općinski izbori održani 1922. potvrdili su moć blokovskih snaga koje su zajednički nastupale i na ovim izborima u brojnim istarskim općinama pod različitim imenima kao građanski savezi, unutar kojih su, opet, dominirali fašisti. Ovi savezi odnijeli su pobjedu u većini istarskih općina, što je bilo poražavajuće za socijaliste, komuniste i Slavene, a dovelo je do daljnje afirmacije i jačanja fašističke stranke.⁵⁵ U većini općina izbori su održani u siječnju, a u onim općinama u kojima je došlo do teritorijalnog preustroja početkom 1922., izbori su održani u drugom dijelu godine. U ovim teritorijalnim prekrajanjima, općina Buzet izgubila je područje Čićarije, gdje je stvorena općina Slum, kasnije preimenovana u Silun Mont'Acquila pa zatim u Lanišće (Lanischie); te područje Draguča, gdje je također stvorena nova općina, koja će kasnije biti pripojena općini Pazin.⁵⁶ U *Pučkom prijatelju*⁵⁷ te promjene vide kao još jedan oblik pokušaja umanjivanja broja hrvatskog stanovništva općine Buzet, jer teritorij koji je oduzet buzetskoj općini bio je naseljen pretežno hrvatski govorećim stanovništvom, no treba reći, kako i u takvoj „okrnjenoj“ općini Buzet, talijansko stanovništvo je i dalje ostalo u velikoj manjini.

3.2.1. Aktivnosti zastupnika Wilfana i Stangera na Buzeštini

Početkom veljače u Sv. Martinu zastupnik u talijanskom parlamentu Josip Wilfan održao je politički sastanak. Sastanku su prisustvovali stanovnici iz svih krajeva Buzeštine koji su došli zastupniku ispričati svoj probleme. Bilo je prisutno prilično jako osiguranje od tridesetak pripadnika kraljevskih karabinjera koji su se brinuli za javni red što je neke prisutne uznemirilo. Prisutnost snaga reda ukazuje na to da je postojala bojazan od izbijanja incidenata. Wilfan je došao kako bi narodu objasnio novonastale administrativne promjene koje su se ticale buzetske općine. Naravno da nije propustio govoriti o važnosti nadolazećih općinskih izbora, ali i o potrebi za zajedništvom, slogom i poštenjem, pritom naglasivši potrebu za

⁵⁵ Dukovski, „Političke grupacije...“, str. 33.

⁵⁶ Storia dei comuni. Variazioni amministrative dall'Unità d'Italia., <http://www.elesh.it/storiacomuni/cercacomuni.asp>, pristupljeno 23. 8. 2016.

⁵⁷ „Iz Buzeta“, *Pučki prijatelj*, Trst, 19. siječnja 1922., str. 3.

prosvjetom, dobrom knjigom i štivom. Završetkom sastanka prisutno mnoštvo mirno se razišlo, uz obećanje jednog prisutnog talijanskog političara da neće biti nasilja na narednim izborima.⁵⁸

I drugi poslanik u talijanskom parlamentu, dr. Uliks Stanger, pravnik iz Opatije, također je u svrhu predizborne propagande došao na Buzeštinu. Mjesec dana nakon Wilfanovog obraćanja stanovništvu, Stanger se pojavio u Sv. Duhu, mjestu sjeverozapadno od Buzeta. Stanger je okupljenima poslao slične poruke kao i Wilfan te im je poručio kako smatra da Italija mora doći na svoje i priznati Slavenima prava koja im pripadaju te da se više neće gledati na njih kao na pripadnike društva niže vrste. Rekao je, kako su mu u vladi obećali, kako neće praviti razliku između Talijana i Slavena. Isto tako, poručio je kako treba nastojati postići dogovor na lokalnom planu s predstavnicima talijanskih stranaka, koji su izrazili želju za suradnjom preko oružničkog kapetana koji je bio prisutan na skupu s desetak svojih kolega.⁵⁹ Oba su sastanka protekla mirno, uz općenite poruke stanovništvu kako trebaju biti strpljivi i ustrajni u svojim zahtjevima.

Nakon sastanka u Sv. Duhu *Pučki prijatelj* obavještava svoje čitatelje kako se dr. Stanger založio za probleme koji tište stanovnike Buzeštine, pišući za to odgovarajućim institucijama, Generalnom civilnom komesarijatu u Trstu, Civilnom komesarijatu u Kopru, Pokrajinskom odboru u Poreču i općini Buzet. U ime slavenskih izbornika zatražio je novu podjelu izbornih sekcija koja bi bila ujednačenija po broju stanovnika te zatražio pristup za predstavnike slavenske stranke u biračke komisije, kako bi mogli nadzirati izborni proces. Izostanak nasilja i prihvaćanje ovih zahtjeva trebali bi pridonijeti mirnijem suživotu dviju narodnosti, smatra Stanger. Povrh ovih političkih zahtjeva Stanger se založio i za druge probleme koji su mučili stanovnike Buzeštine kao što je nedostatna opskrba vodom, potreba za popravkom i izgradnjom mnogobrojnih puteva, navodeći kako bi takva ulaganja mogla gospodarski ojačati kraj, kroz zapošljavanje potrebne radne snage. Zatim se založio i za otvaranje hrvatskih škola u Sovinjaku, Račicama i Sočergi.⁶⁰

U narednom broju *Pučkog prijatelja* stigao je odgovor iz Poreča glede podjele izbornih sektora. Nisu baš prihvatili ono što je dr. Stanger tražio pa se obrazlaže kako

⁵⁸ „Sv. Martin kod Buzeta. Politički sastanak.“, *Pučki prijatelj*, Trst, 9. veljače 1922., str. 3-4.

⁵⁹ „Buzet. Izborni sastanak u Sv. Duhu kraj Buzeta.“, *Pučki prijatelj*, Trst, 23. ožujka 1922., str. 2-3.

⁶⁰ „Poslanik dr. Stanger za Buzeštinu“, *Pučki prijatelj*, Trst, 6. travnja 1922., str. 1-2.

se ne može uzeti u obzir, pri organizaciji sekcija, samo broj stanovnika, nego treba gledati i druge okolnosti poput trgovačke važnosti, broja obrta i veličine poreza, a to je išlo u korist onom imućnijem i poduzetnijem sloju stanovništva, pa je tako izborna sekcija u kojoj se nalazio gradić Buzet, gdje je taj sloj stanovništva obitavao, a koji je većinski pripadao talijanskoj nacionalnoj zajednici, birala 10 odbornika, dok bi druge 4 sekcije sve zajedno birale 10 odbornika. Predstavници političkih stranaka koje se natječu, morale bi imati pristupa izbornim komisijama, te se jamči da će se služba javne sigurnosti pobrinuti kako nasilje ne bi spriječavalo slobodu izbora.⁶¹

3.2.2. Neuspješan pokušaj suradnje

Prije izbora počeli su pregovori o mogućnosti uspostavljanja jedinstvene list na kojoj bi se zajednički našli i Hrvati i Talijani. *Pučki prijatelj* piše kako su pregovori, koji se vode s oružničkim poručnikom, teški te kako Talijani traže za sebe 12 mjesta od ukupnih 20 u općinskom vijeću i mjesto načelnika općine. To bi značilo da im ostaje praktički sva vlast u rukama pa se u dopisu poziva pregovarače na oprez. S obzirom na velika davanja kojima su opterećeni stanovnici bilo bi dobro da njihovi predstavnici znaju na koji se način upravlja s tim sredstvima, da znaju kamo ide njihova muka te da sami mogu njima upravljati. Pojavljuje se i problem kadrova, odnosno nedostatka obrazovanih i sposobnih ljudi koji bi se mogli prihvatiti tog posla, jer je, konstatira se u dopisu, „sva naša inteligencija nas zapustila što milom, što silom.“ Učitelji i svećenici, koji su po pravilu bili jedini pripadnici slavenske inteligencije, nisu smjeli biti članovi općinskog zastupstva, što je uvelike smanjivalo broj ljudi koji su bili u mogućnosti za aktivno sudjelovanje u lokalnoj politici.⁶² Iako je slučaj u općini Roč to demantirao, jer je tamo za načelnika, upravo nakon ovih izbora, izabran i potvrđen M. Massalin, po struci učitelj, čija je pripadnost fašističkom pokreta očito bila jača od zakona.⁶³

Nastavak stranačkih pregovora može se pratiti iz broja u broj *Pučkog prijatelja*. Početkom lipnja činilo se da je dogovor postignut te da će svakoj strani

⁶¹ „Odgovor vicekomesarijata za Istru glede izbornih sekcija u Buzetu“, *Pučki prijatelj*, Trst, 13. travnja 1922., str. 3.

⁶² „Iz Bužeštine“, *Pučki prijatelj*, Trst, 11. svibnja 1922., str. 3.

⁶³ „Iz Roča“, *Pučki prijatelj*, Trst, 5. kolovoza 1922., str. 3.

pripasti po 10 odbornika, a da će načelničko mjesto pripasti Talijanima.⁶⁴ Međutim, kratka obavijest u izdanju od 15. lipnja obavještava čitateljstvo kako su pregovori prekinuti krivnjom talijanske strane te će „naši“ imati samostalnu listu.⁶⁵ Netom prije izbora upozorava se stanovništvo da onaj koji upravlja općinom, upravlja školom, crkvom, putevima i drugim stvarima,⁶⁶ pokušavajući tako motivirati ljude na izlazak na izbore, što je u tom trenutku bilo sigurno vrlo teško, jer su se odlasci na izbore mogli pokazati kobnima, s obzirom na sve što se događalo godinu dana ranije. Drugi dopis govori o tome kako su Talijani, nakon što su vidjeli koga je slavenska stranka predložila za listu, prekinuli pregovore, jer su u tim ljudima prepoznali jugoslavenske propagandiste. Također, nisu urodila plodom sva ona nastojanja zastupnika Stangera za drukčijom podjelom izbornih sekcija koje bi bile ravnopravnije po broju stanovnika te ne bi favorizirale stanovnike grada Buzeta. Posebno su žaljenje u dopisu izrazili prema činjenici da opet svi birači moraju doći u Buzet na biralište, što će brojne birače odvratiti od odlaska na njih, uglavnom zbog udaljenosti, ali i zbog straha od mogućih incidenata. Svoja obrazloženja dodatno pojačavaju prisjećajući se čovjeka koji je bio ustrijeljen u pokušaju atentata na Frana Flega na prijašnjim izborima.⁶⁷

Nakon neuspješnih pregovora između dvije strane, na lokalne izbore izašle su dvije liste, slavenska i talijanska. Ti su se izbori prvo trebali održati krajem lipnja, ali su na kraju održani u nedjelju 2. srpnja. Indikativan naslov o provedenim izborima u *Pučkom prijatelju* koji puno toga govori glasi „*Zar se i ovakve komedije zovu izbori*“. Ovoga je puta, doduše, sve bilo mirno i prošlo je bez nasilja, koje je, čini se, čuvano za izbore većeg značaja poput parlamentarnih. U dopisu piše kako je odaziv bio velik, jer kad su ljudi vidjeli i čuli da je sve mirno pohrlili su na izbore. Međutim, problem je nastao u trenutku kada su fiducijare slavenske stranke fašisti spriječili u nadgledanju izbornog procesa. Političko društvo Edinost predložilo je 10 ljudi za članove izbornih komisija, po dva u svakoj dvorani u kojoj se odvijalo glasanje, ali im na kraju nije bio dozvoljen pristup tako da su tamo ostali samo predstavnici talijanskih stranaka, koji su onda mogli raditi što su htjeli. Razočaranje je nastalo nakon dolaska rezultata, koji su pokazali da je talijanska lista slavila u svim izbornim

⁶⁴ „Iz Bužeštine“, *Pučki prijatelj*, Trst, 1. lipnja 1922., str. 3.

⁶⁵ „Nema sporazuma!“, *Pučki prijatelj*, Trst, 15. lipnja 1922., str. 2.

⁶⁶ „Iz Buzeta“, *Pučki prijatelj*, Trst, 22. lipnja 1922., str. 3.

⁶⁷ „Sv. Martin kot Buzeta“, *Pučki prijatelj*, Trst, 22. lipnja 1922., str. 3.

sekcijama, negdje s većom, a negdje s manjom prednošću. Uglavnom, talijanska lista ostvarila je apsolutnu pobjedu i u onim sektorima gdje talijanskog stanovništva nije ni bilo, što je autora dopisa navelo na zaključak da su: „komisije sigurno sa najvećom savješću izvršile svoju patriotsku dužnost.“⁶⁸

Žalbe na protekle izbore nastavile su se i u sljedećim brojevima *Pučkog prijatelja*. Optužuje se Civilni komesar da namjerno nije dopustio prisutnost predstavnika Slavenske stranke u izbornim komisijama što je omogućilo ostalim članovima komisije slobodne ruke u izvršavanju izbornih manipulacija tako da je ispalo da nijedan kandidat sa slavenske liste nije izabran u općinsko vijeće. U dopisu se žale kako su oni nisu više građani, nego robovi modernog doba. Podnijeli su prijavu civilnom komesaru u kojem stoji kako slavenska lista ima manje glasova, nego što je izašlo birača koji su potvrdili da su glasali za tu listu i koji su spremni za to svjedočiti. Kritizira se i *straordinario* tj. izvanredni povjerenik Rigo koji nije obavještavao seoske župane o pripremama za izbore što je onemogućilo bilo kakvu pravovremenu reakciju na odluke povjerenika. Njegove odluke bile su izvještene na zidovima u općinskoj zgradi što je znatno smanjilo mogućnost da informacije dopru većeg broja stanovnika i tako, dok su predvodnici Slavenske stranke nastojali utjecati na promjenu izbornih sekcija, nisu znali da ih je izvanredni povjerenik već objavio.⁶⁹

No, kao i u ranijim slučajevima, a i u onim kasnijim, do promjena koji bi bili rezultat ovakvih žalbi nije došlo, već su vlasti nastavile po starom, jednostavno ignorirajući zahtjeve koji su dolazili s druge strane nacionalnog i političkog spektra. U takvim se okolnostima konstituiralo novo općinsko vijeće, sastavljeno od podupiratelja talijanske vlasti, uglavnom domaćih ljudi, što se iz njihovog prezimena može zaključiti, s obzirom da uglavnom sva prezimena još uvijek postoje na Bužeštini.⁷⁰ Ti su odbornici bili često napadani u *Pučkom prijatelju* i *Istarskoj riječi*, gdje se aludiralo na njihovo slavensko podrijetlo. U tim se novinama ustvrđuje kako mjesno zastupstvo ne predstavlja i ne vlada u ime većine, jer i sami znaju kakvim su se sredstvima dočepali tog mjesta. Navodi se kako stanovnici mjesta iz bužetske okolice nisu glasali za njih te stoga oni ne mogu donositi odluke u njihovo ime.⁷¹

⁶⁸ „Iz Buzeta. Zar se i ovakve komedije zovu „izbori“?“, *Pučki prijatelj*, Trst, 6. srpnja 1922., str. 3.

⁶⁹ „Iz Buzeta. Nek znade g. komesar de Sunni!“, *Pučki prijatelj*, Trst, 20. srpnja 1922., str. 2-3.

⁷⁰ Riječ je o karakterističnim prezimenima Bužeštine, kako onda tako i danas, poput prezimena Cerovac, Krivičić, Klarić, Fabijančić, Flego i drugih.

⁷¹ „Iz Bužeštine. Sjednica općinskog zastupstva.“, *Istarska riječ*, Trst, 27. rujna 1923., str. 2.

Takvi slučajevi pokazuju kako pripadnost nekoj naciji nije i ne može biti uvjetovano samo podrijetlom i rođenjem, već je ona dinamična kategorija koja je podložna društvenim, ekonomskim ili političkim promjenama, pogotovo na područjima u kojima živi etnički mješovito stanovništvo i u doba konfuznih političkih prilika.

3.2.3. Formiranje općinskog vijeća

Na sjednici općinskog vijeća 20. srpnja. 1922. Elio Rigo postaje načelnikom općine Buzet (*sindaco di Pinguente*). Na toj je sjednici bio prisutan Francesco Di Suni, tadašnji civilni komesar koparskog okruga i budući koparski potprefekt. Sjednica je bila obilježena vatrenim govorima pripadnika nove vladajuće strukture. Čast da prvi govori imao je najstariji prisutni vijećnik, a nakon njega prisutnima se obratio novi načelnik općine.

Govor tog najstarijeg vijećnika bio je nadahnut i obilježen ushićenošću zbog formiranja nove vlasti, koja bi trebala označavati novi početak Buzeta. U pobjedonosnom zanosu, ponosno utvrđuje kako je konačno, nakon 36 godina boli i patnje koje su morali pretrpjeti zbog toga što su njihovi protivnici, misleći pritom na Hrvate, samovoljno gospodarili ovom općinom, štićeni od jedne nečasne vlasti, došla sloboda. Buzet se, prema riječima vijećnika, nikada nije odrekao svog barjaka talijanstva i konačno je rekao dosta na blistavoj pobjedi na izborima od 2. srpnja u kojima je Buzet nadmašio ostale gradove unutrašnje Istre i dao potpuno talijansko vijeće. 500 000 mrtvih koji su poginuli na talijanskoj strani daje im za pravo da zapovijedaju i žive u svojoj kući, a Slavenima poručuje da su zaboravili da je s Viktorijom Venetom Austrija zauvijek propala te da su dobili lekciju koju su zaslužili. Završne riječi ove pobjedonosne tirade pozivaju na složnost i jedinstvo koje će pridonijeti boljitkom za sve građane i pokazati kako se općinom u talijanskim rukama upravlja savjesno i nepristrano. Govor je završen klicanjem Buzetu, talijanskoj Istri i velikoj Italiji.

Nakon ovog nadahnutog govora riječ je dobio *sindaco* Rigo, koji se zahvalio na časti koju je dobio, rekavši da je ovaj gradić stresao svoju lavovsku glavu i

oslobodio se lanaca što su ga 36 godina vezivali. Veličajući talijanstvo Istre, izražava oduševljenje što se talijanska zastava vijori na bužetskim zidinama.⁷²

Ovim je činom stabilizirana općinska vlast u Buzetu nakon nekoliko godina stalnih promjena vijećnika i drugih odgovornih osoba. Rigo će na svojoj poziciji ostati do kraja 1926., te će općinu voditi u vremenima kada su fašisti krenuli ostvarivati plan o svojoj konačnoj dominaciji, i pritom se obračunali se s opozicijom, onemogućivši joj legalno djelovanje, te time otvorivši širom vrata sveobuhvatnoj fašizaciji i u ovom slučaju talijanizaciji društva. Tokom 1923. fašisti su imali vremena dodatno učvrstiti svoje položaje, tamo gdje još njihov utjecaj nije bio jak, isto tako sada su već bili na vlasti na državnoj razini nakon Marša na Rim u listopadu 1922. Organizacije su dobivale na brojnosti tako da su spremno dočekali izbornu 1924. Godinu, u kojoj će se još jednom pokazati sva surovost istarskog fašizma.

3.3. Parlamentarni izbori 1924.

Kako je Buzet tada spadao pod koparsku potprefekturu, potprefekt Francesco Di Suni pomno je pratio političke prilike na području svoje uprave i o njima sastavljao izvještaje koje je slao prefektu u Pulu. U jednom od svojih izvještaja pisanog krajem siječnja 1924. govori o tome kako su političke prilike prije prvih parlamentarnih izbora nakon što su fašisti preuzeli vlast u državi vrlo složene, što bi značilo da fašisti nisu još uvijek u svim zonama preuzeli kontrolu, iako su imali dominantnu inicijativu među talijanskim građanskim snagama, prije svega, jer su *popolari* stagnirali zbog svoje zatvorenosti i nesuradnje među sekcijama, a republikanci su se dobrim dijelom asimilirali u fašističku stranku, dok je onaj manji dio koji ostao u PRI, igrao minornu ulogu u političkom životu regije. Fašistička stranka najsnažnije pozicije u Di Sunijevoj potprefekturi ostvarila je u Kopru, Piranu, Buzetu, Draguču, Roču i Pomjanu, dok je u manjini bila u Izoli, Marezigama, Dekanima, Hrpelju i Slumu. Di Suni konstatira da je okolica Buzeta teritorij u kojem je vrlo teško

⁷² Jelinčić, str. 98-100.

vršiti fašističku propagandu i gdje je još uvijek prisutan jak utjecaj Hrvatsko-slovenske narodne stranke.⁷³

3.3.1. Predizborna kampanja

Izbori su bili zakazani za nedjelju 6. travnja 1924. Predizborna kampanja zahuktala se u drugoj polovici trećeg mjeseca, a u *Istarskoj riječi*, već su početkom ožujka počeli upozoravati na nadolazeće izbore i obavještavati ljude o predizbornim aktivnostima kandidata Slovenaca i Hrvata. Kandidati Josip Wilfan i Uliks Stanger i ovoga puta su na listama za talijanski parlament kao i 1921. te ih se u jednom članku prisjećaju. Autor se u dopisu prisjeća njihovih dolazaka u ovaj kraj, spominje njihove zborove koji su se održali u Sv. Martinu, odnosno Sv. Duhu, no čini se da griješi smještajući te sastanke u vrijeme parlamentarnih izbora 1921., jer su Stanger i Wilfan posjetili Buzeštinu uoči općinskih izbora 1922.⁷⁴

U člancima *Istarske riječi* još uvijek se vrlo otvoreno piše i agitira za slavensku političku opciju te se kritizira fašizam; zapljene lista događat će se tek kasnije te će list izlaziti sve do 1929. kada nastupa obveza da svi urednici novina moraju biti članovi fašističkog sindikata. *Istarska riječ* taj uvjet nije mogla ispuniti pa se gasi njihovo djelovanje.⁷⁵ Zatvaranja hrvatskih škola, odlazak učitelja i nedostatak istih te općenito problemi vezani uz školstvo česta su tema dopisa iz Buzeštine u *Istarskoj riječi*, kao i položaj slavenskih svećenika. Gospodarski problemi stanovništva koje se pretežno bavilo poljoprivrednom, također dominiraju kao tema budžetskih dopisa. *Istarska riječ* bila je vrlo čitana na području Buzeštine jer postoje popisi pretplatnika na kojim se nalazi oko 100 imena, a i gotovo da nema broja *Istarske riječi* u kojem nema barem jednog dopisa iz Buzeštine. Ti su dopisi uglavnom nepotpisani, a naslovljeni su prema mjestu ili kraju iz kojeg dolaze. Poznato je da je učitelj Vinko Šepić često surađivao s *Istarskom riječi* i pisao članke za te novine i za njegove priloge *Mali Istranin* i *Narodni gospodar*, ali i za druge

⁷³ Dukovski, „Političke grupacije...“, str. 34.

⁷⁴ „Iz Sv. Martina kraj Buzeta“, *Istarska riječ*, Trst, 6. ožujka 1924., str. 2.

⁷⁵ Šetić, Nevio, „Politička aktivnost istarskih Hrvata okupljenih oko lista *Istarska riječ* u Trstu 1923. – 1929.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, Vol. 41, Zagreb, 2009., str. 483-498.

tiskovine koje je i uređivao poput *Učiteljskog lista* i časopisa za djecu po imenu *Naša nada*.⁷⁶

Nadali su se u *Istarskoj riječi* kako će ovi izbori proteći bez nasilja, u što možda ni sami nisu vjerovali, ali su time pokušavali hrabriti stanovništvo, koje su pozivali na aktivno sudjelovanje u izbornom procesu. Međutim, izborni se proces može ometati i na druge načine, osim nasilja, kao npr. da se ljudima šalju izborne upisnice sa krivo ispunjenim podacima u zadnji čas, kada ispravak više nije moguć. To nije moglo biti slučajno jer se prečesto događalo, smatrali su u istarskom listu. Žalba je upućena općini gdje su odgovorili kako je prekasno za promjene tako da neki zbog administrativnih grešaka, slučajnih ili namjernih, nisu mogli pristupiti biračkom mjestu i odraditi svoju, kako se to danas popularno kaže, građansku dužnost.⁷⁷

Predizborna kampanja dobila je na intenzitetu krajem ožujka. Kandidat Hrvatsko-slovenske narodne stranke Uliks Stanger posjetio je Buzeštinu u nedjelju 23. ožujka održavši dva politička skupa, jednog u Pračani kod Sovinjaka i drugog u Sv. Martinu kod Buzeta. Toga jutra u Pračanu su, prema izvještaju u *Istarskoj riječi*, stigla dva automobila. Jedan je automobil doveo Uliksa Stangera i njegove suradnike, dok su s drugim autom došli bužetski fašisti kako bi riječima pobijali argumente predstavnika hrvatske stranke, zaplašili narod te usput polijepili svoje propagandne plakate kojima su pozivali stanovništvo da glasaju za njih. Na sastanak je došlo dvjestotinjak ljudi iz svih sela Sovinjštine i drugih mjesta; bilo je tu žena, djece i staraca koji su od Stangera zatražili da se založi za hrvatsku školu.

Stanger je u svom govoru obrazlagao program svog političkog pokreta te okupljenim ljudima govorio o nepravdama koje su im nanesene ili se još uvijek nanose, te pokazao kojim putem treba krenuti kako bi se to popravilo. Stanger je pozivao ljude na odlučnost i upornost u traženju svojih prava te izrazio nadu kako će Talijani s vremenom shvatiti kako i Slaveni imaju pravo na svoj narodni život. Govor dr. Stangera bio je staložen i miran tako da ga ni prisutni fašisti, koji su se umiješali u mnoštvo, nisu ometali. Fašisti su, naime, čekali svog govornika koji je preuzeo govorno mjesto nakon Stangera. Politički tajnik bužetske sekcije *PNF-a* Enrico

⁷⁶ Jakovljević, Božo, „Vinko Šepić i njegov doprinos školstvu Istre“, Buzetski zbornik 12, Buzet, 1988., str. 70.

⁷⁷ „Iz Sovinjaka“, *Istarska riječ*, Trst, 23. ožujka 1924., str. 2.

Mattarelli, prema kazivanju *Istarske riječi*, svoj je govor održao na hrvatskom jeziku, prvo pohvalivši Stangera da je lijepo i umjereno govorio, a zatim naglasio da bi trebali glasovati za Fašističku stranku jer ona želi i Slavenima dobro, što je izazvalo podsmijeh u publici, ali se i autor članka s pravom zapitao zašto spomenuti fašist na izbornim sastancima govori hrvatskim jezikom, a na sudu, gdje radi, priča isključivo talijanskim jezikom. Skup je protekao bez incidenata, a Stanger se, nakon što je porazgovarao sa prisutnima, uputio u Sv. Martin gdje se imao održati drugi izborni skup toga dana.

Bilo je oko tri sata poslije podne kada se u Sv. Martinu pojavio Uliks Stanger, gdje ga je već čekalo oko tisuću ljudi, među kojima i stotinjak fašista i „fašistica“ u crnim košuljama. U Sveti su Martin došli stanovnici iz svih krajeva Bužeštine. Autor članka ih naziva *kremenjacima* uz koje se Stanger osjećao sigurno i jako bez obzira na prisutnost fašista. Stanger se obratio prisutnima govoreći kako bi hrvatski narod trebao imati jednaka prava poput drugih i objasnivši ljudima da moraju birati svoje narodne zastupnike, kako bi oni, koji ih najbolje razumiju, mogli djelovati kao most između naroda i vlade, jer vlada, da bi dobro i pravedno radila, mora biti dobro obaviještena. Prisutni fašisti povremeno su se javljali s uzvikom *eia, eia* te su im zasmetale narodne nošnje u koje su bile obučene neke lokalne djevojke i njihove pjesmice koje su te djevojke pjevale, no sve je prošlo mirno. Stanger se zatim nekoliko sati održao u razgovoru s prisutnima, slušajući što mu imaju za poručiti i odgovarajući na njihova pitanja.⁷⁸

O ovim opisanim događajima svoj je izvještaj sastavio koparski potprefekt Di Suni. Njegov se izvještaj ponešto razlikuje od vijesti koju je donijela *Istarska riječ*, no ne mnogo. Uredno navodi da je Enrico Mattarelli govorio hrvatskim jezikom i da je pozvao okupljene u Pračani da glasaju za fašiste zato što se jedino njihov nacionalni pokret može pobrinuti za boljitak naroda, dok je oporba tu u nemoći da bilo što promijeni. S ovom je opservacijom sigurno bio u pravu. U Di Sunijevom izvještaju broj prisutnih na izbornim skupovima je manji od onog zapisanog u *Istarskoj riječi*. U Pračani je, prema njemu, bilo nešto više od stotinjak ljudi, a u Sv. Martinu je bilo oko 400 prisutnih. Najvjerojatnije se prava brojka prisutnih nalazi između ovih navedenih u izvještajima. Za Stangerov nastup u Pračani piše kako nije impresionirao prisutne,

⁷⁸ „Dva veličanstvena izborna sastanka na Bužeštini“, *Istarska riječ*, Trst, 27. ožujka 1924., str. 1.

a da se u Sv. Martinu održala blijeda iredentistička manifestacija, gdje su neke žene bile odjevene u narodne nošnje i pjevale neke bezazlene hrvatske pjesme, na što su prisutni fašisti uzvratili pjevajući svoje budnice. Izvještaj zaključuje informacijom kako je sve prošlo bez incidenata, a kako ni *Istarska riječ* ne spominje nikakve incidente čini se da ih nije ni bilo.⁷⁹ I u Vrhu se održao jedan skup gdje su fašisti imali glavnu riječ. Glavna poruka tog izbornog skupa može se sažeti u poruku: ako glasate za nas, možda nešto i dobijete, a ako glasate protiv nas, nećete dobiti ništa.⁸⁰

3.3.2. Novi izbori, stari običaji

Na izborni dan, 6. travnja 1924. činilo se kao da se povijest ponavlja. Predizborne analize ukazivale su da su predstavnici hrvatskog i slovenskog nacionalnog pokreta najveći protivnici fašista u izornoj utrci, odnosno da imaju mogućnost osvajanja najvećeg broja glasova u Istri, tako da se ništa nije moglo prepustiti slučaju te su fašisti silovito krenuli u akciju. Naslovnica prvog postizbornog broja *Istarske riječi* od 10. travnja 1924. „vrišti“ natpisom „Golgota našeg naroda“, a dopis iz Buzeta nosi naslov „Krvavi izbori“.

Sva su se biračka mjesta nalazila u opet Buzetu, a ta informacija nije bila poznata biračima ili su se promjene događale u zadnji čas, pa su svi birači morali putovati u Buzet na biralište, no to, čini se, nisu svi i znali. Izborna sekcija 735 imala je svoje sjedište u Sočergi, mjestu koje je danas u Sloveniji, a u ono je doba bilo dijelom općine Buzet. Očekujući da će moći glasati u Sočergi birači iz okolnih mjesta uputili su se tamo, no kako tamo nije bilo izborne komisije morali su pješaćiti u desetak kilometara udaljeni Buzet tako da su mnogi odustali od odlaska na biralište. Isti se slučaj dogodio na Vrhu tako da su i oni morali na biralište u Buzet. Promatrače Slavonske stranke isprva nisu htjeli primiti u izborne komisije, dok kasnije ipak jesu, ali ne u sve, tako da stranački promatrači nisu bili prisutni na svim biračkim mjestima. Nesređeni birački popisi i krivo upisani osobni podaci samo su neki od razloga zašto mnogi nisu glasali, a već je bilo spomenuto kako su neki još prije izbora saznali da su im krivo upisani podaci na izborne iskaznice, te na biralište nisu ni izašli. Pri brojanju

⁷⁹ HR-DAPA – 55, f: A/11, 61-490, 25. ožujka 1924., kut. 17.

⁸⁰ „Iz Vrha kraj Buzeta“, *Istarska riječ*, Trst, 27. ožujka 1924., str.3.

glasova, također je došlo do mnogih nepravilnosti, za što se navode neki primjeri koje su primjetili promatrači u komisijama.⁸¹ Neki su izborni povjerenici zamijetili pokušaje dvostrukog glasovanja.⁸²

Izvještaj bilježi fizičke nasrtaje od strane fašista pred biračkim mjestima. Prije podne u gradu je bilo mirno, no kad su počeli dolaziti birači u većim skupinama, počeli su i sukobi. Mnogi su ljudi natjerani u bijeg. Prijetilo im se revolverima, puškama i bombama. Zvučnu kulisu povika, udaraca i vatrenog oružja pojačale su limene glazbe iz Sovinjaka i Buzeta svirajući *Giovinezza*. Neki su u sukobima s fašistima teško ozlijeđeni, a u tekstu se navodi informacija kako se neki lokalni fašist hvalio da će navaliti na slavenske izbornike odmah nakon mise. Ni večer prije izbora crnokošuljaši nisu mirovali, obilazili su sela te pucajući plašili ljude. U selu Štrped, nedaleko od Buzeta, jednog pripadnika sokolske limene glazbe prebili su fašisti. Lijepili su plakate pozivajući ljude na hrvatskom jeziku da glasaju za vladajuće ili da ostanu doma na dan izbora. U dopisu iz Buzeta se razočarano konstatira kako „sva ta nasilja nije vidio nijedan karabinjer, ni maršialo, ni tenente, ni milizia nazionale, ni predsjednici komisije.“ S jedne strane tolerirale su se razne vrste hladnog i vatrenog oružja dok su drugi uhićivani zbog posjedovanja britvica i malih nožića. Autor zaključuje kako su „buzetski izbori sasma i iz temelja nezakoniti, nasilnički te da nisu ni najmanje u skladu sa izjavama g. Mussolinija. On imade u Buzetu nevjerne sluge, koje bi se rado pohvalile da je već naš narod prešao u italijansku ovčarnicu, ali to su mogli samo nasiljem, himbom i prevarom – u znamenju krvi i nasilja.“⁸³ Ipak, gotovo dva mjeseca nakon izbora pojavljuje se vijest da su neki fašisti u Buzetu razoružani, što je prema izvoru iz *Istarske riječi* izazvalo nezadovoljstvo među građanima Buzeta. Iako pravi razlog tog razoružanja nije poznat, pojavila su razna nagađanja. Jedni smatraju da su fašisti razoružani zbog izbornog nasilja, a drugi, da se to dogodilo zbog incidenta jednog poznatog fašista, koji se na dan izbora u žaru napada na slavenske birače sukobio s jednim oružničkim poručnikom, koji ga je upozorio da

⁸¹ „Golgota našeg naroda“, *Istarska riječ*, Trst, 10. travnja 1924., str. 1.; „Iz Buzeta. Krvavi izbori“, *Istarska riječ*, Trst, 10. travnja 1924., str. 3.

⁸² „Iz Sv. Martina kraj Buzeta“, *Istarska riječ*, Trst, 24. travnja 1924., str. 2.

⁸³ „Golgota našeg naroda“, *Istarska riječ*, Trst, 10. travnja 1924., str. 1.; „Iz Buzeta. Krvavi izbori“, *Istarska riječ*, Trst, 10. travnja 1924., str. 3.

prestane, no kako ga fašist nije htio slušati, došlo je do njihovog međusobnog sukoba.⁸⁴

Potprefekt Di Suni bio je zadovoljan obavljenim poslom na području Bužeštine. Predizborna kampanja, je po njemu, bila odlično organizirana s velikim brojem aktivnosti koji su rezultirali odličnim izbornim rezultatima. Posebno je istaknuo zasluge političkog tajnika Enrica Mattarellija koji je između ostalog sudjelovao na skupu u Pračani zajedno s Uliksom Stangerom i bio je *capozona di Pinguento* Fašističke stranke. Izborni rezultati pokazali su kako je izlaznost na Bužeštini bila među najnižima u koparskom okrugu. U Kopru i Piranu izlaznost je bila 91% i 90%, dok je u Buzetu ona bila 63%, a u općini Slum (Lanišće) tek 45%. Razloge niže izlaznosti Di Suni vidi u tome što su biračka mjesta za neke stanovnike bila udaljena po tri-četiri sata hoda od mjesta stanovanja, no ne navodi zašto su donijete takve odluke. Teror, zastrašivanje, fizičke nasrtaje, pucnjavu i prijetnje ne spominje. Čak tvrdi kako je odsutnost nasilja pozitivno djelovala na izborne rezultate, jer se prošli put pokazala kontraproduktivnom.⁸⁵ Zato pohvaljuje *MVSN* koji je čuvao red na brojnim skupovima i čije držanje može biti primjer ostalima. Za Di Sunija rezultat koji su fašisti postigli u Buzetu, 1381 glas, je rezultat iznad svakih očekivanja. Slavska je lista dobila 383 glasova te Di Suni konstatira kako su Slaveni doživjeli velik pad u broju glasača u odnosu na izbore iz 1921. Sve ostale liste dobile su mali broj glasova. Treća po redu je lista Komunističke partije Italije koja je u Buzetu dobila 57 glasova, od ukupno 1329 glasova u cijeloj Potprefekturi. Komunistički pokret nije u to vrijeme mogao računati na veću podršku među seljačkim stanovništvom, ali su se već prve jezgre stvarale u većim selima Bužeštine. Zanimljivo da su u Draguču, koji je do nedavno bio dijelom buzetske općine, komunisti dobili 9 glasova više nego fašisti. Republikanci i *popolari* ostvarili su još lošije rezultate, doduše ,republikanci su uspjeli sakupiti 43 glasa, a *popolari*, koji su svoje djelovanje ograničili na područje sjeverozapadne obale Istre te nisu bili aktivni na ovom području, dobili su ravno nula glasova.⁸⁶

Parlamentarni izbori u Italiji 1924. označili su kraj višestranačja. Bili su to posljednji izbori na kojima su se mogle natjecati različite političke stranke. Nakon

⁸⁴ „Iz Buzeta“, *Istarska riječ*, Trst, 29. svibnja 1924., str. 2.

⁸⁵ Dukovski, „Političke grupacije...“, str. 34-35.

⁸⁶ Isto str. 35.; HR-DAPA-55, f: A/11, 61-592, 10. 4. 1924., kut. 17.

toga Italija se transformirala u diktaturu u kojoj su birači u nekoliko prilika imali pravo glasati samo za ili protiv fašističke liste koja je bila jedina dozvoljena. Nakon izbora 1924. na kojima su fašisti potvrdili svoju vlast uslijedila je kriza pokreta zbog ubojstva socijalističkog zastupnika Matteotija koji je javno u parlamentu govorio o fašističkim izbornim manipulacijama. Brojne su se sekcije počele osipati i mnogi su počeli uviđati pravu narav fašizma te su fašisti bili primorani izvršiti reorganizaciju pokreta i pritom se obračunati sa unutarstranačkim oponentima. Međutim, izašli su iz te krize još jači. Bila je to pobjeda političke stranke nad militantnim skvadrizmom, koji je postao utegom u daljnjem razvoju fašističkog pokreta, pa je stavljen sa strane i na neki način legaliziran i kontroliran osnivanjem *MVSN*.-a.⁸⁷

Sva tri izborna ciklusa u Buzetu završila su sličnim rezultatom, trijumfom fašizma i porazom slavenskog pokreta. I dok su parlamentarni izbori 1921. i 1924. prošli u znaku nasilja i bezakonja, općinski su izbori 1922. izmanipulirani drukčijim, perfidnijim metodama. Hrvatska štampa, dok je još mogla, jadikovala je i žalila se na fašističke metode, zahtijevajući pravedne izbore, no sve to bez rezultata, jer je stisak režima postajao sve čvršći, a i samo višestranačje ubrzo je ukinuto tako da je fašizam vrlo dobro iskoristio parlamentarni sustav da bi ga kasnije odbacio kao nepotrebnu smetnju.

⁸⁷ Dukovski, „Političke grupacije...“, str. 35.

4. Općinska kriza

Političke prilike na Bužeštini bile su pomno praćene s obzirom na specifične etničke i društvene okolnosti. U gotovo svakom dokumentu raznih talijanskih institucija, od prefektura do kraljevskih karabinjera, pri opisu stanovništva navodi se kako je okolina Buzeta napućena Slavenima, Hrvatima ili inorocima (*allogeni*), ovisno koji je termin autoru drag, no nekako se najčešće govori o inorocima. Etnička struktura stanovništva neizbježan je faktor kojeg su sve te institucije uzimale u obzir, time označavajući da su itekako svjesne mogućih posljedica koje je mogla prouzročiti njihova neumjerena i rasistička politika. Izvještaj koparske potprefektura o političkoj situaciji na svom području od 28. veljače 1925. govori kako je Buzet kompaktno talijanski, ali da je okolina gradića hrvatska i slovenska, no da i u toj okolini *capozona* ima svoje sljedbenike, pa se načelnik Elio Rigo pohvaljuje kao osoba koja se u svakom pogledu može smatrati uzornom te ga zbog toga cijene i poštuju u slavenskom elementu. U istom izvještaju naglašava se kako u općini Roč, koja ima slavensku većinu, postoji *PNF* i ima brojne sljedbenike. Za Draguč je već spomenuto kako ima „problema“ s komunistima, dok je Čićarija tj. općina Slum (tal. Silun Mont'Acquila) mjesto gdje su Slaveni u većini i gdje su samo malobrojni stanovnici privrženi Italiji.⁸⁸

Koparski potprefekt je nekoliko mjeseci ranije posjetio Buzet gdje se mogao upoznati s prilikama kakve su tamo vladale. Naime, buzetska općina od samih je početaka talijanske uprave bila u dugovima. Nepostojanje industrije, slaba razvijenost obrtništva i trgovine, poljoprivredna proizvodnja na prilično niskim granama razvijenosti s nedovoljno plodne zemlje i poprilična geografska izoliranost uvjetovali su loš standard života, a time i smanjene mogućnosti općinskih prihoda. Jedna nerodna godina mogla je izazvati velike probleme stanovnicima pa tako i općini koja, koliko god da je podizala poreze, nije uspijevala stabilizirati financije i nije se mogla održati bez vanjske pomoći. Svemu tome pridonijeli su i neodgovorni općinski upravitelji, koji se u *Istarskoj riječi* često prozivaju za neodgovorno upravljanje javnim sredstvima.⁸⁹

⁸⁸ HR-DAPA-55, f: X-1, 2, 28. 2. 1925., kut. 47.

⁸⁹ „Iz Bužeštine“, *Istarska riječ*, Trst, 14. kolovoza 1924., str. 2.

Zbog nagomilanih dugova pozvao je načelnik seoske župane na sastanak kako bi im objasnio da dug nije velik onoliko koliko se priča. Zbog toga su se župani dogovorili da u Kopar pošalju izaslanstvo kod potprefekta kako bi od njega zatražili da im pošalje jednog revizora koji bi s njima provjerio knjige računa u općini. Prema pisanju *Istarske riječi* potprefekt nije baš lijepo primio tu delegaciju, već im je rekao kako on tu ne može puno pomoći, jer mu to ne dozvoljava zakon, ali je navodno priznao da je općina loše upravljala svojim sredstvima te da su se dobivena sredstva za jednu namjenu, upotrebljavala za drugu. Potprefekt im je kazao kako zna da bi mogao neke od vodećih ljudi u općini maknuti sa strane, ali to ne želi učiniti, te u ovo krizno vrijeme raditi skandale. Time je potvrdio da je kontrola političkih prilika prevagnula nad kontrolom gospodarske i društvene situacije. Potprefekt je naglasio kako nije samo Buzet u dugovima, nego i brojne druge općine. Početkom kolovoza 1924. Di Suni je svratio u Buzet, no nije pozvao na razgovor one članove izaslanstva hrvatske nacionalnosti koji su bili kod njega, već samo talijanske članove delegacije koje je napao rekavši im da su mu lagali, da su njihove tužbe neosnovane i što je valjda bio još gori krimen, da su došli zajedno s Hrvatima. Nadalje u dopisu piše kako se vrlo nepovoljno izražavao o Slavenima. Jedan od delegata poručio je potprefektu da će se na sljedećim općinskim izborima vidjeti iza koga stoji narod, međutim, do tih izbora nikad neće doći.⁹⁰

Inače se u *Istarskoj riječi* pojavljuju članci krajem 1924. i početkom 1925. o nadolazećim općinskim izborima, u kojima upućuju čitateljstvo da provjere svoje izborne iskaznice kako im se opet ne bi događalo da ne mogu glasati.⁹¹ S vremenom će glasovi o narednim izborima iščeznuti, kao i svaka otvorena kritika režima.

Kako je Rigo bio jedan od vodećih fašista u zoni, politika njega i njegovih suradnika bila je oštro bila napadana od strane *Istarske riječi*, a neke su se njihove optužbe pokazale istinitima, s obzirom na razlog zbog kojeg je Rigo morao dati ostavku. Već u prvom broju, iz tih se novina čuju optužbe na račun Riga i cijele općinske vlasti te se tvrdi da oni ne zastupaju Slavene, već samo svoje talijanstvo. Optužuju se zastupnici zbog izražavanja namjere zatvaranja onih hrvatskih škola koje su preostale. Jedan je vijećnik kao razlog ukidanja nastave na hrvatskom jeziku

⁹⁰ „Iz Buzeta. Deputacija kod potprefekta u Kopru. Potprefekt u Buzetu. Tužbe deputacije neuvažene.“, *Istarska riječ*, Trst, 2. listopada 1924., str. 3.

⁹¹ „Iz Štrpeda (Buzet)“, *Istarska riječ*, Trst, 4. prosinca 1924., str. 2.

cinično ustvrdio da djeca ionako kod kuće razgovaraju na tom jeziku pa ga ne trebaju učiti u školama.⁹²

4.1. Slavensko stanovništvo traži vanjskog podestata

Kratka obavijest u *Istarskoj riječi* s početka 1927. govori kako je Elio Rigo podnio ostavku, te je prefektura poslala svog povjerenika kako bi preuzeo općinske poslove. Umjesto Riga dolazi Piero Zetto.⁹³ Negdje u to vrijeme počela je i općinska kriza koja će se manifestirati u međusobnom sukobu dvaju frakcija lokalnih fašista.

Rigo je podnio ostavku na mjesto načelnika na izvanrednoj sjednici općinskog vijeća 15. prosinca 1926., obrazlažući svoju odluku osobnim razlozima, odnosno želi da se posveti svojim osobnim interesima. Općinski su se vijećnici solidarizirali sa svojim načelnikom te su kolektivno odstupili sa svojih pozicija. Međutim, iza ovih neočekivanih ostavki krije se jedna prijava, zapravo više njih, protiv *sindaca* Riga. Arhivski dokumenti otkrivaju kako je bužetski načelnik optužen za zlouporabu položaja i ovlasti, tj. da je primao mito u novcu i naturi za različite usluge. U jeku tih optužbi Rigo se povukao sa svoje pozicije. Di Suni ga je svojedobno nahvalio kao vrijednog i aktivnog člana zajednice i jednog od najboljih građana Buzeta kojega poštuje i cijeni cjelokupno stanovništvo, talijansko i inorodno.⁹⁴ No to, čini se, nije bilo baš tako, kako je Di Suni pisao prefektu u svojim izvještajima.

U trenucima kada se Rigov odlazak približavao, u okolini Buzeta sakupljali su se potpisi stanovnika koji su potom poslani Ministarstvu unutrašnjih poslova. U toj peticiji, na kojoj se nalazi dvjestotinjak imena predstavnika obitelji sa cijelog teritorija bužetske općine, traži se da vlasti za sljedećeg podestata postave osobu koja nije iz Buzeta pa čak niti iz Istre. Smatraju kako u Buzetu nema dovoljno stručnih osoba koji bi mogli odgovorno upravljati općinom koja ima više od 10 000 stanovnika. Za Riga navode kako se za tu ulogu pokazao nedoraslim. Taj zahtjev, kao da je predviđao ono što će se dogoditi ili se već počelo događati u pogledu političke krize u Buzetu. Navodi se kako u gradiću vladaju zatrovani odnosi među tristotinjak stanovnika koji bi

⁹² „Iz Bužeštine“, *Istarska riječ*, Trst, 11. siječnja 1923., str. 2-3.

⁹³ „Iz Sovinjštine“, *Istarska riječ*, Trst, 27. siječnja 1927., str. 3.

⁹⁴ HR-DAPA-55, f: VIII 2/12, kut. 57. Cijeli svežanj se odnosi na slučaj načelnika Riga.

se, ako bi netko od njih došao na čelnu poziciju općine, samo međusobno obračunavali i pritom nanosili štetu općini. O zapošljavanju rodbine i prijatelja ne treba ni govoriti. Blago se kritizira politika stvaranja podjele među narodima (razza), koja bi trebala prestati, ako se želi da se nemirne duše pomire. Teži se suživotu s Talijanima, ali nema u tekstu spominjanja traženja nacionalnih prava, to bi, čini se, ipak bilo previše. Naglašava se potreba za kvalitetnim čovjekom čija će stručnost, neovisnost i objektivnost povoljno djelovati na ove krajeve.⁹⁵

Lokalna ispostava karabinjera sastavila je izvještaj o zahtjevu mještana inorodnih zona o imenovanju načelnika koji nije dio lokalne talijanske zajednice. Smatraju kako je sumnja stanovništva samo djelomično opravdana jer je lokalna talijanska zajednica nakon okupacije činila sve da se uspostavi zdrav i korektan odnos s inorodnim stanovništvom, ali je međusobno rastrgana sitnim interesima i borbama za pojedine pozicije, stvarajući tako u inorodnim masama osjećaj nepovjerenja. Izvještaj kraljevskih karabinjera ne daje odgovor koja bi opcija bila bolja, već samo konstatira da bi dovođenje „stranca“ za načelnika možda još više produbilo odnose među lokalnim Talijanima što bi bilo loše po nacionalnu stvar te bi išlo u prilog Slavenima, ali ipak ostavljaju otvorenim mogućnost da će se sve smiriti, ako dođe netko izvana.⁹⁶ Iako se ponekad čini da su izvještaji, koje su sastavljali pripadnici CC. RR.-a, najobjektivniji i najsuzdržaniji od svih ostalih, ipak niti oni, kao jedan od stupova državne vlasti, ne izlaze izvan konteksta nacionalističke retorike i prioriteta važnosti talijanske nacije nad ostalima, jer kao što se iz izvještaja može iščitati, nije važno kako će se pojedini politički potezi pogoditi cjelokupno stanovništvo, već je važno da ono talijansko bude zadovoljno.

Nije trebalo dugo čekati na reakciju koparskog potprefekta čije su reakcije uvijek žustre ukoliko treba braniti talijanski identitet Istre. Po njemu, izvještaj kojeg su sastavili karabinjeri, ne odgovara istini jer među Talijanima nije bilo raskola zbog osobnih interesa. Ovaj je dopis prefektu pisan niti 10 dana nakon ostavke Riga i njegovih suradnika zbog optužbi za korupciju, što bi trebalo jasno govoriti o vjerodostojnosti potprefektovih riječi. U svom stilu nastavlja, kako su Talijani uvijek pokazivali odlučnost, kompaktnost i borbeni duh protiv nametljivih slavenskih aktivnosti (*marcia slava*). Međutim, izražava mogućnost kako iza ove peticije stoje

⁹⁵ HR-DAPA-55, f: VIII/2/10, 6. 10. 1926., kut. 87.

⁹⁶ Isto, 56/168, 22. 12. 1926., kut. 87.

pojedinci koji su u Buzet došli izvana, i koji su Slavenima odlučili pristupiti na drukčiji način, nego što su to do sad radili prisutni lokalni političari.⁹⁷ Upravo je pristup prema tzv. *allogenim* masama bio jedan od razloga sukoba između sindikata poljodjelaca i stranke, tako da je možda potprefekt u pravu kada spekulira o mogućim skrivenim podupirateljima peticije.

4.2. Sukob sindikata poljodjelaca i PNF-a.

Istarski fašistički pokret nikada nije bio jedinstven i homogen. Često su se pojavljivale frakcije i disidenti s kojima su se stranački hijerarzi morali obračunavati na razne načine. Ti disidentski pokreti obično bi bili odstranjeni iz stranke i pomaknuti na margine političke pozornice. U vremenu kada su zabranjene ostale političke stranke, što se u Italiji dogodilo 1926., jedino međusobni obračuni između disidentskih grupa unutar fašističke stranke daju privid nekakve dinamike političkog života. S obzirom da je fašistički pokret relativno često mijenjao smjernice svojeg djelovanja tako se i članstvo kretalo zajedno s njime ili otpadalo putem. Isto tako, fašistički je sindikalni pokret prolazio kroz svoje uspone i padove, od agresivne borbe protiv socijalističkih sindikata pa do svoje uloge u stvaranju socijalnog mira u fazi izgradnje korporativne države i sveopće fašizacije društva.

Mussolini je 1927. krenuo u obračun s neovisnim sindikalizmom koji se odvojio od pokreta, a u Istri je ta akcija proširena na sve sindikate, odnosno na njihova rukovodstva, gdje su posebno na meti bili sindikati radnika u poljodjelstvu. Oni su se oštro pobunili protiv tadašnje gospodarske i socijalne politike provincijskog fašističkog vodstva zbog katastrofalnog stanja u kojem se nalazilo istarsko selo. Smatrali su da je fašističko vodstvo nezainteresirano za njihove probleme.⁹⁸

Posljedica jednog takvog sukoba između različitih vizija fašističkog djelovanja na terenu, prvenstveno u odnosima s tzv. *allogenima*, u ovom slučaju sa Slavenima, bila je općinska kriza u Buzetu. Vodstvo lokalne sekcije PNF-a i vodeći ljudi fašističkog sindikata poljodjelaca sukobljavali su se na svim razinama, od privatne do javne sfere. Sindikalni aktivizam na Buzeštini je najviše bio prisutan kroz sindikat

⁹⁷ Isto, 8307, 24. 12. 1926., kut. 87.

⁹⁸ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str. 179.

radnika u poljodjelstvu, što je sasvim razumljivo, s obzirom na prevlast ruralnog stanovništva i poljoprivrede kao glavne grane gospodarstva, od koje je većina stanovništva pokušavala preživjeti.

Taj je sukob, između različitih fašističkih struktura, prilično dobro dokumentiran i može ga se djelomično rekonstruirati na temelju arhivskih dokumenata. S jedne strane bio je sindikat poljodjelaca koje je predvodio liječnik Antonio Cucchiara, a s druge strane bila je Fašistička stranka koju je u tom trenutku vodio veterinar i politički tajnik bužetske stranačke podružnice Antonio Chiapetta. Obojicu je u Buzet dovela potraga za poslom iz dalekih južnih krajeva Italije.

Osnivanje sindikata poljoprivrednika u zoni gdje se većina stanovništva bavi upravo tom djelatnošću, čini se kao razuman potez. Međutim, osnivajući ga, dr. Cucchiara susreo se nepovjerenjem i protivljenjem stranačkih čelnika, usprkos tome što je, kao jedan od zadataka, istaknuo i smanjenje vrlo jake slavenske i anti-talijanske propagande kojoj je bilo podvrgnuto seljaštvo te približavanje Talijana i Hrvata, čime bi se povećala mogućnost za međusobno povjerenje i suradnju. Naime, on je smatrao ili je tako opravdavao svoje aktivnosti, da bi bolja suradnja sa hrvatskim stanovništvom mogla doprinijeti njihovoj asimilaciji, jer bi se s uspostavljenim povjerenjem smanjile aktivnosti slavenske propagande. Njegovi su ga protivnici optuživali da je u aktivnosti sindikata uključio neke pojedince koji su ranije djelovali kao slavenski propagandisti pa se Cucchiara morao opravdavati argumentima da je pozvao na suradnju one ljude koji su poznati u narodu, navodeći kako oni dobro odrađuju svoj posao, što izaziva zavist njegovih protivnika. Isto tako, Cucchiara smatra kako nema smisla nepotrebno napadati ljude, jer se ne može očekivati od Hrvata da odjednom postanu Talijani, već bi to trebao biti postupan proces, koji bi trebao obuhvaćati nove naraštaje koje je lakše oblikovati pa navodi da bi osnivanje dječjih vrtića bilo od velike koristi. Svoje protivnike Cucchiara je svrstao u dva tabora. Prvi tabor bi predstavljali talijanizirani Hrvati koji žive u gradu i koji smatraju da hrvatsko seosko stanovništvo nikada neće htjeti postati Talijanima. Drugi protivnički tabor bili bi pripadnici vrha stranke, s kojima Cucchiara nije mogao pronaći zajednički jezik.⁹⁹

⁹⁹ HR-DAPA-55, f: IX 1/4, 16. 2. 1927., kut. 89.

Iza Cucchiare je stajala regionalna sindikalna organizacija čiji je predsjednik Adriano Petronio pisao bužetskom stranačkom čelništvu objašnjavajući im važnost sindikalizma u stvaranju fašističkog društva te naglašavajući kako dosadašnjom politikom prema Slavenima nisu postignuti nikakvi rezultati te bi je, stoga, trebalo redefinirati. Svojim porukama bužetskim fašistima on podupire i potvrđuje napore koje je na tom polju ostvarivao Cucchiara.¹⁰⁰

Nacionalnoj konfederaciji fašističkih sindikata Petronio piše kako je osnovan sindikat poljoprivrednika u Buzetu, kojeg definira kao inorodnu zonu (*zona allogena*), u studenom 1926., ali da u njegovom direktoriju nisu bili svi članovi *PNF*-a, što je bužetski *fascio* dovelo u sumnju da se radi o protudržavnoj djelatnosti, tako da je u Buzet pozvan federalni sekretar Mrach koji je trebao istražiti slučaj. Giovanni Mrach (Maracchi), kao jedan od poznatijih lidera istarskog fašizma, bio je bio na liniji s bužetskim stranačkim čelnicima te je aktivnosti sindikata poljodjelaca smatrao proturežimskom akcijom.¹⁰¹

Mrach i Petronio posjetili su Buzet te su se na sastanku sa sukobljenim stranama upoznali sa problematikom iz prve ruke. Za tu priliku osnovan je kvadrumvirat koji je zaključio da su postupci sindikata protunacionalni.¹⁰² Cucchiara nije bio zadovoljan radom tog formiranog tijela smatrajući kako kvadrumvirat samo produbljuje probleme, ali je bio zadovoljan podrškom koju je dobivao na terenu.¹⁰³ Tražeći savjete od nacionalne federacije sindikata za daljnje aktivnosti, Petronio piše kako je kvadrumvirat, osnovan samo kako bi kompromitirao rad sindikata u čemu federalni sekretar Giovanni Mrach aktivno sudjeluje.¹⁰⁴ *L'Azione*, kao stranačko glasilo, podupire Mracha i bužetske fašiste navodeći, navodeći u kratkoj obavijesti o posjeti Mracha i Petronija Buzetu, kako u sindikatu poljodjelaca, u utvrdi talijanstva Buzetu, glavnu riječ vode *allogeni*, što je za tadašnje standarde, naravno, nedopustivo.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Isto, 75/27, 15. 1. 1927., kut. 89.

¹⁰¹ Isto, 450, 5. 3. 1927., kut. 89.

¹⁰² Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str. 180.

¹⁰³ HR-DAPA-55, f: IX 1/4, 4. 3. 1927., kut. 89.

¹⁰⁴ Isto, 450, 5. 3. 1927., kut. 89.

¹⁰⁵ „Importante visita di gerarchi fascisti a Pingunte“, *L'Azione*, Pula, 18. veljače 1919.

4.3. Svi protiv svih

Početak te 1927., Buzet je dobio novog upravitelja općine. Za prefekturnog povjerenika stigao je Piero Zetto. Povodom dolaska novog povjerenika u *Istarskoj riječi* izrazili su želju da novi upravitelj uspostavi mir, red i politiku čistih računa.¹⁰⁶ Međutim, Zettov dolazak dogodio se upravo usred velikih previranja te on kao treća strana ulazi u komešanja između sindikata i stranke. U prvo vrijeme pokušava lavirati između sukobljenih strana, pokušavajući normalizirati političku situaciju, smatrajući kako na sukob veoma utječu osobne borbe između vodećih ličnosti sindikata i stranke.¹⁰⁷

No vrlo brzo se u ovoj naelektriziranoj situaciji morao s nekim sukobiti, pogotovo ako mu se taj netko direktno miješao u posao i time rušio njegov autoritet podestata. Naime, kako su karabinjeri ustanovili u svom izvještaju, Chiapetta je pokušao pridobiti na svoju stranu neke aktivne članove sindikata koji nisu bili fašisti, a kako bi oni pristali surađivati s njime pribavio im je nove osobne iskaznice bez otiska prstiju. Otisak prstiju na osobnoj iskaznici tada je označavao da je osoba iz nekog razloga pod prismotrom vlasti. Kako bi to postigao, morao je pribjeći zaobilaženju zakonskih propisa i preko svojih veza u općini ishoditi nove osobne iskaznice, bez znanja podestata, čija je dozvola bila potrebna za izdavanje osobnih iskaznica.¹⁰⁸

Tako su se Zetto i Chiapetta našli u otvorenom sukobu pa je politički tajnik tražio od prefekta da se Zetto ne potvrdi za podestata, tvrdeći kako i u Buzetu postoje kadrovi koji bi bili sposobni za tu funkciju, pritom nudeći kao kandidata jednog svog saveznika te argumentirajući svoj zahtjev financijskim razlozima jer bi se postavljanjem domaćeg čovjeka uštedjelo te se ne bi time dodatno opteretile općinske financije.¹⁰⁹

Zetto je, ipak, potvrđen za podestata te je pronašao Chiapettine pomoćnike u općini i zatražio za njih suspenziju. Žestoko je nastupao protiv Chiapette u svojim izvještajima prefektu, optužujući ga za šurovanje s kompromitiranim osobama,

¹⁰⁶ „Iz Sovinjštine“, *Istarska riječ*, Trst, 27. siječnja 1927., str. 3.

¹⁰⁷ HR-DAPA-55, f: IX ¼, 308., 2. 3. 1927., kut. 89.

¹⁰⁸ HR-DAPA-55, f: VIII 2/10, 908, 7. 7. 1927., kut. 87.

¹⁰⁹ Isto, 742, 30. 5. 1927., kut. 87.

odnosno slavenskim propagandistima, što je bila, čini se, najdraža etiketa kojom su se častili međusobno lokalni fašistički vođe.¹¹⁰ Njihova se prepirka dovukla do tršćanskog suda jer *Istarska riječ* krajem rujna 1927. donosi vijest kako se pred tršćanskim sudom vodila rasprava protiv veterinara dr. Chiapette, suca dr. Crevattina i više drugih osoba koje je tužio upravo Piero Zetto. U članku piše kako su tuženi tražili od Zetta da se odrekne svoje pozicije, smjerajući postaviti nekog svog, kao što je iz arhivskih izvora poznato da je Chiapetta tražio da se makne Zetto i postavi netko drugi. Zetto je njima odgovorio pismom, na što su se oni uvrijedili i pozvali ga na dvoboj. Nadalje, piše u članku, kako je Zetto smatrao da su se oni time ogriješili o zakon te ih je zbog toga tužio, međutim, sud je Zettovu tužbu odbacio.¹¹¹

Dok su se općinski dužnosnici međusobno tužakali i povlačili po sudovima, Buzet je ponovo doživio posjetu visokog stranačkog čelnika. Ovoga puta Buzet je posjetio zamjenik tajnika stranke Nino de Petris, koji je došao s ciljem da riješi krizu te u svrhu toga obrazložio zašto je vrh stranke odlučio raspustiti direktorije buzetske stranačke sekcije. *Istarska riječ* donosi informaciju kako je nakon raspuštanja direktorija za komesara stranke postavljen Chiapetta.¹¹² Donekle se nakon toga primirila politička situacija, zbog određenog dogovora do kojeg je došlo između podestata i lokalnog *fascija* na čelu s Chiapettom, iako su pitanja pristupa prema Slavenima i dalje otvorena. Još uvijek postoje problemi s nekim politikantima koji ne daju podestatu mira, pokušavajući rušiti njegov autoritet.¹¹³ Takvo je stanje sigurno utjecalo na Zettovu odluku o ostavci koju ju obznanio početkom 1928.

On nije naveo točne razloge svoje ostavke pa se može samo pretpostavljati što je točno prevagnulo u njegovoj odluci. Činjenice govore da se našao usred jedne krizne i kaotične situacije pored koje nije mogao balansirati onako kako je htio, već se nužno morao prikloniti jednoj strani i time se naći u sukobu s drugom stranom. U svojem opširnom sažetku boravka na Buzeštini dodatno obrazlaže i opisuje kroz što je sve prošao u godinu dana boravka u ovoj specifičnoj zoni. On opisuje Buzet kao malo mjesto puno osobnih mržnji, što je doprinijelo teškoj političkoj situaciji koja se dodatno zaoštrila podjelom u dvije suprotne grupacije. Za politiku koju je vodio krug

¹¹⁰ Isto, 908., 5. 7. 1927., kut. 87.

¹¹¹ „Pred tršćanskim tribunalom“, *Istarska riječ*, Trst, 23. rujna 1927., str. 4.

¹¹² HR-DAPA-55, f: IX ¼, 4828, 23. 8. 1927., kut. 89.; „Buzetska fašistička organizacija“, *Istarska riječ*, Trst, 1. rujna 1927., str. 4.

¹¹³ HR-DAPA-55, f: VIII 2/10, 1561, 14. 12. 1927., kut. 87.

oko vrha stranke kaže, kako je to politika starih principa koji nisu prožeti novim fašističkim duhom, kakvim treba živjeti Italija danas. Optužuje ih za egoizam i komoditet te nadalje navodi kako ne razumiju važnost riječi „žrtva“ i „dužnost“. Za suprotnu stranu, predvođenu dr. Cucchiarom kaže, kako su provodili polaganu i uvjerljivu propagandu među inorodnim masama, upoznajući ih s ljepotom fašističke doktrine koja će svim Talijanima donijeti dobar i ugodan život. Njihove su glavne zadaće bile spriječiti slavenski iredentizam i pripremiti nove generacije koje bi onda u punom smislu postale talijanske. Jedna od spominjanih mjera takve politike bila je gradnja dječjih vrtića po selima, kako bi onda djeca od rane mladosti bila podvrgnuta talijanizaciji. Zetto naposljetku priznaje, da mu je Cucchiarina vizija mirnog i polaganog prodiranja u inorodne zone bliskija, ali da je, ipak, slijedio svoj put ne želeći se aktivno priključiti ni jednoj, ni drugoj strani. S takvim je pristupom, dodaje Zetto, na sebe navukao neprijateljstvo stranačke vrhuške s kojom je jako teško surađivao. Zetto se u svom dugom izvještaju zahvaljuje prefektu na njegovoj podršci i naglašava kako je važno da ovaj kraj ne ostane zapušten, tražeći za njega moralnu i ekonomsku potporu, kako bi se poboljšao život stanovništva zbog čega su mu stanovnici zahvaljivali i lijepo ga dočekivali kad god bi obilazio njihova sela jer im je pomogao, koliko je mogao, u izgradnji nekih građevina, trudeći se racionalno raspolagati ne baš izdašnim sredstvima bužetske općine. Na kraju konstatira kako *fascio* nije prepoznao metode njegova rada i neophodnost takvih inicijativa, ali da je siguran da je pridonio ekonomskoj i duhovnoj obnovi kraja.¹¹⁴

I zaista, teško je očekivati, da je uz prisutne političke odnose, kakvi su vladali, bilo moguće nešto značajnije učiniti, no čini se, kako je Zettov rad, drugačije vrednovan od ostalih, jer čitanjem onodobnih istarskih hrvatskih novina teško da se može naići na pohvale za nekog fašističkog dužnosnika; kritizirati ih se, dakako, nakon uspostave diktature, nije smjelo, jer bi u protivnom, kao što se često događalo, uslijedila zapljena tog broja lista. Međutim, Zetto je doživio da ga hrvatske novine hvale, poglavito zbog toga jer je bio prisutniji na terenu među ljudima od svojih prethodnika, ali i od svojih nasljednika, koji neće naslijediti njegovu politiku. *Istarska riječ* doslovce piše: „Mi našeg podeštata držimo za prijatelja motike, pluga i srpa, dakle nas seljaka, pak će nam zaista pomoći gdje i kako može. On rado zalazi k

¹¹⁴ Isto, 107., 7. 1. 1928., kut. 87.

nama i u naša sela, da se raspita za naše potrebe. On nas vidi i čuje.”¹¹⁵ Ove su pohvale na račun podestata došle zbog njegovog podupiranja nekih projekata koji su se gradili u pojedinim selima. Samo nekoliko mjeseci ranije u *Istarskoj riječi* pozivali su podestata da pogleda malo i okolicu kako bi svjedočio problemima u kojima žive tamošnji stanovnici, u istom članku kazuju kako se raduju njegovoj posjeti, optimistično zaključuju da se opaža neko poboljšanje stanja u općini.¹¹⁶ Čini se da je samo mala promjena u pristupu prema ljudima, koji su živjeli u teškim životnim uvjetima, i čija je egzistencija zbog prirode njihovog posla, ali i zbog političke situacije bila nesigurna, puno značila u vremenima neprestane borbe za golo preživljavanje.

4.4. Zadružna mljekara – neobičan objekt političke borbe

U normalnim društvenim i političkim okolnostima djelovanje jedne zadružne mljekare, koja otkupljuje mlijeko od proizvođača i plasira ga dalje na tržište ili proizvodi sir i druge mliječne proizvode, ne bi privlačilo pozornost pri analizi političkih prilika, već bi se, eventualno razmatrao njezin značaj za lokalno gospodarstvo i utjecaj na životni standard ljudi. Međutim, kako politika i ekonomija gotovo nikad ne djeluju odvojene jedna od druge, nego funkcioniraju s više ili manje međusobne isprepletenosti i utjecaja jedna na drugu, što se posebno manifestira u državama koje imaju tendenciju jake političke kontrole nad društvom, tako je u ovom slučaju mljekarska zadruga, koja je ustanovljena u Sv. Martinu u kolovozu 1926., postala prvorazrednim političkim pitanjem od samog početka svog djelovanja. Kontrola nad radom mljekare bila je jedan od važnijih političkih ciljeva tokom općinske krize u sukobu između sindikata poljodjelaca i fašističke stranke.

Već u prvom dopisu u *Istarskoj riječi*, u kojem je obznanjeno kako je, nakon dugih priprema, konačno pokrenuta mljekarska zadruga sa sjedištem u Sv. Martinu piše kako ova mljekara ima dosta protivnika.¹¹⁷ Sljedeći članci, koji su se objavljivali u *Istarskoj riječi*, uglavnom govore o potrebi međusobne suradnje svih proizvođača mlijeka kako bi se zadružna mljekara stabilizirala i mogla početi ulagati u svoju infrastrukturu i ostale potrebe. Kritizira se rad privatnih mljekara, koje posluju

¹¹⁵ „Iz okolice Buzeta“, *Istarska riječ*, Trst, 29. rujna 1927., str. 2.

¹¹⁶ „Iz doline Mirne“, *Istarska riječ*, Trst, 15. svibnja 1927., str. 2.

¹¹⁷ „Iz Buzeštine“, *Istarska riječ*, Trst, 19. kolovoza 1926., str. 1.

isključivo zbog profita svojih vlasnika, dok zadružna mljekara nastoji koristiti cjelokupnoj zajednici. Pojavili su se glasovi koji tvrde kako takva mljekara nema budućnosti.¹¹⁸ Da li su ti glasovi bili rezultat zavisti, realnog pogleda na stvarnost ili nekih posebnih interesa, ili saznanja, teško je reći, ali potprekturni izvještaj poslan prefekturi na njihov upit o zajmu kojeg traži mljekara iz Svetog Martina pokazuje kako je mljekara vrlo brzo dospjela na crnu listu udruženja. U potprefekturi smatraju kako su neki članovi zadruga pripadnici nekih slavenskih iredentističkih udruga i eksponenti Slavenske stranke, koji raspiruju aktivnu anti-talijansku propagandu, jakog su slavenskog osjećaja i treba ih smatrati politički opasnim i sumnjivim osobama. Iz tih razloga potprefekt smatra kako ne bi trebalo odobriti zajam mljekari.¹¹⁹

Da se mljekara vrlo brzo našla u centru političkih prepirki saznaje se iz jednog izvještaja dr. Cucchiare koji piše kako je sjednicu njegovog sindikata, na kojoj je tema bila mljekara, nasilno prekinuta od strane *milite*, što je on prijavio karabinjerima tražeći da se odgovorni kazne.¹²⁰ U studenom 1927. u *Istarskoj riječi* objavljuje se vijest o održanoj raspravi protiv trojice odbornika mljekare, među kojima se nalazio i učitelj Vinko Šepić, koji su optuženi da su sazvali sjednicu mljekare bez da su to javili vlastima. Zbog toga su tu sjednicu, koja se održala još u siječnju, prekinuli uniformirani članovi milicije. Stoga se može zaključiti da je riječ o istoj sjednici koju spominje Cucchiara, iako on navodi da je to bila sjednica sindikata na kojoj je tema bila mljekara. Isto tako, ako je Šepić bio jedan od odbornika u vijeću mljekare, jasno je i zašto su u potprefekturi smatrali da tamo djeluju eksponenti Slavenske stranke, jer je Šepić odavno bio etiketiran kao sumnjiva politička osobnost. Što se procesa tiče, optuženici su oslobođeni optužbe.¹²¹

Daljnji razvoj situacije ukazuje da se mljekara teško nosila sa situacijom na tržištu, ali i s konkurencijom na lokalnom planu. Postala je jedan od razloga sukoba između podestata Zetta i veterinara Chiapette. Zetto je pisao kako Chiapetta želi preuzeti kontrolu nad mljekarom, ali ga zadrugari nisu htjeli prihvatiti, već su izabrali njega za počasnog predsjednika zadruga, a dr. Cucchiaru za predsjednika vijeća

¹¹⁸ „Iz Sv. Martina“, *Istarska riječ*, Trst, 4. studeni 1926., str. 2.

¹¹⁹ HR-DAPA-55, 15247, f: X 3/3, 12. 10. 1926., kut. 47.

¹²⁰ HR-DAPA-55, f: IX 1/4, 10. 1. 1927., kut. 89.

¹²¹ „Optuženi, ali riješeni“, *Istarska riječ*, Trst, 3. studeni 1927., str. 4.

zadruga.¹²² Također, pri svojem odlasku s mjesta pozicije podestata Zetto se založio za mljekaru jer je smatrao da je treba poduprijeti zbog teškog stanja u kojem se nalazila.¹²³

Nakon Zetta u Buzet je kao privremeni prefekturni povjerenik stigao mladi Mario Petronio, čiji dolazak nije ništa doprinio smirivanju situacije u općini, jer se Petronio, za razliku od svog prethodnika, vrlo brzo priklonio stranačkim vođama te je ubrzo zamijenio Chiapettu na čelu stranke tako da je u manje od mjesec dana zauzeo dvije najvažnije stolice u općini.¹²⁴

Petronio je prilikom svog dolaska obećao da će nastaviti slijediti Zettovu politiku, no to je, čini se, bila samo retorička figura jer je odmah dao smijeniti 20-ak seoskih župana (*capovilla*), bliskih prijašnjem načelniku, kojeg je počeo kritizirati, što je izazvalo reakciju Cucchiare. Međutim, čini se kako je opet glavni problem bila bužetska mljekara, čiji su članovi htjeli liječnika Cucchiaru i ljekarnika Fermegliu u odboru, ali im je to odbijeno jer se oni ne bave poljoprivredom pa se Cucchiara čudi kako je odvjetnik Crevattin mogao postati članom tog odbora, a oni ne. Cucchiara u svom obraćanju Ninu De Petrisu zaključuje kako postoje dobre šanse da Petronio svojim postupcima uništi sve što je prijašnji podestat Zetto napravio. On smatra kako ovakvoj općini, kao što je Buzet, s političkim i ekonomskim problemima koji tu vladaju, potreban upravitelj s iskustvom koji će se voditi nacionalnim interesima te neće svoje djelovanje podrediti osobnim interesima svojih privrženika.¹²⁵ Petronio se stranačkoj vrhušci krenuo odmah opravdavati te pritom nije propustio uzvratiti Cucchiari i njegovim saveznicima, posumnjavši u njihovu vjernost fašizmu. Petronio naglašava kako liječnik i apotekar nemaju što tražiti u skupštini mljekare jer ona nema nikakve veze s njihovim poslom.¹²⁶

Krajem veljače 1928 u zgradi Narodnog doma u Buzetu održala se izvanredna skupština Zadružne mljekare iz Sv. Martina. Na toj skupštini Petronio je pokušao preuzeti uzde društva i to mu je čini se uspjelo, a to što se mljekara nalazila u stalnim problemima s financijama te nije bilo sredstava za razvoj i ulaganja, samo mu je olakšalo put prema preuzimanju kontrole nad njom. U izvještaju u *Istarskoj*

¹²² HR-DAPA-55, f: VIII 2/10, 908, 5. 7. 1927., kut. 87.

¹²³ Isto, 52, 3. 1. 1928., kut. 87.

¹²⁴ „U bužetskom fašju“, *Istarska riječ*, Trst, 16. veljače 1928., str. 2.

¹²⁵ HR-DAPA-55, f: VIII 2/10, 6. 2. 1928., kut. 87.

¹²⁶ Isto, 10. 3. 1928., kut. 87.

riječi spominje se namjera gradnje nove zgrade za mljekarsku zadrugu, ali i prispjeli dugovi koji onemogućavaju bilo kakav razvoj. Zajmovi koji su se tražili od nadležnih tijela neprestano su bili odbijani zbog optužbi za bavljenje protunacionalnom politikom. Stoga je vodstvo mljekare krenulo u suradnju s općinskim komesarom te je kompromisno dogovoren novi odbor, sastavljen od pripadnika Talijana iz grada i Slavena iz okolice. Prvo su stari odbornici htjeli kao predstavnika Talijana i Cucchiaru, ali to im je odbijeno pa su morali pristati na neka druga kompromisna rješenja te su na ovoj izvanrednoj skupštini izabrani novi odbornici.¹²⁷ Cijeli taj dopis u *Istarskoj riječi* odiše rezerviranošću spram odluka koje su se donosile na skupštini, vjerojatno pazeći da se riječima previše ne kaže, kako ne bi bilo nepotrebnih reakcija vlasti. Autor dopisa suzdržao se od bilo kakvog subjektivnijeg komentara.

Pulski list *L'Azione* nije imao razloga za suzdržanost, već je trijumfalno potvrdio pobjedu općinskog povjerenika. *Istarska riječ* u jednom od svojih sljedećih brojeva donosi reakciju na članak koji je izašao u pulskom dnevniku *L'Azione* o spomenutoj skupštini. Skoro je suvišno napomenuti kako su oni ova zbivanja gledali kroz malo tamnije naočale. Za njih je skupština mljekare označavala sjajnu pobjedu Marija Petronija, prije svega gospodarsku, ali i političku. Za njih osnutak i djelovanje mljekare predstavlja vrijedan čin, ali ne način da je mljekara „političko oruđe nekog zlobnika“ što je još jedna u nizu optužbi, koja ide na račun prijašnjeg vodstva mljekare, za nedozvoljenu političku djelatnost, te su zbog toga: „oblasti, opazivši to, sustegnuli zadruzi svaku pomoć, sve dotle, dok ne pokažu njeni članovi javno, da su se otresli svake politike, dapače, dok se ne podvrgnu pravcu i politici fašizma.“ Nadalje hvale Petronijev doprinos, koji je svojom sposobnošću i energičnošću, shvativši značaj mljekare za ovaj kraj, odlučio riješiti probleme sazivanjem novog odbora, koji je, navodno prihvatio put fašizma te će sada, smatraju oni, pod Petronijevim vodstvom mljekara oživjeti i doživjeti svoje najveće uspjehe te postati čimbenik blagostanja čitave općine.¹²⁸

A da ta budućnost nije tako svijetla kako su u *L'Azioneu* zamislili pokazuje izvještaj sa glavne skupštine održane u srpnju 1928. U *Istarskoj riječi* pišu kako je skupština bila vrlo slabo posjećena. Broj članova mljekare neprestano je opadao, novca je bilo sve manje, a dugova sve više, dok ulaganja nema. Krizna situacija

¹²⁷ „Iz Svetog Martina kod Buzeta“, *Istarska riječ*, Trst, 22. ožujka 1928., str. 2-3.

¹²⁸ „Buzetska mljekarna u Sv. Martinu“, *Istarska riječ*, Trst, 5. travnja 1928., str. 2.

dovela je do ostavki većine članova odbora. Nakon pročitanih izvješća počela su komešanja i nastala je opća galama s bučnim raspravama oko njene budućnosti. Skupština je prošla bez završne riječi, u općem metežu i neizvjesnosti, a rasprave su se nastavile izvan dvorane.¹²⁹ Šteta je što o ovoj skupštini nema više drugih izvora koji bi nam mogli otkriti još neke pojedinosti odvijanja ove, čini se, presudne skupštine za razvoj zadružne mljekare. Spomena za nju u *Istarskoj riječi* više nema, ali se opet nakon gotovo 3 godine ponovo pojavljuje u arhivskim dokumentima i opet kao predmet političkih prepucavanja.

Tadašnjem prefektu Italije Foschiju stiglo je anonimno pismo potpisano u ime mnogih građana prepuno optužbi na račun bužetskog podestata Nicolaa Quarantotta, gdje se između ostalog tvrdi kako mljekara propada otkako ju je preuzeo Quarantotto, dugovi su sve veći te nikome nije ništa plaćeno već 8 mjeseci čime se prouzročila velika šteta poljoprivredi, zbog čega su mnogi seljaci morali prodati svoje krave. Tvrdili su, kako sve ostale mljekare u Julijskoj Krajini funkcioniraju izuzev ove, što je krivica načelnika i njegovih suradnika. Upravo je u jednom od suradnika, stanovitom Klariću, bio problem, jer se u pismu tvrdilo, ne samo da su Klarić i Quarantotto mljekaru koristili za vlastiti probitak, nego da je taj Klarić politički sumnjiva osoba koja je praćena zbog slavenskog propagandizma.¹³⁰ Bilo kako bilo, prefekta nisu impresionirale optužbe na račun Quarantotta pa ih je odbacio kao neosnovane jer je on smatrao da je podestatovo djelovanje u mljekarskoj zadruzi u skladu sa željama zadrugara te da su svi njegovi pokušaji bili u cilju revitaliziranja rada mljekare, iako su se pokazali bezuspješnima.¹³¹ Ubrzo je zadružna mljekara prestala djelovati te su domaćinstva koja su ovisila o toj djelatnosti bila primorana naći nove oblike prodaje mlijeka u vremenima teške ekonomske krize pa su žene iz domaćinstava osobno odlazile u Trst prodavati mlijeko te su im za to izdavane posebne dozvole od tršćanske općine.¹³²

Prateći višegodišnja događanja koja su pratila djelovanje ove mljekare vidi se sva nesposobnost fašističke politike u krajevima u kojima nisu mogli računati na velik broj oduševljenih pristaša, a još su svojom politikom stvarali samo protivnike. S jedne strane pokušavali su čvrsto preuzeti stvar u svoje ruke, što su onda pojedini

¹²⁹ „Iz Bužeta“, *Istarska riječ*, Trst, 16. kolovoza 1928., str. 4.

¹³⁰ HR-DAPA-55, f: VIII 2/4, 20. 5. 1931., kut. 139.

¹³¹ Isto, 8244., 2. 7. 1931., kut. 139.

¹³² Finderle, Vladimir, „Mljekarice iz Sv. Martina“, *Bužetski zbornik* 19, Bužet, 1994., str. 133.

pripadnici političke elite pokušavali ublažavati, a što je onda dovelo do njihovih međusobnih sukoba, dok je za to vrijeme sve ostalo propadalo, na štetu cjelokupnog stanovništva. Uzalud su bili svi vapaji, najčešće u *Istarskoj riječi*, da se u okolnostima i odnosu između stanovništva grada i sela, kakav je vladao na Buzeštini, ne može zanemarivati seosko stanovništvo čiji su loši uvjeti života i preživljavanja diktirali ekonomski razvoj općine, iz jednostavnog razloga, jer kada oni nisu imali sredstava, nisu mogli trošiti kod trgovaca i obrtnika iz grada. Unatoč svim tim razlozima i gospodarskim pokazateljima, politički su motivi za kontrolom nad svime što u društvu postoji bili jači te je obračun s neistomišljenicima bio važniji od pokušaja da se smislenim i odgovornim upravljanjem gospodarskim resursima pokuša ostvariti napredak koje bi osjetili svi stanovnici općine. Još se jednom pokazalo kako politika ima često destruktivan utjecaj na ono što dotakne; možda bi ta mljekara imala sasvim drukčiji razvoj da se nije našla u takvim političkim okolnostima, a možda i ne bi, no politika joj nije dozvolila niti jedan pokušaj; prvo joj nije dopuštala razvoj, a onda ju je ugušila u svojem zagrljaju.

4.5. Ima li kraja političkoj krizi?

Politička situacija u općini nije se poboljšavala. Iako je Petronio bio glavni čovjek općine i stranke, njegovih neprijatelja bilo je na svim stranama. Svo je vrijeme bio prefekturni povjerenik, nikad nije bio izabran za podestata, a čini se da je glavni razlog tomu što je bio u nekom sukobu s karabinjerima.¹³³ U njihovim je relacijama, uglavnom negativno opisivan. Tvrdili su da se rijetko nalazi u Buzetu, tek oko 12 do 15 dana mjesečno pa onda građani moraju dolaziti više puta na općinu zbog toga što njega nema.¹³⁴ Petronija je zbog svoje česte odsutnosti u općini mijenjao učitelj G. Iappel pa je prefektura poslala privremenog zamjenika Leopolda Baccosa koji je stigao iz Poreča. On je samo dva puta tjedno dolazio u Buzet pa su u *Istarskoj riječi* pozivali nadležne vlasti da pošalju stalnog upravitelja koji je općini u problemima prijeko potreban.¹³⁵ Petronio je početkom listopada dao ostavku na sve svoje pozicije u općini Buzet rekavši kako su poteškoće u općini prevelike, jer se dugo godina nije

¹³³ HR-DAPA-55, f: VIII 2/10, 1398., 1. 3. 1928., kut. 87.

¹³⁴ Isto, 1284., 19. 4. 1928., kut. 87.

¹³⁵ „Iz Buzeštine“, *Istarska riječ*, Trst, 6. rujna 1928., str.4.

kvalitetno radilo, a neki lokalni politički djelatnici spriječavaju svaku promjenu na bolje.¹³⁶

Nekoliko mjeseci prije svog odlaska Petronio, Marrachiju i prefektu Leoniju, opisuje političke i društvene prilike na Buzeštini iz svoje perspektive. Prebacivanje krivnje na svoje političke protivnike, bilo je obilježje, koje se nalazi u gotovo svakom političkom izvještaju iz Buzeta. Suradnja s anti-talijanskim elementima i optužbe za antifašizam, dio su čestih optužbi, korištenih u međusobnim obračunima lokalne političke elite, iz koje se Petronio, kao ni ostatak društva iz *PNF*-a, nije znao ili nije htio izvući. Ne nalazeći rješenja za silne gospodarske i društvene probleme, Petronio fokus prebacuje na one političke, u duhu pograničnog fašizma, govoreći kako je glavni cilj Talijana, borba protiv Slavena te optužujući svoje prethodnike, a misleći na Zetta, da su sa Slavenima preblago postupali dopuštajući im brojne pogodnosti, pritom navodeći kako ih je Zetto postavljao u velikom broju u općinske komisije. Po njemu, slavenska opasnost nije eliminirana i asimilacija se ne odvija prema planu jer se još nije pojavila sposobna osoba koja bi to djelo mogla sprovesti do kraja, njegove su inicijative nailazile na otpor pa nije mogao puno toga učiniti, a nedostajalo mu je ljudi s kojima bi mogao konstruktivno surađivati. Ipak, hvali se kako je pod svoju kontrolu stavio mljekaru i posujilnicu.¹³⁷

Petroniijevom ostavkom otvorilo se mjesto za novog podestata. Na to je mjesto postavljen Lino Lana.¹³⁸ *Istarska riječ* piše kako je Lana došao iz Pule, a inače je porijeklom iz Splita. Uselio se u zgradu Narodnog doma što je pozitivno prihvaćeno u hrvatskim novinama, zbog simbolične važnosti, jer su smatrali da će time biti bliže selima, kojima je potrebna pomoć pa odmah pozivaju novog podestata u posjetu.¹³⁹ Postavljanjem Lane za podestata Buzeta može se reći kako se općinska kriza primakla svome kraju. Naznaka o nastavku sukoba između zaraćenih strana lokalne politike nema. U tridesetim godinama na političku scenu stupaju neki novi akteri. Naizgled se stanje primirilo, ali i novi će podestati, kao došljaci, ući u koloplet zamršenih lokalnih odnosa, pa će se opet događati da prefektura dobiva anonimna pisma kojima se pokušava diskreditirati ovaj ili onaj stranački ili državni dužnosnik.

¹³⁶ HR-DAPA-55, f: VIII 2/10, 5. 10. 1928., kut. 87.

¹³⁷ Isto, 30. 6. 1928., kut. 87.

¹³⁸ HR-DAPA-55, f: VIII 2/10, 6322, 30. 10. 1928., kut. 87.

¹³⁹ „Iz Buzeštine“, *Istarska riječ*, Trst, 20. prosinca 1928., str. 5.

S krajem 20-ih godina završava period u kojem su fašisti dodatno učvrstili svoju vlast i ojačali državne, odnosno stranačke strukture s ciljem izgradnje totalitarne korporativne države. Te 1929. održani su izbori, zapravo referendum, na kojima su birači samo mogli potvrditi ili odbaciti predložene kandidate Velikog fašističkog vijeća. Vršila se velika propaganda kako bi izlaznost bila što veća i time se potvrdila oduševljenost stanovništva fašizmom. U to vrijeme počeli su veliki javni radovi u Istri te se pokušavalo poboljšati standard stanovništva. Lokalni politički sekretari *PNF-a* morali su organizirati dolazak i pozitivno glasanje većine stanovništva što je i učinjeno.¹⁴⁰ Paradoksalna je situacija da su prilikom prijašnjih izbora fašisti svojim postupcima pokušavali spriječiti odlazak na birališta stanovništva koje im nije bilo skloni, dok su sada tjerali ljude na odlazak na biračko mjesto.

Tih nekoliko godina u kojima je fašizam učvrstio diktaturu u državi, u Buzetu je dominirao sukob između fašističkih struktura. Arhivski dokumenti mnogo govore o tome, no oni uglavnom predstavljaju stavove aktivnih sudionika događaja koji su direktno involvirani u događaje koji su potresali bužetsku općinu te je, stoga, vrlo teško objektivno ocijeniti pojedine aktivnosti, s obzirom da su se međusobno optuživali i pokušavali diskreditirati svoje protivnike. Pojedinci koji su bili bliži vrhovnim stranačkim strukturama, na neki su način pobjednici u ovom sukobu, jer su npr. uspjeli staviti pod svoju kontrolu zadružnu mljekaru, no ona je kasnije propala. No, ako se pogledaju daljnji arhivski izvori, može se zamijetiti da su glavni protagonisti ovih događaja, s jedne i druge strane, bili zamijenjeni drugim ljudima u vrhu općinskih i stranačkih struktura općine Buzet.

¹⁴⁰ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str. 196-197.

5. Slavenska društva u neprijateljskom okruženju

Krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, pod utjecajem nacionalnih preporoda, u Buzetu, a i drugdje, počela su nicati brojna društva različitog područja djelovanja. Tako su se osnivale podružnice udruženja čiji je cilj bio osnivanje škola poput Društva sv. Ćirila i Metoda ili *Lege nazionale*. Bilo je tu gospodarskih, kulturnih, glazbenih i sportskih društava. Društva su bila uglavnom podijeljena po etničkoj liniji tako da su talijanska društva, osnovana u gradićima sjeverne Istre, svoje područje djelovanja uglavnom svela na uski krug angažiranih pojedinaca, dok su slavenska, uglavnom hrvatska društva, prodirala u sva sela Bužeštine.¹⁴¹ Mnoga su ova društva korištena kao platforma za širenje političkog utjecaja, stoga je vrlo teško ponekad odijeliti koji je primarni cilj određene udruge bio. Iz tog razloga, brojna su društva djelovala u istom ili sličnom području pa su tako u Buzetu djelovala dva glazbena društva, jedno talijansko, a drugo hrvatsko; glazbeno društvo Sokol, koje pod istim imenom djeluje i danas. Isto tako, postojale su u Buzetu dvije čitaonice, odnosno Hrvatska čitaonica i talijanski *Circolo di lettura*.

S obzirom da su pripadnici hrvatskog političkog pokreta područje gradića Buzeta, na neki način doživljavali kao neprijateljski teritorij, nastojali su za vrijeme svoje vlasti izmjestiti neke djelatnosti podno samog grada, te su na tada gotovo pustom području izgrađeni Narodni dom 1907. i zgrada hrvatske škole 1911. s pripadajućim kućama namijenjenim stanovanju učitelja.¹⁴² Izgradnja Narodnog doma omogućila je brojnim društvima smještaj i prostor za druženje i rad pa su se tako pod istim krovom našle gotove sve udruge hrvatskog predznaka na Bužeštini, poput Hrvatske čitaonice, Posujlnice i društva Hrvatski sokol sa Glazbenim društvom kao okosnicom svog djelovanja, a i općinsko glavarstvo našlo je svoje mjesto u Narodnom domu.¹⁴³

Tijekom Prvog svjetskog rata društveni je život uglavnom bio u mirovanju da bi se završetkom ratnih zbivanja i normalizacijom života sve počelo obnavljati, ali pod bitno drugačijim okolnostima. Nove talijanske vlasti neće pokazati mnogo

¹⁴¹ Usp., Drašćić, Ivan, „Nekadašnja udruženja sa područja Bužeštine“, *Buzetski zbornik* 12, Buzet, 1988.

¹⁴² Nežić, str. 232.

¹⁴³ Pavletić, Mirjana, „Simbol, svjedok i čuvar kulturnog identiteta“, *Buzetski zbornik* 35, Buzet, 2008., str. 20-21.

razumijevanja za udruge koje ne promiču talijanski duh pa su društva koja su obnovila svoje aktivnosti, odmah naišla na poteškoće i ometanja u radu, još i prije dolaska fašizma, koji će te aktivnosti pokušavati do kraja suzbiti, a u čemu će biti prilično uspješni.

Nakon rata, prvo je obnovljena talijanska čitaonica *Gabinetto di lettura* u veljači 1919., nudeći svojim korisnicima bogat izbor štampe i druge literature. Nju su austrijske vlasti ukinule 1915., dok su mnogi njezini članovi bili procesuirani.¹⁴⁴ Krajem 1919. i početkom 1920. krenula je obnova hrvatskih društava kada su svoje aktivnosti obnovili GD Sokol, Čitaonica i knjižnica Zemljoradnička prosvjeta iz Sv. Martina, zatim Gospodarsko društvo iz Sv. Martina i Pjevačko društvo Vila u okviru čitaonice u Štrpedu.¹⁴⁵ U svibnju te iste godine skupštinu je, nakon šest godina, održala lokalna podružnica Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru.¹⁴⁶ Počele su organizacije brojnih događaja prilikom kojih su ta društva prikupljala sredstva za svoje djelovanje. Posebno su aktivni bili glazbari iz Sokola, koji su svojom glazbom obilježili većinu društvenih događanja, od maskara, raznih proslava pa do sahrana.

Repertoar pjesama koje su izvodili, nije bilo volji nekim eksponentima nove vlasti pa se prijetilo glazbarima progonom i kaznama, a prilikom jednog nastupa u travnju 1922. oduzeta su im glazbala te su svi glazbari bili na saslušanju kod karabinjera, prilikom čega je jedan glazbar pritvoren.¹⁴⁷ Krajem iste godine do novina dopire glas kako Sokolaši sve rjeđe dobivaju dozvole za nastup te ne mogu svirati čak ni „najnedužnije“ zabavne pjesme, dok gradska glazba tih problema nema.¹⁴⁸ Narodni dom je otišao na dražbu pa su glazbari ostali bez adekvatnog prostora za vježbu, a nedostajao im je učitelj koji bi ih podučavao novim stvarima.¹⁴⁹ Nastupa je bilo sve manje, a time i novaca kojim se moglo kupiti nove instrumente ili platiti učitelja glazbe. Zabrane nastupa bile su sve učestalije, a krajem 1925. dvadeseta godišnjica GD-a proslavljena je u tužnom sjećanju na prošlost.¹⁵⁰ Godine 1926.

¹⁴⁴ „Da Pinguente.“, *L’Azione*, Pula, 20. veljače 1919., str. 2.

¹⁴⁵ „Društvene vijesti“, *Pučki prijatelj*, Trst, 13. veljače 1920., str. 2.

¹⁴⁶ „Buzet“, *Pučki prijatelj*, Trst, 27. svibnja 1920., str. 3.

¹⁴⁷ „Oružnici prisilno oduzeli oružnicima instrumente“, *Pučki prijatelj*, Trst, 4. svibnja 1922., str. 2.

¹⁴⁸ „Iz Buzeta“, *Pučki prijatelj*, Trst, 28. prosinca 1922., str. 3.

¹⁴⁹ „Iz Buzeta“, *Stara naša sloga*, Trst, 28. rujna 1922., str. 2.

¹⁵⁰ „Iz Buzeta“, *Istarska riječ*, Trst, 17. prosinca 1925., str. 1.

društvo će biti zabranjeno, a nastavljat će djelovati ilegalno povremeno odražavajući nastupe.¹⁵¹

Poput GD Sokol i druga su društva doživjela istu ili sličnu sudbinu. Neka prije, a neka kasnije. Godine 1923. *Istarska riječ* piše kako su već gotovo sve slavenske udruge nestale ili su na korak do nestanka. Čitaonice nema, a Posujlnica je na izdisaju pa ne može nikome pomoći, dok se Sokolaši još uvijek drže.¹⁵² U nekim mjestima pokušali su osnivati nove čitaonice pa su zbog toga završavali u zatvoru. Mnoga su društva likvidirana dekretima vlasti zbog navodne antidržavne propagande, dok su se druga pasivizirala zbog pritiska organa vlasti.¹⁵³

Slučaj Ženskog društva Mirna iz Sv. Martina otkriva kako su institucije fašističke države pratile djelovanje ne-fašističkih udruga, promatrajući ih isključivo kao prijetnju režimu, odnosno režimskim organizacijama čiji su razvitak poticali. Prema svom statutu, djelovanje „Mirne“ bilo je usredotočeno na okupljanje djevojaka kako bi se usavršavale u raznim poslovima. Iz tog razloga trebali su održavati tečajeve i predavanja te odlaziti na izlete i obrazovne skupove, a za svoje potrebe imali su biblioteku te su se financirale doprinosima. Surađivale su s *Istarskom riječi* te je u statutu stajala obveza da se poziv na glavnu skupštinu ima objaviti u toj tiskovini ili bilo kojoj drugoj, koja bi ju naslijedila.¹⁵⁴ Možda je, upravo u organizaciji ovog društva, održan u Sv. Martinu i na Fontani tečaj šivanja kojeg su pohodile brojne djevojke iz Sv. Martina i Sv. Ivana.¹⁵⁵ Čitajući njihov statut, upravo bi organizacija ovakvih aktivnosti spadalo u njihov djelokrug, međutim, vlasti su na njih gledali potpuno drugim očima.

U izvještaju kojeg su 1927. sastavili karabinjeri piše kako je ta njihova navodna briga za edukaciju ženskih osoba samo krinka, jer je njihov pravi zadatak vršenje anti-talijanske propagande i održavanje slavenskog duha živim. Knjige i propagandni materijal dobivali su iz Trsta jer je i ovo društvo povezano s glavnim slavenskim udruženjima koja se nalaze u Trstu. Na njihovim izletima i okupljanjima slavenske propagandistice koriste se svim raspoloživim sredstvima kako bi uvjerile

¹⁵¹ Pavletić, Mirjana, „Uz 100. obljetnicu Glazbenog društva Sokol iz Buzeta“, *Buzetski zbornik* 31, Buzet, 2005., str. 344.

¹⁵² „Iz Buzeštine“, *Istarska riječ*, Trst, 22. studenog 1923., str. 2.

¹⁵³ „Ukinuće naših društava“, *Istarska riječ*, Trst, 7. listopada 1926., str. 3.

¹⁵⁴ HR-DAPA-55, f: XXI 2/3, Statuto della società femminile Mirna in S. Martino, kut. 96.

¹⁵⁵ „Iz Buzeštine. Izložba ručnih radnji“, *Istarska riječ*, Trst, 24. rujna 1925., str. 2.

ostalo članstvo ovog društva na neprijateljstvo spram države te bi, smatraju oružnici, bilo najbolje da se ovo društvo raspusti jer bi njihovo djelovanje moglo biti opasno, posebice u ovim krajevima.¹⁵⁶

Daljnji razvoj događaja upućuje na to da se nije odmah krenulo s raspuštanjem društva. Međutim, to je bila samo odgoda izvjesnog. Kvestura je početkom 1929. također dala svoje mišljenje o društvu Mirna. Ponavljaju se gotovo iste tvrdnje kao i u prethodnom izvještaju oružnika. Time su potvrdili da su ovo društvo smatrali iredentističkim i protivnim državnom poretku. Suradnja s *Istarskom riječi* također je okarakterizirana kao problem. Likvidiranjem društava koje nisu bile pod kontrolom režima, otvarao se prostor za fašističke organizacije poput Balille i *Dopolavora* koja su trebala uskočiti u prazan prostor omogućen gašenjem civilnih udruga. Tako se u kvesturinom izvještaju eksplicitno naglašava, da se Žensko društvo Mirna doživljava kao konkurencija *ONB-u* jer djeluju na sličnim poljima, što bi onda značilo da bi se raspuštanjem udruge iz Sv. Martina i drugih sličnih društava, otvorio prostor za tu fašističke organizacije koje su se u tom trenutku tek kretale prema nekoj većoj aktivnosti.¹⁵⁷

U svibnju 1929. bužetska ispostava kraljevskih karabinjera zabilježila je kako je Žensko društvo Mirna, koje već neko vrijeme nije vršilo nikakve aktivnosti, raspušteno odlukom vlastitih čelnika.¹⁵⁸ Pritisak vlasti očito je bio prejak te je tako prestala aktivnost i ove udruge, čije djelovanje nije bilo u skladu s fašističkim uređenjem društva. Tako su udruženja slovenskog i hrvatskog predznaka u desetak godina pod talijanskom upravom nestajale jedna za drugom, suočena s raznim vrstama pritisaka; od nasilnih ispada skvadrasta do zakona koji su im onemogućavali rad. Zakonom br. 2029 od 26. studenog 1925. proveden je nadzor nad svim društvima i institucijama koja su od tog trenutka morala predložiti statut i plan rada prefektu ili organima javne sigurnosti, a prefekti su tim zakonom dobili mogućnost raspuštanja društava za koje bi smatrali da narušavaju javni red. Nakon konferencije pokrajinskih tajnika *PNF-a* 12. lipnja 1927. u Trstu raspuštanje hrvatskih i slovenskih

¹⁵⁶ HR-DAPA-55, f: XXI 2/3, 43/51, 7. 10. 1927., kut. 96.

¹⁵⁷ Isto, 221, 14. 1. 1929., kut. 96.

¹⁵⁸ Isto, 221, 10. 5. 1929., kut. 96.

društava doživljava svoj vrhunac. Proces završava likvidacijom krovne organizacije Slavena u Julijskoj krajini Političkog društva Edinost u rujnu 1928.¹⁵⁹

Brojna slavenska udruženja koja su nastala u austrijskom razdoblju na Buzeštini obnovila su svoje aktivnosti nakon završetka Prvog svjetskog rata. No talijanske, a zatim fašističke vlasti, gledale su na njih kao na moguće centre protudržavnih djelatnosti. Kako se pokazalo u prethodnim primjerima, u desetak godina sva su ta društva prestala s radom u javnosti i likvidirana, da bi umjesto njih mogla uskočiti fašistička potporna društva koja su jedina mogla legalno postojati i tako proširiti svoj utjecaj s političkog spektra u društveni.

¹⁵⁹ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str. 246.

6. Tridesete godine. Između iluzije i realnosti.

Tridesetih godina dolazi do većih kadrovskih promjena unutar istarske fašističke organizacije. Na scenu dolaze mlađi i ambiciozniji naraštaji koji nisu sudjelovali u fašističkoj revoluciji i izgradnji pokreta. Jedan takav omladinac, neumjerene ambicije i želje za dokazivanjem i samopromocijom, doći će sredinom desetljeća na mjesto podestata u Buzetu. Razdoblje je to u kojem dolazi do konačnog ulaska fašizma u sve društvene, kulturne, gospodarske i sportske strukture ne dopuštajući da bilo što egzistira izvan zagrljaja fašističke korporativne države. Zbog obveze članstva u *PNF-u*, koju su imali djelatnici raznih državnih službi i institucija, tih se godina stvorila iluzija masovnog pristanka uz fašizam, što će razvodniti i djelomično paralizirati sam pokret, jer je velik broj pristupnika stranci bio motiviran egzistencijalnim potrebama i potragom za radnim mjestom. To će dovesti u stranku priličan broj karijerista željnih što bržeg napredovanja u stranačkim strukturama.¹⁶⁰

Treba spomenuti veliku gospodarsku krizu početkom tridesetih koja je djelomično ublažena velikim projektima poput izgradnje Istarskog vodovoda (*Acquedotto Istriano*) koji je, gledano iz lokalne perspektive, omogućio mnogim stanovnicima Buzeštine dodatnu zaradu u teškim vremenima. Drugi dio tridesetih obilježili su ratovi; sve je počelo talijanskom avanturom u istočnoj Africi u pokušaju stvaranja novog rimskog imperija te angažmanom fašističke države u Španjolskom građanskom ratu; ti su ratovi bili samo predigra za Drugi svjetski rat koji će fašističkom režimu doći glave.

Nema više naznaka o općinskoj krizi prouzročenoj sukobima između lokalnih fašističkih dužnosnika, a koja je obilježila nekoliko prijašnjih godina. Novi podestati koji su dolazili u Buzet, više nisu morali birati strane među lokalnim rivalima, iako se ne može reći da nisu imali drugačijih ili čak sličnih problema. Podestati su se inače imenovali kraljevskim dekretom na mandat u trajanju od 5 godina, ali je prefekt imao pravo mijenjati podestate i razmještati ih po svojoj volji u općinama s manje od 20 000 stanovnika.¹⁶¹ Kako je Buzet spadao među takve općine, promjene podestata

¹⁶⁰ Isto, str. 47.

¹⁶¹ Korlević, Milivoj, „Uprava i sudstvo u Istri od 1918. do 1945.“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, svezak II, Rijeka, 1954., str. 57.

bile su vrlo česte tako da je većina bužetskih podestata napuštala ovu općinu nakon manje od 2 godine mandata. Već spomenuti Nicolo Quarantotto zamijenio je podestata Lina Lanu u svibnju 1929. i na toj se poziciji održao do ožujka 1932. Quarantotto je u Buzet došao iz Savičente, a Lana je iz Buzeta premješten u Poreč.¹⁶²

O njemu je već bilo riječi u vezi sa bužetskom mljekarom koja je, čini se, za njegovog mandata prestala s radom. Tada je na njegov račun pristigla anonimna prijava. Podestatu se predbacivalo da živi gospodskim životom na račun ionako siromašne općine opterećene dugovima. No prefekt je čvrsto stao u obranu svog podređenog tvrdeći kako je općinski dug rezultat prijašnjih općinskih uprava te kako bužetski načelnik racionalno upravlja općinskim sredstvima i živi urednim životom bez skandala i afera, a zbog svega toga uživa povjerenje većine građana.¹⁶³ Floskula o povjerenju građana, samo je figura riječi kojom su nadređeni uvjeravali da čvrsto daju podršku svojim podređenima, a s obzirom da su prefekti postavljali podestata, oni su i snosili odgovornost za njihovo djelovanje, dok ih građani nisu mogli niti kandidirati, niti birati.

Bilo kako bilo, Nicolo Quarantotto ubrzo biva dekretom prefekta unaprijeđen premještajem na istu poziciju u Pazin.¹⁶⁴ Na njegovo mjesto iz Kanfanara je došao Bruno Affri¹⁶⁵ koji se u Buzetu nije dugo zadržao. Zbog bolesti koja mu je onemogućavala rad, prefekt je, uzevši u obzir da se radi o općini s više od 10 tisuća stanovnika, gdje su neka naselja prilično udaljena od centra općine, te s obzirom na važnost koju je Buzet dobio zbog izgradnje vodovoda, predložio da se Affrija, zbog zasluga za režim, premjesti u neku drugu općinu, gdje će opseg posla biti manji pa će ga lakše obavljati. Stoga je predložio Affrijevo odlazak u Vižinadu, dok bi iz Vižinade u Buzet stigao novi podestat Umberto Patelli.¹⁶⁶ Tako je i bilo pa je Umberto Patelli došao na novu dužnost u Buzet gdje će se zadržati nešto duže od svojih prethodnika.

¹⁶² HR-DAPA-55, f: VIII 2/4, 1410., 31. 5. 1929., kut. 139.

¹⁶³ Isto, 8244., 2. 7. 1931., kut. 139.

¹⁶⁴ Isto, 1004., 5. 3. 1932., kut. 139.

¹⁶⁵ Isto, 1005., 5. 3. 1932., kut. 139.

¹⁶⁶ Isto, 2519., 29. 7. 1932., kut. 139.

6.1. Istarski vodovod

Za vrijeme Patellijevog mandata dovršena je izgradnja prve dionice sistema Mirna Istarskog vodovoda koji se bazirao na izvoru vode u Sv. Ivanu kod Buzeta, zbog čega je Buzet dobio na strateškoj važnosti, s obzirom da voda jest temeljna ljudska potreba bez koje čovjek ne može živjeti, a opskrba vodom glavni uvjet održavanja ljudske zajednice na nekom prostoru. Izgradnja Istarskog vodovoda jedan je od najvećih projekata, ako ne i najveći kojeg je fašistička Italija izgradila za vrijeme svoje vlasti. Osim sistema Mirna, gradili su se sistemi Raša i Rižana. Na izvor u Sv. Ivanu bio je priključen i vojnički vodovod koji se gradio od 1934. do 1937. na Krasu, i koji je bio izvan sustava Istarskog vodovoda te je financiran sredstvima Petog armijskog korpusa iz Trsta.¹⁶⁷

Nakon tri godine radova 5. studenog 1933. Umberto Patelli je kao domaćin u Buzetu dočekaao visoke uzvanike. Ministar poljoprivrede i šumarstva Giacomo Acerbo i podsekretar za cjelovitu melioraciju (*Bonifica Integrale*) Serpieri stigli su tog jutra iz Trsta u koji su došli vlakom iz Rima. U Buzet ih je dopratio senator Cesare Mori, predsjednik Konzorcija za zemljišno uređenje Istre. Prisutni su bili i drugi brojni predstavnici lokalnih i regionalnih vlasti, načelnici svih istarskih općina, brojni inženjeri koji su radili na izgradnji vodovoda i brojni drugi uzvanici i posjetitelji. U Sv. Ivanu, gdje se nalazi izvor vode, održan je prvi dio svečanosti. Buzetski je svećenik na improviziranom oltaru podno kaptažne kupole blagoslovio izvor. Uzvanici su zatim kušali vodu te se nakon toga uputili u Buzet gdje je na Veloj šterni ministar Acerbo svečano otvorio hidrant pred okupljenim stanovnicima grada. Kolona dužnosnika se zatim uputila prema Bujama gdje se održala središnja svečanost otvorenja prve trase Istarskog vodovoda dugačke 55 km, pritom posjetivši brojna mjesta koja se nalaze na trasi.¹⁶⁸

Tri godine ranije, 28. listopada 1930. svečano je inaugurirana prva faza izgradnje Istarskog vodovoda o čemu svjedoči postavljeni obelisk. Svečanost je predvodio tadašnji predsjednik Konzorcija za zemljišno uređenje Istre, a ujedno i istarski prefekt Leone. Odmah su počeli radovi na kaptaži izvora Sv. Ivan te na

¹⁶⁷ Doblanović, Danijela, „Razvoj i realizacija Istarskog vodovoda (1930. – 1945.)“, *Na izvorima Istarskog vodovoda*, ur. Dean Krmac, Istarska kulturna agencija, Pula – Buzet, 2013., str. 73.

¹⁶⁸ Knez, Kristijan, „5. studenog 1933.: dan kad je Istarski vodovod postao stvarnost“, *Na izvorima Istarskog vodovoda*, ur. Dean Krmac, Istarska kulturna agencija, Pula – Buzet, 2013., str. 81-86.

izgradnji objekta za pročišćavanje vode i ostalih popratnih zgrada kao i izgradnja cjevovoda od izvora do Sv. Stjepana.¹⁶⁹

Izgradnja Istarskog vodovoda predstavljala je velik zalogaj za ondašnju vlast, ali i izvrsni model za propagandu fašističkog režima. Iako je bilo planirano da dio sredstava bude na teret lokalnih općina, vodovod je u cijelosti financiran državnim sredstvima zbog manjka sredstava u lokalnim upravama pa je država kraljevskim dekretom 1936. na sebe preuzela cjeloviti teret financiranja izgradnje vodovodnog sustava. Paralelno s izgradnjom vodovoda nastavila se melioracija dolina istarskih rijeka Raše i Mirne te koparskih solana. Do kraja Drugog svjetskog rata sustav Raša je izgrađen u potpunosti, sustav Rižana u većem dijelu, a sustav Mirna je još trebao dopremiti vodu do područja Vrsara, Rovinja, Bala, Kanfanara, Žminja, Savičente i Vodnjana. Njih su opskrbljivale cisterne Istarskog vodovoda. Kopar, Izola, Umag, Buzet, Labin i Raša imali su vodu izravno u domaćinstvima, dok su u ostalim mjestima postavljene javne česme kojima se stanovništvo opskrbljavalo tom dragocjenom tekućinom. Projekt Istarskog vodovoda, uz Pulu koja je imala svoj vlastiti vodovod još ranije, omogućio je da u desetak godina gotovo 80% stanovništva Istre ima osiguran pristup pitkoj vodi.¹⁷⁰ Isto tako, izgradnja vodovoda pripomogla je, uz povećani higijenski standard i druge profilaktične mjere, u suzbijanju brojnih zaraznih bolesti, poput dizenterije i tifusa te je sredinom tridesetih zabilježeno smanjenje mortaliteta prouzrokovanog širenjem zaraznih bolesti.¹⁷¹

Gradnjom Istarskog vodovoda na Buzeštini su vodu iz sustava dobili stanovnici Buzeta i naselja Fontane podno grada, a izgradnjom vojnog vodovoda, čija je trasa prolazila kroz visoravan Ćićariju, dobila su vodu neka sela na buzetskom krasu.¹⁷² Mnogi su stanovnici Buzeštine dobili posao pri izgradnji Istarskog vodovoda. Bili su to pretežno nekvalificirani radnici koji su odrađivali teške fizičke poslove, dok je stručno osoblje uglavnom dolazilo iz Italije. O *allogenima* kao pretežnoj radnoj snazi na izgradnji vodovoda svjedoče arhivski dokumenti o jednom incidentu na gradilištu vodovoda u svibnju 1931. Na jednom od gradilišta, gdje je

¹⁶⁹ Doblanović, Danijela, „Planovi i realizacija melioracije močvarnih područja i početak izgradnje Istarskog vodovoda (1921. – 1930.)“, *Na izvorima Istarskog vodovoda*, ur. Dean Krmac, Istarska kulturna agencija, Pula – Buzet, 2013., str. 65-67.

¹⁷⁰ Doblanović, „Razvoj i realizacija...“, str. 73-78.

¹⁷¹ Radošević, Milan, „O dizenteriji, ospicama, siflisu, šarlahu i tifusu u istarskoj provinciji za talijanske međuratne uprave (1918.-1940.)“, *Problemi sjevernog Jadrana 14*, Zagreb – Rijeka, 2015., str. 79.

¹⁷² Merlić, Edo, *Buzeština kroz povijest*, Vlastita naklada, Pazin-Buzet 2008., str. 217-218.

radilo oko 200 lokalnih inorodaca, došlo je do sukoba između nekolicine radnika i jednog tehničkog direktora eksplozivne naravi, koji je, smatrajući da se ne zalažu dovoljno, radnike izvrijeđao između ostalog nazivajući ih *schiavi*, gađao ih, te trojici dao otkaz.¹⁷³ To je onda izazvalo prosvjede radnika i daljnje reakcije podestata, karabinjera i sindikata, koji su svi stali na stranu radnika. Sindikat piše kako je riječ o *allogenima* čije simpatije treba tek pridobiti, a ovakvi postupci direktora samo pogoršavaju stanje na terenu. Gotovo 30 radnika je potpisalo pismenu izjavu da su maltretirani od strane inženjera.¹⁷⁴ Ovaj primjer pokazuje kako su radnici, osim teških radnih uvjeta¹⁷⁵, na poslu trpjeli i nasilje nadređenih, moguće uvjetovanog i nacionalnom netrpeljivošću na što upozoravaju i službeni dokumenti tadašnjih institucija uvijek opterećenih etničkim sastavom stanovništva na Buzeštini.

6.2. Plebiscit za siromaštvo

Godine 1934 ponovno su organizirani izbori poput onih iz 1929. Veliko fašističko vijeće predložilo je kandidate, a na biračima je bilo samo da ih potvrde. Kako nas obavještava list *Corriere Istriano*, organizaciji plebiscita u Buzetu se pristupalo vrlo ozbiljno. Svi su fašistički dužnosnici pozvani na sastanak, gdje im je podestat objašnjavao što moraju napraviti kako bi se pripremili za provođenje plebiscita. Za tu je priliku osnovan poseban komitet. Glas o potrebi izlaska na referendum morala se pronijeti diljem općine te su zbog toga organizirani sastanci u ruralnim naseljima Buzeštine, gdje je stanovništvo, prema autoru dopisa, bilo „oduševljeno“ mogućnošću da svojim glasom na izborima izrazi svoju zahvalnost *Duceu* te će svi na dan izbora doći na birališta predvođeni svojim *capovillama* uz pratnju glazbenih sastava. Zgodno je da se u istom članku javlja čitateljima da su vlasti dijelile brašno najsiromašnijim obiteljima kojih je bilo čak 200.¹⁷⁶ O tome da li je to brašno donirano slučajno baš tih dana, ili je ta akcija namjerno poduzeta kako bi se stanovništvo podsjetilo da svojim izlaskom na izbore izraze zahvalnost Mussoliniju, može se samo nagađati, ali se može i zaključiti da nedostatak brašna za

¹⁷³ HR-DAPA-55, f: X 2/6, 09551, 2. 6. 1931., kut. 122.

¹⁷⁴ Isto, 1163, 15. 5. 1931., kut. 122.

¹⁷⁵ O tomu svjedoči spomen ploča postavljena na crkvi u Sv. Ivanu u čast stradalih radnika tijekom izgradnje vodovoda.

¹⁷⁶ „A Pinguente“, *Corriere Istriano*, Pula, 24. ožujka 1934., str. 3.

toliko velik broj obitelji na jednom tako malom području teško da može potaknuti zahvalnost prema šefu države, no može, prije svega, ukazivati na promašaje gospodarske politike.

Bez obzira na sve, *Corriere Istriano*, u maniri najžešće fašističke propagande, euforično izvještava o izbornom danu u kojem, već od ranog jutra u kolonama pristižu stanovnici i iz najudaljenijih naselja, praćeni glazbom i zastavama te predvođeni svećenicima, učiteljima i *capovillama*. Za autora dopisa bio je to veličanstven prizor; vidjeti sve te ljude koji su u slavljeničkom raspoloženju pristizali prema gradu sa svih strana. Grad je bio okićen zastavama. Svi su ti ljudi, ako je vjerovati dopisu, došli kako bi izrazili svoju vjernost režimu i ljubav prema *Duceu*. Slavlje je bilo neizmjereno kad su se saznali rezultati. Buzet je dao svoju podršku s visokih 98 %. Glazba je svirala, a mladi fašisti i ostali pjevali su pjesme u slavu revolucije. Na obroncima okolnih brežuljaka slavlje je obilježeno paljenjem brojnih krijesova.¹⁷⁷ Deset godina ranije hrvatske su novine pisale o krvavim izborima i fašističkom nasilju, sada, čitajući *Corriere*, moglo bi se pomisliti kako se svijet preokrenuo naglavačke, kako je režim objeručke prihvaćen i obljubljen, dok je realnost bila prilično tmurnija od slike koju predstavljaju te novine.

Corriere Istriano je iz Buzeta donosio uglavnom samo dopise s vijestima koje su se mogle efikasno iskoristiti u svrhu propagande režima, u kojima se, ili obilježavaju neki državni praznici ili se održavaju neke manifestacije, ili se, pak, hvale lokalni dužnosnici. Tako su iskorišteni i događaji poput spomenutog dijeljenja brašna potrebitim građanima, o kojem se više puta pisalo u pulskom dnevniku te godine.¹⁷⁸ Dijeljenje brašna više govori o nesposobnosti vlasti, nego o izvanrednoj organizaciji, kako se to opisuje u novinama. Ono pokazuje s kakvim se problemima suočavalo stanovništvo pri zadovoljavanju osnovnih životnih potreba kao što je prehrana. Takvi događaji nisu mogli, po svojoj prirodi, biti manifestacija potpore režimu kakvima su prikazivani u štampi koja nikada ne piše uzrocima problema, niti o problemima samima, već samo koristi priliku za cjelovitu politizaciju i dodatnu medijsku promociju lokalnih fašističkih dužnosnika i „bezgriješnog“ režima koji pomaže ugroženom djelu stanovništva.

¹⁷⁷ „A Pinguente“, *Corriere Istriano*, Pula, 28. ožujka 1934., str.3.

¹⁷⁸ „Da Pinguente“, *Corriere Istriano*, Pula, 20. veljače 1934., str. 4.; „A Pinguente“, *Corriere Istriano*, Pula, 24. ožujka 1934., str. 3.; „Da Pinguente“, *Corriere Istriano*, Pula, 5. studeni 1934., str. 4.

6.3. Čekićem protiv kulture

U svibnju 1935 Umberto Patelli daje ostavku na mjesto bužetskog podestata i odlazi iz Bužeštine.¹⁷⁹ Umjesto njega dolazi iz Grožnjana mladi i agilni Attilio Puia. Njegovo kratko razdoblje vladanja, ostat će obilježeno nasilnim obračunom sa ostacima tragova slavenske kulture i pisma na ovom području, potpuno bespotrebno u trenucima kada fašistička vlast, nije bila neposredno ugrožena. Naime, mladi Puia, očito željan dokazivanja, odlučio je da je njemu pripao zadatak završetka talijanizacije prostora Bužeštine i odlučio je eliminirati tragove koji bi ukazivali na prisutnost slavenske kulture.

Fašistička politika talijanizacije često je posezala za raznim oblicima destrukcije obilježja drugih kultura; paljenje knjiga i uništavanje natpisa na drugim jezicima, promjena netalijanskih prezimena i slične patriotske akcije, nisu bile neuobičajene za stanovnike Istre i Bužeštine, jer su se takve manifestacije „domoljblja“ događale gotovo od početka talijanske uprave. I sada, nakon skoro dvadeset godine talijanske vlasti, kada je područje u političkom pogledu praktički pacificirano, jer političke oporbe, barem one legalne, više nema; kada su škole na hrvatskom jeziku daleka prošlost, a gospodarstvo u katastrofalnom stanju i dok brojni stanovnici preživljavaju od socijalne pomoći, pojavljuje se osoba u općini, na poziciji općinskog načelnika, koja, umjesto da pokušava rješavati akutne probleme općine i stanovništva, polazi u nekakav novi križarski pohod protiv materijalnih ostataka kulture većinskog stanovništva, oživljavajući sjećanja na nasilničku narav prvih skvadrista.

Mladi je Puia naredio da se unište svi preostali natpisi na slovenskom i hrvatskom jeziku koji su još preostali u javnom prostoru na području općine, poput natpisa u kapelicama, crkvicama i drugim objektima. Navodi se da su te akcije bile izvršene u selima Sv. Martin, Pregara, Sočerga i Movraž, ali vjerojatno i drugdje.¹⁸⁰ Ono što je posebno izazvalo pozornost bilo je iskapanje u temeljima bužetskog zvonika. Taj zvonik izgrađen je 1897. za vrijeme načelnika Matka Trinajstića, kada je bužetskom općinom upravljala Hrvatsko-slovenska narodna stranka. Prilikom gradnje, pod temeljni kamen umetnuta je pergamena s podacima o gradnji zvonika,

¹⁷⁹ HR-DAPA-55, f: VIII 2/7, 1400, 23. 5. 1935., kut. 266.

¹⁸⁰ Isto, 4119., 14. 8. 1935., kut 266.

pisana hrvatskim jezikom. Ta je pergamena postala predmet za kojim je Puia tako fanatično tragao želeći ju uništiti zbog krivog jezika kojim je ispisana. Zbog istog je razloga morao biti razbijen natpis „Slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari“¹⁸¹ ispisan na izvoru vode „Vrećek“ u Sv. Martinu još 1880. povodom kaptiranja izvora.¹⁸²

Ove su aktivnosti prefekturnog povjerenika, koji je u vrijeme dolaska fašista na vlast, imao jedva 11 godina, izazvale reakcije kvesture i Političkog istražnog ureda *MVSN-a*, koji nemaju baš lijepih riječi za djela mladog fašista. O ovim je događajima pisala zagrebačka *Istra* čiji se članak o bužetskim događajima, preveden na talijanski, nalazi kao prilog izvještajima *MVSN-a* i kvesture.¹⁸³ U izvještaju *MVSN-a* potvrđuje se da je Puia naredio iskapanja temelja zvonika te da su radovi zaustavljeni zbog mogućnosti urušavanja. Također, potvrđuju uništavanje natpisa u Sv. Martinu.¹⁸⁴

Komesar javne sigurnosti u Buzetu (*Commissario di pubblica sicurezza*) čak piše da je sve izneseno u članku *Istre* točno. Prvo je mislio kako se izvršavaju radovi na očvršćivanju temelja zvonika, da bi onda saznao da se sva ta iskapanja vrše s ciljem pronalaska te ozloglašene pergamene. Komesar nadalje iznosi cijeli niz optužbi na račun Puie tvrdeći kako svojim ekscentričnim ponašanjem pokušava uvjeriti ljude oko sebe kako je pravi fašist, iako je ta slika o njemu lažna te bi mogao svojim ponašanjem mogao poslužiti kao *agent provokator*. Osim pogrdnih epiteta koje koristi opisujući Puia in karakter, komesar ga optužuje za nesposobnost, zamjera mu što je oslobođen služenja vojske, ismijava njegovu vještinu jahanja, koju je pokazivao, dok je u Buzetu jedna konjička divizija održavala taktičke vježbe. Nadalje, nastavlja komesar, da je Puia kažnjen zbog vožnje automobila bez dozvole, koji nastavlja voziti bez obzira na zabranu te je pritom upao u sukob s oružničkim poručnikom, a posebno je jalan na one građane koji ga, zbog njegovog ponašanja, smatraju nesposobnim za posao upravljanja općinom u delikatnim vremenima kao što je ovo.¹⁸⁵ Na njegovu osobnost referirali su se i u *Istri* smatrajući da, osim što je

¹⁸¹ Natpis je nanovo isklesan 1966.

¹⁸² Draščić, Ivan, „Vrelo „Vrećek“ u Sv. Martinu“, *Bužetski zbornik* 5, Buzet, 1981., str. 195.

¹⁸³ HR-DAPA-55, f: VIII 2/7, 714., 5. 9. 1935., kut. 266.

¹⁸⁴ Isto, 743., 12. 9. 1935., kut. 266.

¹⁸⁵ Isto, 4263., 11. 9. 1935., kut. 266.

silovit, pomalo je i lud te se njegova furioznost pretvara u ludost.¹⁸⁶ Kvestor, također nema lijepih riječi za mladog podestata te smatra da su njegove reakcije nepotrebne.¹⁸⁷

Našavši se pritisnut svim tim optužbama, koje su sa raznih strana stizale na njegovu adresu, mladi se prefekturni povjerenik pokušao od njih obraniti prebacivanjem odgovornosti na druge. Kaže da je razlog pokretanja tih akcija pritisak nekih građana koji su imali namjeru očistiti ovu zonu koja je pretežno naseljena inorocima od svakog traga koji bi ukazivao na prošlost pod slavenskom vlašću pa je zbog toga pokrenuo skidanje i razbijanje ploča s natpisima na slavenskom jeziku. Što se tiče iskapanja temelja zvonika, Puia kaže da se posavjetovao s građevinskim stručnjacima te da statika zvonika nije bila ugrožena i nije bilo opasnosti od urušavanja jer iskapanja nisu dosegla niti jedan metar dubine. Zbog svih problema sa nadređenima koje si je natovarao na leđa svojim ekscesivnim i neobuzdanim ponašanjem, za što dolaze potvrde iz mnogo različitih izvora, Puia je bio prisiljen otići sa svojeg položaja na kojem se nije snašao. Ostao je do kraja dosljedan sebi ne mareći za optužbe koje su sa svih strana stizale na njegov račun, negirajući da je u lošim odnosima sa svojim suradnicima i krivnju za ono što mu se predbacuje.¹⁸⁸ Njegov boravak u Buzetu bio je kratak, ali se on potrudio obilježiti ga, ostavivši rušilačke tragove u pokušajima destrukcije svijeta kojeg nije poznavao te se nije trudio ni upoznati ga.

Attilio Puia još je jedan u nizu bužetskih podestata/prefekturnih povjerenika koji nisu do kraja odradili svoj mandat. Njegovo ekscesivno ponašanje i nedisciplina stajali su ga funkcije te se bužetska općina još jednom našla bez upravitelja. Nestabilnost vlasti konstanta je fašističke vladavine u općini Buzet, podestati su se mijenjali, a sve drugo ostajalo je isto; gospodarska situacija se nije poboljšavala, stanovništvo je odlazilo u potragu za boljim životom, a općina je bila opterećena dugovima. U jednom pokušaju otkrivanja broja emigranata koji su otišli iz šireg područja Bužeštine između 1892. i 1941. ustanovljen je egzaktn broj od 3151 emigranta, koji se uglavnom odnosi na talijansko razdoblje. Autor studije procjenjuje

¹⁸⁶ Isto, 714., 5. 9. 1935., kut. 266.

¹⁸⁷ Isto, 4119., 14. 8. 1935., kut. 266.

¹⁸⁸ Isto, 5. 10. 1935., kut. 266.

da je uspio popisati između 40 i 60% svih bužetskih emigranata te smatra da bi ih ukupno trebalo biti barem 7000.¹⁸⁹

6.4. Prema kraju desetljeća

Kriza političke vlasti i promašena gospodarska politika fašizma u Istri, uz dodatak posljedica velike gospodarske krize, snažno je utjecala na uvjete i kvalitetu života u Istri u drugoj polovici tridesetih godina XX. stoljeća. Na sve to treba još nadodati fašističke ratne avanture u istočnoj Africi s ciljem stvaranja novog Rimskog carstva te aktivnu podršku Francovoj strani u Španjolskom građanskom ratu. U tim ratnim operacijama sudjelovali su brojni Istrani, mobilizirani u talijansku vojsku, a u Španjolskoj su se borili na obje strane, jer je određen broj stanovnika Istre sudjelovao na Republikanskoj strani, a dio u regularnoj talijanskoj vojsci. Te ratne operacije u Istri nisu bile naročito popularne pa su fašističke vlasti upregnule sve svoje snage u propagandni stroj, koji je sakrivao pravo stanje stvari i stvarao privid uspjeha fašističke države u njihovim ratnim avanturama. Poduzimane su različite teatralne akcije, poput prikupljanja zlata za državu (*Oro alla patria*).¹⁹⁰

U zamjenu za darovano zlatno vjenčano prstenje, donatori su u zahvalu, dobili natrag prstenje od željeza ili čelika. U Buzetu se krajem trećeg mjeseca 1936. održala svečanost dodjeljivanja čeličnog prstenja. U svojoj maniri propagandnog djelovanja *Corriere Istriano* opisuje kako je protekla ova teatralna manifestacija. Na misnom slavlju na kojem su prisustvovali svi lokalni dužnosnici i predstavnici raznih fašističkih udruženja bužetski je župnik, uz glorificiranje aktivnosti vojnih trupa u istočnoj Africi, blagoslovio to prstenje. Nakon mise, skup se, predvođen tajnikom *fascija*, preselio na ulice grada gdje je blagoslovljeno prstenje podijeljeno onima koji su svoje dragocjenosti donirali domovini. Koliko je takvih bilo, nije navedeno.¹⁹¹

Euforičnosti medijske slike suprotstavlja se hladniji i očajniji prizvuk dopisa koji su iz Bužestine stizali prefektu. Stanovnici područja Sovinjštine krajem kolovoza 1935. žale se prefektu na svoju katastrofalnu ekonomsku situaciju, koju su dodatno

¹⁸⁹ Merlić, Edo, *Stanovništvo i migracije iz sjeverne Istre – Bužestine*, Vlastita naklada, Pazin-Buzet, 2011., str.184.

¹⁹⁰ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str. 226-227.

¹⁹¹ „Da Pinguente. Consegna delle 'fedi'.“, *Corriere Istriano*, Pula, 2. travnja 1936., str. 4.

pogoršali tuča i suša, a koju bi moglo dodatno ugroziti najavljeno podizanje poreznih davanja.¹⁹² Dopis je potpisao i sovinjski svećenik Luigi Branca što mu je prefekt zamjerio, s obzirom da nije mislio da su te obitelji u tako lošem stanju kao što tvrde; prefekt je tvrdio da se porezi neće povećavati, nego da su se čak i smanjivali u posljednje vrijeme.¹⁹³ Slično su mišljenje imali i karabinjeri smatrajući da spomenuti porezi (*Imposta di famiglia, Imposta sul bestiame*) neće utjecati na većinu obitelji jer nemaju dovoljno imovine pa ne podliježu plaćanju tih vrsta davanja.¹⁹⁴

O nastavku gospodarskih poteškoća stanovništva Buzeštine svjedoči izvještaj iz siječnja 1937. kada se prefektu javljaju problemi koji muče općinsku populaciju. U izvještaju se konstatira, kako se velik dio stanovništva nalazi u vrlo nepovoljnom položaju, na kojeg su utjecala nevremena praćena tučom, koja su u tri navrata uništila gotovo sav urod, na što su se nadovezale epidemije tifusa, dizenterije i gripe. Nestašica osnovnih prehrambenih namirnica prijeti stotinama obitelji, a kako nema radnih mjesta, nemaju ni mogućnosti da bi nešto priskrbili, dok je općina, što je izlišno već i ponavljati, preslaba da bi mogla nešto konkretnije poduzeti. Povećali su izdvajanja za socijalnu pomoć, što se nije pokazalo dovoljnim, kao što nema ni dovoljno ljudi u gradu koji su u mogućnosti davati sredstva za potrebite, a od većinskog seoskog stanovništva ne mogu se očekivati nikakvi doprinosi. Zato se moli pomoć od regionalne podružnice *EOA (Ente Opere Assistentziali)*, tijela nadležnog za distribuciju socijalne pomoći.¹⁹⁵ Prefekt Cimoroni, poznat po svojim kritikama spram gospodarske politike i opsevaciji kako Italija Istru smatra osvojenom, a ne oslobođenom zemljom¹⁹⁶, zahtjeve iz Buzeta prosljedio je federalnom sekretaru tražeći potporu *EOA* za bužetske probleme.¹⁹⁷

U dodiru sa stanovništvom bio je i općinski liječnik Italo Cesari koji je obilazeći sela i liječeći ljude od raznih bolesti, također zapazio u kakvim uvjetima živi općinska populacija. Pritom se posebno posvetio uvjetima onih najranjivijih, tj. djeci. Opazio je, tijekom jednog od svojih obilazaka u listopadu 1937., da je opći stupanj higijene kod školske djece na vrlo niskom stupnju te je ustanovio da su učenici neuhranjeni, anemični, limfatični, a nekoliko ih je bolovalo i od guše. Zbog toga je

¹⁹² HR-DAPA-55, f: X 3/12, 4035, 18. 8. 1935., kut. 238.

¹⁹³ Isto, 4035, 15. 11. 1935., kut. 238.

¹⁹⁴ Isto, 4035, 20. 9. 1935., kut. 238.

¹⁹⁵ HR-DAPA-55, f: X 2/3, 261, 11. 1. 1937., kut. 305.

¹⁹⁶ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str. 166.

¹⁹⁷ HR-DAPA-55, f: X 2/3, 261, 22. 1. 1937., kut. 305.

predložio ugradnju umivaonika i redovitu opskrbu sapunima, nadogradnju poljskih zahoda i njihovu redovitu dezinfekciju svakih 15 dana.¹⁹⁸

Fašistička gospodarska politika nije sagledavala potrebe većine istarskog stanovništva koje je živjelo na selu. Usporedno s početkom ratne kampanje u Etiopiji započeo je pokušaj ostvarivanja razvoja istarskog gospodarstva, ali samo u sferi industrijske proizvodnje. Na taj način zanemarujući upravo većinu istarskog stanovništva koje je živjelo od poljoprivredne proizvodnje. Tako je industrijska proizvodnja rasla, a poljodjelstvo koje se nalazilo u teškoj krizi propadalo, no unatoč tome, fašistički je tisak objavljivao trijumfalističke tekstove o gospodarskom boljitku, dok su, istovremeno, fašistički hijerarzi uvidjevši situaciju i vlastito nesnalaženje, tražili pomoć od države.¹⁹⁹

Dopisi koji su stizali iz Bužeštine, bilo kao zahtjevi građana ili molbe načelnika za pomoć, ali i novinska izvještavanja o donacijama brašna, prilično jasno ukazuju na probleme u kakvima se nalazio prosječan stanovnik bužetskog kraja, koji su bili odraz provincijske gospodarske politike i njezinog značaja unutar gospodarstva talijanske države. Među seoskim stanovništvom vladala je neprestana egzistencijalna nesigurnost. Bili su suočeni s vječnom opasnošću od propasti; pritisnuti brojnim porezima i davanjima državi i općinama i mogućim oštrim posljedicama zbog neplaćanja poreza, zbog čega su imanja mnogih poljoprivrednika prodavana na dražbama u bescjenje; ovisili su o vremenskim (ne)prilikama te o materijalnim mogućnostima za nabavu potrebnog alata, sjemena ili gnojiva. Seljak je bio primoran plaćati osobni porez, porez najamnine, kućarinu, općinske, pokrajinske i željezničke dodatke, porez na posjed, na pokretnine, na građevine, na stoku, na obitelj, na potrošnju i na klanje svinja. Događalo se i to da su općinski porezi bili veći od državnih, zbog loših financijskih stanja općina koje su onda pribjegavale nepopularnim mjerama povećavanja i uvođenja novih poreza.²⁰⁰

Tridesetih godina fašistička stranka čvrsto drži kontrolu političke situacije i čini se da ju ništa ne može uzdrmati. Međutim, u isto vrijeme teška gospodarska situacija koja posebno pogađa istarsko selo, koje se nikada nije uspjelo ili moglo prilagoditi gospodarstvu talijanske države, među stanovništvom stvara dodatno

¹⁹⁸ Radošević, str. 61.

¹⁹⁹ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str. 163-164.

²⁰⁰ Isto, str. 148.

nezadovoljstvo, koje je još od ranije prisutno, posebno među slavenskim stanovništvom, zbog političkih razloga, i koje će utjecati na odnos prema antifašističkoj borbi koja će uslijediti.

7. Fašističke organizacije u općini Buzet

Izgradnju fašističkog društva i uspješno prodiranje u sve pore društva trebale su provoditi, osim *PNF-a*, i ostale fašističke društvene, gospodarske, političke i kulturne institucije. Najpoznatije među njima su: *Dopolavoro*, *Opera Nazionale Ballila*, *Avanguardia*, *Gruppi Universitari Fascisti*, *Associazione Nazionale Insegnanti Fascisti* i mnoge druge.²⁰¹

Buzeština, sa svojim specifičnim okolnostima, nije bila izuzeta iz ovih procesa. Sekcije *Dopolavora*, *Ballile* i drugih organizacija osnovane su krajem dvadesetih godina. Organizacija za brigu o slobodnom vremenu radnika, a zapravo s ciljem njihove kontrole *Opera nazionale Dopolavoro* imala je u Buzetu u svibnju 1928., prema izvještaju generalnog provincijskog sekretara *OND-a* Bartolomea Poggija, samo izletničku sekciju (*sezione escursionistica*) i sportsku sekciju (*sezione sportiva*).²⁰² Vjerojatno su te sekcije bile tek u postupku osnivanja, jer malo više od mjesec dana kasnije, tadašnji općinski upravitelj Mario Petronio, pisao je kako *Dopolavoro* ne postoji ni po imenu.²⁰³ *Opera nazionale Ballila*, kao stožerna organizacija za mlade, obuhvaćala je svu mladež od 6. do 18. godine. Bili su strukturirani u jedinice poput vojske, na legije, kohorte i centurije. Komanda jedne kohorte nalazila se u Buzetu s oficirom *MVSN-a* na čelu.²⁰⁴

U tridesetim godinama ova su društva povećala svoje aktivnosti, u vremenu kada nikakva druga društva, osim fašističkih, ne postoje, tako da su sva društvena događanja obilježena njihovim doprinosima, npr. glazbeni sastavi (*corpo musicale*) u Sovinjaku i Buzetu djelovali su unutar *OND-a*, razni kružoci ili kazališne skupine također. Izvori za istraživanje fašističkih društava na Buzeštini su fragmentarni, što onemogućava bilo kakvu kvalitetniju i detaljniju analizu djelovanja tih društava, stoga je praktički nemoguće odrediti npr. koliko su ta udruženja imala članova, koliko su bili aktivni, ili koliki su utjecaj ostvarivali među stanovništvom. Može se pretpostaviti, prema strukturi stanovništva Buzeštine, koja je pretežno živjelo na selu i bavilo se poljoprivredom, da režimske organizacije poput *Dopolavora* nisu mogle privući

²⁰¹ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str. 185.

²⁰² Dukovski, „Političke grupacije...“, str. 35.

²⁰³ HR-DAPA-55, f: VIII 2/10, 30. 6. 1928., kut . 87.

²⁰⁴ Dukovski, „Političke grupacije...“, str. 35.

mnogo ljudi, osim onog dijela stanovništva, koji je živio u gradićima Buzetu, Sovinjaku, Vrhu ili obližnjem Roču te se bavio drugim profesijama, koje su im omogućavale više slobodnog vremena. Drugi primjer su omladinske režimske organizacije s kojima su djeca bila upoznata već tijekom škole i vrtića koji su se osnivali po selima Buzeštine, pa je članstvo u njima sigurno bilo veće.

Angažman ONB-a u tzv. inorodnim zonama bio je vrlo važan za tadašnje provincijske vlasti koje su djelovanje ove institucije vidjele kao najbolju priliku za ostvarenje svojih asimilacijskih ciljeva. Prema izvještaju predsjednika ONB-a, 1932. u 40. istarskih općina postojale su organizacije *Ballila* i *Avanguardisti* s ukupno 17.992 članova.²⁰⁵ Sekcija ONB-a u Buzetu je bila možda najaktivnija od lokalnih fašističkih organizacija. Njihove aktivnosti mogu se pratiti na nekoliko polja. U mjesečnom izvještaju ONB-a za travanj 1935. navodi se da su vršene aktivnosti na području kulture, školstva i vojne obuke. U Buzetu je održano predavanje na temu Povelje o radu (*Carta del lavoro*), a Roču na temu Rat i pobjeda (*La guerra e la vittoria*). Što se vojne obuke tiče održane su vježbe s puškom, vjerojatno je riječ o puški *Moschetto Ballila*, koju su u predvojnoj obuci koristile organizacije fašističke omladine. Tog mjeseca siromašnoj djeci (*Ballile* i *Piccole Italiane*) bile su podijeljene bilježnice i druga potrebna pomoć za školu.²⁰⁶ Karitativnih akcija ONB-a je zbog siromaštva stanovništva bilo još te im je u tim akcijama pomagala ženska fašistička organizacija *Fascio Femminile*. *Corriere Istriano* obavještava kako su u veljači 1937. podijeljene osnovne životne namirnice velikom broju djece, njih čak 135, u svim školama područja.²⁰⁷ Kao i uvijek, članci u toj tiskovini ne izlaze izvan okvira fašističke propagande, pritom hvaleći fašističke dužnosnike, ali nikad ne ulazeći u problematiku slučaja, kao što je ovoga puta riječ o siromaštvu u kojem djeca žive.

Kako se u *Corriere Istriano* uvijek pisalo o proslavama raznih godišnjica i državnih praznika (npr. Marš na Rim) tako saznajemo da su uvijek u tim proslavama sudjelovale i razne sekcije fašističke omladine (*Balille*, *Avanguardisti*, *Piccole Italiane*, *Fascio giovanile*) gdje bi zajedno s pripadnicima ostalih fašističkih grupacija paradirali ulicama Buzeta u slavu režima, domovine i *ducea*.²⁰⁸ U ONB-u i njegovom nasljedniku *GIL-u* (*Gioventù italiana del littorio*) brinuli su se za zdrav duh i tijelo

²⁰⁵ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str.188.

²⁰⁶ HR-DAPA-55, f: X 5/11, travanj 1935., kut . 239.

²⁰⁷ „Da Pinguente. La refezione ai Balilla“, *Corriere Istriano*, Pula, 18. veljače 1937., str. 4.

²⁰⁸ „A Pinguente.“, *Corriere Istriano*, Pula, 31. listopada 1934., str. 4.

mladih i budućih fašista. Organizirane su različite sportske manifestacije, od gimnastičkih vježbi na sportskom terenu²⁰⁹ i kros utrka,²¹⁰ do nogometnih²¹¹ i košarkaških²¹² utakmica sa rivalskim organizacijama iz obližnjih općina Motovuna i Roča.

Provincijska vlast pratila je razvoj i aktivnosti svih fašističkih udruženja. Njihovi su predstavnici obilazili i pregledavali stanje u pojedinim područjima, pritom dajući savjete i podršku lokalnim čelnicima. U veljači 1938. inspekcija je došla u zonu sjeverne Istre te posjetila podružnice stranke u Buzetu, Lanišću i Roču pa je inspektor lokalnim predstavnicima dao neke odredbe kojim bi se pojačala fašistička aktivnost, obećavajući savjete i pomoć pri izvršavanju zadaća koje dolaze od Istarske provincijske fašističke federacije. Prilikom te posjete inspektor je posebnu pozornost posvetio radu omladinskih organizacija i mogućnostima razvoja *GIL-a*.²¹³

Fašistička potporna društva nisu, kao uostalom ni fašistički pokret u cijelosti uspjela u Istri okupiti veći broj članova pa ni u vrijeme kada je članstvo bilo obavezno.²¹⁴ Iako nemamo konkretnih podataka o broju članova u pojedinim fašističkim društvima u općini Buzet, može se zaključiti kako članstvo u režimskim organizacijama ni u ovom području nije bilo naročito popularno, pogotovo ako se uzme u obzir etnički i socijalni sastav stanovništva.

²⁰⁹ „Da Pinguente. Saggio ginnico sportivo dell'O.N.B.“, *Corriere Istriano*, Pula, 13. lipnja 1934., str. 4.

²¹⁰ „Da Pinguente. Corsa campestre“, *Corriere Istriano*, Pula, 15. prosinca 1938., str. 4.

²¹¹ „Da Pinguente. Partita di calcio“, *Corriere Istriano*, Pula, 12. listopada 1938., str. 4.

²¹² „Da Rozzo. Gara di pallacanestro.“, *Corriere Istriano*, Pula, 7. veljače 1934., str. 4.

²¹³ „Da Pinguente. Ispezione dai fasci di Pinguente, Rozzo e Lanischie“, *Corriere Istriano*, Pula, 17. veljače 1938., str. 4.

²¹⁴ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str.189.

8. Kraj fašizma

Izbijanjem Drugog svjetskog rata fašistička Italija, kao čvrsta saveznica nacističke Njemačke, objavljuje rat Francuskoj i Velikoj Britaniji, ali tek nakon što je Hitler zauzeo dobar dio Europe. Želeći pokazati svoje vojne sposobnosti Mussolini 28. listopada 1940. napada Grčku, gdje je upao u velike probleme pa ga je njemački saveznik morao spašavati. Nakon toga počeo je iz svojih posjeda u Africi napadati tamošnje Engleske posjede, a zajedno s Njemačkom krenut će u okupaciju Kraljevine Jugoslavije. Povećana potreba za vojnicima dovest će do brojnih mobilizacija tako da su brojni mladići s područja Istre pa tako i Buzeštine pozivani u vojsku od 1935. nadalje.²¹⁵

Odlazak velikog broja fašističkih čelnika u rat doveo je do mnogih kadrovskih promjena u istarskom fašističkom pokretu, no one nisu rezultirale nikakvim poboljšanjem situacije u pokrajini. Prikazivali su smanjenje nezaposlenosti i rast industrijske proizvodnje kao rezultat vlastitih napora, a zapravo je razlog tim promjenama bilo ratno stanje, jer je zbog mobilizacije pala nezaposlenost, a povećana potreba vojske za brojnim proizvodima povećala je industrijsku proizvodnju. S druge strane, poljoprivrednici nisu imali mnogo razloga za zadovoljstvo, jer im je povremeno bila rekvirirana stoka koja je za mnoge bila izvor opstanka²¹⁶, a isto tako, mobilizacijom su mnoge obitelji ostale bez najsnažnije radne snage, što je u poljoprivrednoj zoni poput Buzeštine, zasigurno mnogo utjecalo na raspoloženje većine stanovništva prema ratnim zbivanjima u kojima je sudjelovala Italija.

8.1. Početak Drugog svjetskog rata: stanje na Buzeštini

Zbog neposredne blizine granice Kraljevine Jugoslavije Buzeština preko Ćićarije dolazi u doticaj s oslobodilačkim pokretom. Prvi kontakti uspostavljaju se već 1941., ali zbog djelovanja fašističkih represivnih službi i provala brojnih organizacija ne dolazi do konkretnih aktivnosti. Povratkom nekih emigranata u Istru iz ratom

²¹⁵ Dukovski, Darko, *Rat i mir istarski*, C.A.S.H., Pula, 2001., str. 38-40.

²¹⁶ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str. 233-234.

zahvaćenih područja, tada već praktički nepostojeće Jugoslavije, stvara se baza za daljnje aktivističko djelovanje na organizaciji uvjeta za stvaranje ustanka. Jedan od takvih osoba bio je Antun Cerovac, koji preko svog punkta u blizini svog rodnog mjesta Velog Mluna djeluje i stvara mrežu pouzdanika na terenu. Ti su ljudi bili neprestano suočeni s opasnošću da ih fašističke službe otkriju te je stoga Cerovac morao često mijenjati svoju bazu ne bi li izbjegao hapšenje jer su vlasti znale za njegove aktivnosti.²¹⁷ Nisu, međutim, svi uspjeli izbjeći organima vlasti. U prosincu 1942. dvadesetak aktivista NOP-a zbog izdaje biva otkriveno i uhapšeno te im je suđeno u Puli, a nakon suđenja odvedeni su u razne logore u Italiji. U isto je vrijeme s partizanskog logora na Planiku vojnom ofenzivom fašističkih milicija protjerana Prva istarska partizanska četa, čije se djelovanje, barem ono političko, proširilo preko Ćićarije do Buzeštine upravo preko ljudi koji su tada uhićeni.²¹⁸

Početni uspjesi fašističkih vlasti u suzbijanju pokušaja stvaranja organiziranog otpora, potpomognuti širokom mrežom doušnika i drugih praktičnih prednosti poput bolje organiziranosti i opremljenosti, nisu uspjeli dokrajčiti razvitak otpora, iako su ga znatno usporili. Ratni pohodi Italije bili su sve neuspješniji, a na domaćem terenu nije im preostalo ništa osim patetične propagande, koja se manifestirala i u školama gdje se od djece tražilo da simbolično u škole donesu komade vune ili kože kojim bi se pravila zimska odjeća za vojnike.

Regionalni fašistički vođe, ne snalazeći su u novim situacijama, vraćaju se staroj retorici, oživljavajući sjećanja na tzv. slavne dane fašizma. Prijete i umanjuju značaj i važnost pokreta otpora kojeg pripremaju Hrvati, tvrdeći kako je za njihovo uništenje dovoljno desetak skvadrasta.²¹⁹ Međutim, upravo iz političkih razloga brojni su Istrani, prije svega Slovenci i Hrvati, mobilizirani u talijansku vojsku, samo kako ne bi bili u mogućnosti pridružiti se partizanima. Mobilizacije su vršene u više navrata s time da su vojnici koji su bili označeni kao politički sumnjivi, bivali raspoređeni u specijalne radne bataljune u južnoj Italiji, Siciliji i Sardiniji. Istarski prefekt Chierici je u svibnju 1941. zatražio da se vrate ljudi koji su unovačeni zbog političkih razloga kući kako ne bi patili radovi u poljodjelstvu, te kako bi se spriječila moguća gospodarska i

²¹⁷ Jakovljević, Božo, „Antifašistički oružani rat na Buzeštini (1941.-1945.)“, *Annales*, 1. (11), Koper, 2001., str. 40.

²¹⁸ Čargonja, Alojz, „Buzeština u narodnom ustanku 1941. – 1942.“, *Antifašizam na Buzeštini*, ur. Božo Jakovljević, Reprezent, Buzet, 2003., str. 76.

²¹⁹ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str. 238.

socijalna katastrofa u Istri. Slijedom događaja, općina Buzet našla se uz općine Dekani, Hrpelje-Kozinu, Marezige, Draguč, Roč, Boljun, Šušnjevicu, Plomin i Lanišće, na listi onih općina u kojima je general armijskog korpusa u Trstu odlučio provesti mobilizaciju mladića rođenih 1924., 1925. i 1926., koji su u tom trenutku, u ožujku 1943., imali 19 i manje godina, kako ne bi otišli u partizane. Iz istih je razloga general Ferrero htio provesti mobilizaciju godišta od 1901. do 1906., čemu se se usprotivili neki dužnosnici poput istarskog prefekta Bertija, fašističkog federalnog sekretara Banaglija i zapovjednika karabinjera Cassinija. Na kraju je, iz spomenutih općina, provedena mobilizacija samo mlađih godišta.²²⁰ Skupina mladića iz Buzeštine, koja u ožujku nije ispunjavala uvjete za služenje vojske, doživjela je možda i goru sudbinu. Naime, oni su koncem lipnja, prema tvrdnjama jednog od njih, odbili u Buzetu pristupiti crnim košuljama da bi u kolovozu, dakle malo prije talijanske kapitulacije, bili uhićeni i transportirani u koparski zatvor, a nakon toga, preko Trsta, u logor Cairo Montenotte u Liguriji, gdje su bili internirani brojni Slaveni iz Julijske krajine. Dolaskom Nijemaca bili su deportirani u Mauthausen.²²¹

8.2. Kapitulacija Italije

U srpnju 1943. Veliko fašističko vijeće izvršilo je državni udar. Mussolini je uhićen, a fašistička stranka raspuštena. Novi predsjednik vlade postaje maršal Pietro Badoglio. U rujnu dolazi do kapitulacije Italije, a u Istri dolazi do masovnog antifašističkog ustanka. Vlasti su u rasulu, talijanski vojnici vraćaju se kući, dok oružje uglavnom dolazi u ruke ustanika bez borbe. Velik broj stanovnika pristupa NOP-u, što djelomično dovodi do kaotičnosti cijele situacije. Do 11. rujna na Buzeštini su razoružani svi garnizoni s talijanskim vojnicima, zaključno s razoružavanjem garnizona u Buzetu. Naredni dan ispred zgrade tadašnje osnovne škole, a danas srednje škole, održan je narodni zbor u čast oslobođenja,²²² simbolički zaokružujući cjelinu talijanske vlasti na Buzeštini, s obzirom da se slično okupljanje stanovništva dogodilo dan nakon dolaska talijanskih vojnika u Buzet u studenom 1918. To je bio,

²²⁰ Dukovski, *Rat i mir istarski*, str. 115-116.

²²¹ Draščić, Ivan, „Buzetski mladoljetnici u logorima.“, *Antifašizam na Buzeštini*, ur. Božo Jakovljević, Reprezent, Buzet, 2003., str. 498.

²²² Čargonja, Alojz, „Kalendar događaja u NOR-u na Buzeštini 1941. – 1945.“, *Antifašizam na Buzeštini*, ur. Božo Jakovljević, Reprezent, Buzet, 2003., str. 548-549.

pokazat će se, samo kratkotrajni predah, jer će se u listopadu pojaviti Nijemci i u zloglasnoj Rommelovoj ofenzivi okupirati Istru, čime se konačno oslobođenja od fašizma prolongiralo do kraja travnja i prvih dana svibnja 1945. kada su posljednji pripadnici neprijateljske vojske napustili Buzet.

Iako se fašistička ideologija stalno veliča rat, ratne pobjede i žrtvu, pokretanje rata u želji za svjetskom dominacijom dovelo je do njihovog povijesnog poraza. Fašistička Italija nije se pokazala uspješnim ratnim saveznikom nacističkoj Njemačkoj, tako da je nakon kapitulacije Italije dolazak nacista u Istru, označio najkrvaviji period Drugog svjetskog rata. Međutim, uzroke za antifašistički ustanak na Buzeštini i u Istri treba tražiti u svim onim događajima koji su se odvijali na političkom, društvenom i gospodarskom planu od početka 1920-ih, a za koje je bio odgovoran fašizam i diktatura koju je uspostavio.

9. Zaključna razmatranja

Proučavanje prošlosti relativno malih i manje značajnih područja, kao što je Buzeština, ima svoje specifičnosti i razlike u odnosu na proučavanje prošlosti nekog većeg centra ili veće geografske cjeline. No to ne znači da političke, društvene, kulturne i gospodarske prilike u manjoj sredini možemo promatrati izvan konteksta općeg stanja. Stoga je izrazito zanimljivo vidjeti kako su se velike povijesne prijelomnice i događaji odrazili na svakodnevicu bužetskog stanovništva i kako su se velike povijesne ideje tumačile i primjenjivale unutar lokalnih okolnosti i specifičnosti i pritom vršile utjecaj na lokalne političke aktere.

Period talijanske uprave nad Istrom, omeđen dvama svjetskim ratovima, obilovao je takvim dramatičnim momentima (npr. dolazak talijanske vojske, uspon fašizma, uspostava diktature, fašistički ratni pohodi), čije su se posljedice itekako osjećale na području siromašne bužetske općine, koja je bila sastavljena od većinskog ruralnog stanovništva koje je preživljavalo baveći se poljoprivredom. Druga temeljna odrednica stanovništva općine Buzet, koja je uvelike utjecala na događaje ovog perioda, jest etnička pripadnost.

Narodni preporodi i demokratizacijski procesi u austrijskom razdoblju promijenili su oblik političke borbe ovog prostora te je zaoštrili. Općina Buzet bila je naseljena pretežno slavenskim etničkim elementom, hrvatskim i slovenskim, s vrlo malom talijanskom zajednicom smještenom uglavnom u samom gradiću Buzetu te pojedinim obiteljima koje su živjele u drugim većim mjestima općine poput Sovinjaka ili Draguča. Područje Buzeštine tako je postalo snažnim uporištem hrvatskog političkog pokreta, koji je svoj utjecaj vršio na seosko stanovništvo organizirajući brojna društva kulturnog, gospodarskog i političkog karaktera. No dolaskom talijanske uprave, stvari se ubrzano mijenjaju i politička se situacija okreće naglavačke. Mijenjaju se ljudi, mijenja se jezik u općinskoj upravi, ali i metode političke borbe. Još i prije nego što je Mussolini osnovao prvi *Fascio di Combattimento*, nove vlasti koriste metode koje će fašisti usavršiti i dodatno intenzivirati. Događaju se uhićenja i internacije, pale se knjige i zatvaraju škole, daju se otkazi nepodobnim elementima, ljudima nesklonima novoj vlasti.

Fašizam pokušava ostvariti dominaciju jednog, odabranog naroda nad drugima bez ograničenja te između ostalog ima za cilj stvaranje što čišće zajednice.²²³ Na ovom području Slaveni su bili ti koji su bili viđeni kao smetnja za ostvarivanje fašističkih zamisli o velikoj talijanskoj naciji i kulturi koju je trebala donijeti u ove krajeve. Često su se u člancima hrvatske štampe ironično odnosili prema nasilnim ispadima fašista komentirajući kako oni time pridonose slavnoj talijanskoj civilizaciji i kulturi. Prilikom političkih izbora 1921., 1922. i 1924. bilo je jasno koga su fašisti doživljavali kao glavnog neprijatelja. Kao i u drugim dijelovima Istre istaknuti narodnjaci, učitelji i svećenici, označeni kao predvodnici, kako se to u dokumentima tadašnjih institucija nazivalo, slavenskog propagandizma i iredentizma; bili su proganjani i zastrašivani, kako bi se stanovništvu pokazalo da stižu novi politički vjetrovi koji neće dopuštati nikakve aktivnosti koje nisu u skladu s ideologijom stranke na vlasti. U takvim okolnostima politički pluralizam nije bio moguć te možemo samo nagađati kako bi se politička utakmica odvijala da su vlasti omogućile poštenu i mirnu borbu u skladu s demokratskim načelima, međutim, može se pretpostaviti da bi liste s pripadnicima slavenskog političkog pokreta puno bolje prošle na izborima, bilo parlamentarnim, bilo onim općinskim, s obzirom na to da je Narodna stranka dobivala sve izbore još od kraja XIX. st. te da je Narodna stranka stvorila na Buzeštini vrlo jako uporište.

Što se tiče fašističke stranke, ona također nije mogla u općini Buzet imati neku veću potporu. Nova ideologija privukla je uglavnom mlađe i agilnije ljude, uglavnom ljude slobodnih profesija, trgovce, javne službenike. Oni su se odmah počeli okupljati nakon što je pokret u Istri dobio svoj početni zamah, ali se dodatno učvrstio prilikom parlamentarnih izbora 1921. kada su lokalni fašisti počeli poduzimati akcije protiv svojih političkih konkurenata. Početnu jezgru fašističkog pokreta činili su ljudi iz Buzeta, a nakon toga u Buzet su počeli stizati pojedinci raznih profesija tako da su najčešće na rukovodećim pozicijama buzetskog *fascija* bili ljudi koji su u Buzet došli zbog radnog mjesta, npr. liječnici, veterinari, ljekarnici, javni bilježnici, odvjetnici, geometri, učitelji, sudski činovnici. A i gotovo svi podestati koji su služili u Buzetu i pritom obično obnašali poneku visoku dužnost unutar lokalne sekcije *PNF-a*, dolazili su iz drugih mjesta kao što je to bio slučaj u mletačkim vremenima. Tako se ispostavlja kako su strankom i općinom kroz fašističko razdoblje upravljali pripadnici

²²³ Paxton, str. 226.

tzv. gradskih zanimanja i slobodnih profesija, što je bilo karakteristično za istarski fašistički pokret, iako je taj pokret imao brojne karakteristike tzv. agrarnog fašizma te je ta različitost stalno prijetila krizom pokreta do njegove propasti.²²⁴

Isto tako, treba uzeti u obzir da je velikom broju službenika raznih djelatnosti *tessera* na neki način, omogućavala dobivanje posla, jer kako je rekao jedan istarski lokalni fašistički sekretar: „senza la tessera oggi non si mangia.“²²⁵ U međusobnim sukobima često su, pri pokušaju diskreditacije protivnika i dokazivanju tko je „pravi“ ili izvorni fašist, predbacivali jedni drugima godine provedene u stranci i vrijeme učlanjenja. Zbog toga su možda neki, koji nisu imali prilike djelovati u prvim godinama i akcijama fašizma, pokušavali svoju pravovjernost dokazivati pojačanom agresivnošću i ispraznim ideologiziranjem te izmišljanjem nepostojećih neprijatelja.

U pokušaju cjelokupne fašizacije društva fašisti su krenuli s eliminiranjem svih ne-fašističkih udruženja ne birajući sredstva. Opet, i u ovom slučaju na Buzeštini na udaru su se našla slavenska društva, koja su bila najbrojnija i okupljala najviše stanovništva. Na razne načine ometan je njihov rad, npr. limenoj glazbi nisu davane dozvole za nastup, mljekari nisu dani zajmovi za razvoj i dr. Ovi i brojni drugi slučajevi pokazuju metode koje su fašisti koristili pokušavajući kontrolirati aktivnosti stanovništva. Nakon što je politička oporba uništena, odnosno nakon što je ukinuto višestranačje, krenulo se s jačim napadom na druga udruženja, jer su fašisti smatrali kako su bivši politički aktivisti svoje djelatnosti vršili unutar drugih udruga, što i nije bilo daleko od istine. Tako su sva društva sa slavenskim predznakom prestala postojati do kraja dvadesetih godina, ako je i koje ostalo djelovati, bilo je prisiljeno na ilegalu, kao, uostalom i druge političke stranke protivne režimu. Pokušaji da se do stanovništva dopre preko raznih fašističkih udruženja, uglavnom nisu bili uspješni; možda je sindikat poljodjelaca jedini imao potencijala okupiti veći broj članova, ali se bužetska podružnica sindikata našla usred borbe tijekom općinske krize i to na uvjetno rečeno poraženoj strani, jer su bili protivni stranačkom vodstvu koje je prevladalo u tom sukobu, iako su glavni akteri obiju strana, nestali iz središta političkih zbivanja.

²²⁴ Dukovski, „Političke grupacije...“, str. 33.

²²⁵ Dukovski, *Fašizam u Istri...*, str. 188.

Razni izvještaji, dopisi, relacije i drugi pismeni prilozi koji su kolali među raznim institucijama tadašnje vlasti i među tadašnjim političkim i javnim dužnosnicima pružaju nam pogled u svijet i viđenje zbivanja sa stajališta elite koja je na vlasti i koja nastoji, s te pozicije moći, kontrolirati cjelokupno društvo. Ono što karakterizira te dopise koji se odnose na Bužeštinu jest njihova preokupacija etničkim sastavom populacije. U gotovo svakom dokumentu, bez obzira na temu o kojoj se piše, upozorava se na važnost opreznog rada u zoni u kojoj prevladava slavensko stanovništvo, koju se često naziva inorodnom zonom (zona *allogena*) kao što s netalijane naziva inorocima (*allogeni*). Pritom postoji razlika u dopisima u kojima se s oštrim rječnikom progovara o slavenskim propagandistima, iredentistima ili provokatorima, dok se u drugim dopisima nastupa s ublaženim rječnikom o stanovništvu čije simpatije i povjerenje treba još pridobiti, iako se i tada ističe potreba za njihovom asimilacijom u talijanski nacionalni korpus.

S druge strane imamo štampu na hrvatskom jeziku: *Pučki prijatelj*, *Istarsku riječ* i *Staru našu slogu*. One su, dok su izlazile, pružale otpor sveopćoj fašizaciji društva te su simbolički bile vrlo važne za svoje čitatelje, a danas nam predstavljaju bogat izvor podataka, posebno za ona područja koja su bila pretežno nastanjena slavenskim stanovništvom. Brojni dopisi iz svih krajeva Bužeštine, gotovo da mogu poslužiti kao kronika događaja, jer iz broja u broja, iz tjedan u tjedan, posebice u *Istarskoj riječi* mogu se pratiti zbivanja podno Ćićarije. Oni svjedoče o incidentima bužetskog stanovništva s fašistima i s oružnicima, govore o nestanku hrvatskih škola, o manjku slavenskih svećenika, pišu o aktivnostima i problemima raznih udruženja, koja su nestajala tokom godina. Posebno su se posvećivali seoskom stanovništvu tako da se iz sezone u sezonu može pratiti stanje u poljoprivredi, dopisi se bave problemima koji spopadaju seosko stanovništvo kada ostane bez ljetine zbog suše ili tuče, komentiraju se cijene poljoprivrednih proizvoda te stanje stočnog fonda. Često se spominju odlasci stanovnika u emigraciju. Ne fali ni dopisa koji bi spadali u crnu kroniku, a ima i raznih zanimljivosti, koji iz današnje perspektive zvuče smiješno. Bilo je tu i moralnih prodika upućenih uglavnom omladini. U početku su tonovi tekstova prema vlastima bili vrlo oštri, no kako se stezao fašistički obruč oko slobodnih medija, uredništvo je bilo primorano paziti što objavljuje, jer su im stalno prijetile zapljene, a i sami urednici listova bili su pod stalnom paskom represivnih organa. Ponekad su

dopisi iz Bužeštine bili razlog zapljena lista, jer su vlasti te dopise smatrali tendencioznim pisanjem ili širenjem defetizma.

Pri traženju i iščitavanju tekstova, koji se odnose na Bužeštinu, uočavaju se razlike koje su obilježavale istarski hrvatski politički pokret, a koje svoje korijene vuku još iz XIX. st. Podjela između tzv. klerikalaca i liberala manifestirala se kroz objavljivanje dvaju tjednih listova, *Pučkog prijatelja* i *Istarske riječi*, iako je pokretanje *Istarske riječi* bilo zamišljeno kao pokušaj ostvarivanja kompromisa između dvaju političkih frakcija. Naime, dok je *Pučki prijatelj*, od 1919. do 1922., bio jedini list za istarske Hrvate u njemu su uredno objavljivani tekstovi i dopisi iz Bužeštine. Nakon sastanka istarskih povjerenika, koji su djelovali u političkom društvu Edinost, u Kozini u srpnju 1922., na kojem je došlo do spora između frakcije koju je okupljao Božo Milanović i koja je željela oformiti vlastito političko društvo za Istru koje bi djelovalo odvojeno od Edinosti i frakcije liberala. Naposljetku je prevladala narodno-liberalna grupacija, koja je bila jače povezana sa tršćanskim Slovencima, a koju su između ostalih podržavali i povjerenici iz Bužeštine i Čićarije među kojima je bio bužetski učitelj Vinko Šepić. Oni su pokrenuli izdavanje lista *Stara naša sloga*, da bi ju početkom 1923. zamijenila *Istarska riječ*. Te 1923. *Pučki prijatelj* nije izlazio da bi nanovo krenuo izlaziti 1924. Oba lista izlazila su do početka 1929. kada im je fašistički režim svojim zakonima onemogućio djelovanje.²²⁶ Uspostavom *Stare naše sloge*, a potom *Istarske riječi* dopisi iz Bužeštine preselili su u te listove. Naime, nakon ponovnog pokretanja *Pučkog prijatelja*, dopisa iz Bužeštine u tom listu skoro više nema, svega nekoliko godišnje, bez sustavnog pokrivanja događaja, dok *Istarska riječ* vrvi njima. Možda je razlog tome što su na skupštini u Kozini predstavnici Bužeštine podržali frakciju liberala pa su radije surađivali s njihovim listovima. No, kako ne znamo tko su bili dopisnici, osim V. Šepića, koji je bio i u nekim polemikama s *Pučkim prijateljem*²²⁷, ostaje otvorenim pitanjem zašto je dopisnicima iz Bužeštine *Istarska riječ* bila prihvatljivija od *Pučkog prijatelja*, iako se može pretpostaviti kako je utjecaj V. Šepića, kao istaknutog političkog radnika i bivšeg ravnatelja hrvatske škole, zasigurno bio velik na području kojem je postojao manjak obrazovanijeg sloja stanovništva, poglavito nakon što su javni službenici, koji

²²⁶ Iveša, Ante, „Tršćanska hrvatska štampa između dva rata“, Pazinski memorijal 2, Pazin, 1971., str. 150-152.

²²⁷ „Iz Buzeta“, *Pučki prijatelj*, Trst, 15. lipnja 1922., str. 3.

su djelovali u austrijskom razdoblju, uglavnom napustili Buzet u prvim godinama talijanske uprave.

Dvadesetak godina fašističke vlasti na području Buzeštine ostavilo je neizbrisiv trag u kolektivnoj memoriji ovdašnjeg stanovništva, iako je taj period nekako ostao zasjenjen događajima u Drugom svjetskom ratu i pričama o pokretu otpora i NOB-u, koji je razloge svojeg masovnog prihvaćanja u stanovništvu itekako mogao tražiti i pronaći u fašističkim (ne)djelima koji su mu prethodili. Nedvojbeno je i to, da su pokret otpora simpatizirali i pomagali mu i neki od čelnika lokalne sekcije *PNF-a*, što je još jedan dokaz kako se turbulentni povijesni događaji poigravaju s ljudskim sudbinama tjerajući ih da se opredijele za „pravu“ stranu povijesti, ne znajući kamo će ih to odvesti, pa nas pri istraživanju, hladni povijesni dokumenti ili strastveni novinski članci, često mogu odvesti na krivi trag i utjecati na naš sud o ponekoj osobi ili događaju iz prošlosti. Isto tako, posebice kad se radi o događajima iz ne tako davne prošlosti, često nam se čini kako fali još jedan podatak, jedan komadić koji bi upotpunio mozaik, a koji je ostao zauvijek izgubljen jer ga nije nitko uspio ili želio zabilježiti. Međutim, uvijek ostaje nada da će se, daljnjim istraživanjem, kopanjem po dokumentima, razgovorom s ljudima ili, pak, slučajnim otkrićem, pronaći neki vrijedan izvor spoznaje koji će pomoći u razumijevanju prošlih vremena.

Izvori i literatura

a) Arhivska građa

- Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-55, Prefektura Istre u Puli 1923.-1945., kutije: 17, 47, 57, 87, 89, 96, 122, 139, 238-239, 266, 305.

b) Novine

- *Corriere Istriano*, Istarske novine online, http://ino.com.hr/corriere_istriano.html, 2. 1. 1934. – 31. 12. 1938.
- *Istarska riječ*, Istarske novine online, http://ino.com.hr/istarska_rijec.html, 11. 1. 1923. – 10. 1. 1929.
- *Hrvatski list*, Istarske novine online, http://ino.com.hr/hrvatski_list.html, 20. 11. 1918.
- *L'Azione*, Istarske novine online, <http://ino.com.hr/lazione.html>, 1.1. 1919. – 31. 12.1921.
- *Pučki prijatelj*, Stare hrvatske novine – portal digitaliziranih novina <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=08633843-e13a-46ef-8db5-071f6dc01755>, 5.9. 1919. – 10. 1. 1929.
- *Stara naša sloga*, Metelgrad – Digitalna knjižnica i čitaonica <http://library.foi.hr/novine/d.php?sqlx=N00119&sqlid=1&C=119&H=&vrsta=&grupa=&lang=hr> 31. 8. 1922. – 29. 12. 1922.

c) Literatura

- Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode. Istra 1918. -1945.*, Histrina Croatica C.A.S.H., Pula, 2011.
- Čargonja, Alojz, „Buzet i Bužeština 1918. – 1941.“, *Antifašizam na Bužeštini*, ur. Božo Jakovljević, Reprezent, Buzet, 2003., 21-25.
- Isti, „Bužeština u narodnom ustanku 1941. – 1942.“, *Antifašizam na Bužeštini*, ur. Božo Jakovljević, Reprezent, Buzet, 2003., 72-78.

- Isti, „Kalendar događaja u NOR-u na Buzeštini 1941. – 1945.“, *Antifašizam na Buzeštini*, ur. Božo Jakovljević, Reprezent, Buzet, 2003., 545-562.
- Doblanović, Danijela, „Planovi i realizacija melioracije močvarnih područja i početak izgradnje Istarskog vodovoda (1921. – 1930.)“, *Na izvorima Istarskog vodovoda*, ur. Dean Krmac, Istarska kulturna agencija, Pula – Buzet, 2013., 57-67.
- Ista, „Razvoj i realizacija Istarskog vodovoda (1930. – 1945.)“, *Na izvorima Istarskog vodovoda*, ur. Dean Krmac, Istarska kulturna agencija, Pula – Buzet, 2013., 69-79.
- Draščić, Ivan, „Vrelo „Vrećek“ u Sv. Martinu“, *Buzetski zbornik 5*, Buzet, 1981., 195-196.
- Isti, „Nekadašnja udruženja sa područja Buzeštine“, *Buzetski zbornik 12*, Buzet, 1988., 251-254.
- Isti, „Buzetski mladoljetnici u logorima.“, *Antifašizam na Buzeštini*, ur. Božo Jakovljević, Reprezent, Buzet, 2003., 498-501.
- Dukovski, Darko, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, C.A.S.H. Histria Croatica, Pula, 1998.
- Isti, *Rat i mir istarski*, C.A.S.H., Pula, 2001.
- Isti, „Političke grupacije i stranke na Buzeštini 1918. – 1929.“, *Antifašizam na Buzeštini*, ur. Božo Jakovljević, Reprezent, Buzet, 2003., 27-36.
- Isti, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. – 1947.)*. Leykam international, Zagreb, 2010.
- Finderle, Vladimir, „Mljekarice iz Sv. Martina“, *Buzetski zbornik 19*, Buzet, 1994., 133-137.
- Istarska enciklopedija, Zagreb, 2005.
- Iveša, Ante, „Tršćanska hrvatska štampa između dva rata“, *Pazinski memorijal 2*, Pazin, 1971., 149-162.
- Jakovljević, Božo, „Vinko Šepić i njegov doprinos školstvu Istre“, *Buzetski zbornik 12*, Buzet, 1988., 63-70.
- Isti, „Antifašistički oružani rat na Buzeštini (1941.-1945.)“, *Annales*, 1. (11), Koper, 2001., 39-52.
- Jelinčić, Jakov, „Općina Buzet u zapisima općinskog zastupstva od 1918. do 1923.“, *Buzetski zbornik 27*, Buzet, 2002., 87-107.

- Klen, Danilo, „Saopćenja i izvještaji talijanske vojne obavještajne službe o Istri u 1919. godini“, *Pazinski memorijal* 9, Pazin, 1979., str. 287-331.
- Knez, Kristijan, „5. studenog 1933.: dan kad je Istarski vodovod postao stvarnost“, *Na izvorima Istarskog vodovoda*, ur Dean Krmac, Istarska kulturna agencija, Pula – Buzet, 2013., 81-87.
- Korlević, Milivoj, „Uprava i sudstvo u Istri od 1918. do 1945.“*Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, svezak II, Rijeka, 1954., 19-100.
- Merlić, Edo, *Buzeština kroz povijest*, Vlastita naklada, Pazin-Buzet 2008.
- Isti, *Stanovništvo i migracije iz sjeverne Istre – Buzeštine*, Vlastita naklada, Pazin-Buzet, 2011.
- Nežić, Matija, „100. obljetnica gradnje zgrade Srednje škole Buzet“, *Buzetski zbornik* 38, Buzet, 2011., 221-242.
- Paxton, Robert O., *Anatomija fašizma*, Tim Press, Zagreb, 2012.
- Pavletić, Mirjana, „Uz 100. obljetnicu Glazbenog društva Sokol iz Buzeta“, *Buzetski zbornik* 31, Buzet, 2005., 339-346.
- Ista, „Simbol, svjedok i čuvar kulturnog identiteta“, *Buzetski zbornik* 35, Buzet, 2008., 15-24.
- Radošević, Milan, „O dizenteriji, ospicama, sifilisu, šarlahu i tifusu u istarskoj provinciji za talijanske međuratne uprave (1918.-1940.)“, *Problemi sjevernog Jadrana* 14, Zagreb – Rijeka, 2015., 55-81.
- Rubić, Ivo, Jakovljević, Božo, Buzet i njegov kraj Buzeština, Narodno sveučilište, Zagreb – Buzet, 1961.
- Šepić, Dragovan, „Buzeština 1918.“, *Hrvatski pokret u Istri XIX. i na početku XX. stoljeća*, Reprezent, Račice, 2004., str. 512-522.
- Šetić, Nevio, „Politička aktivnost istarskih Hrvata okupljenih oko lista *Istarska riječ* u Trstu 1923. – 1929.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, Vol. 41, Zagreb, 2009., 483-497.

d) Internet

- Storia dei comuni. Variazioni amministrative dall' Unita d'Italia.
<http://www.elesh.it/storiacomuni/cercacomuni.asp>

Sažetak

Diplomski rad bavi se analizom društvenih i političkih procesa tijekom fašističkog razdoblja u maloj općini Buzet na sjeveru Istre. Lokalne specifičnosti kao što su etnička i socijalna struktura stanovništva uvelike su utjecale na odnos novog režima prema stanovništvu i društvu u cjelini te je, stoga, zanimljivo pratiti kako su se velike povijesne prijelomnice, poput Prvog i Drugog svjetskog rata i pojave fašizma, odražavale na život običnih ljudi u manjim sredinama, udaljenim od centara i nositelja političkih, društvenih i gospodarskih promjena. U prvom djelu rada opisuje se situacija koja je vladala u prvim godinama nakon Prvog svjetskog rata. Kroz prikazivanje događaja koji su se zbivali tijekom političkih izbora, dok Italija još nije zagazila u fašističku diktaturu, najjasnije se mogu identificirati obrasci djelovanja kojima se služio talijanski fašizam. Zatim se daje prikaz sukoba koji je nekoliko godina potresao općinske političke strukture i tako u paralizirao bilo kakav napredak. U analizi tridesetih godina daje se veći prostor gospodarskoj situaciji, koja se, kroz gradnju velikih infrastrukturnih projekata poput Istarskog vodovoda, u nekim aspektima, poboljšava, ali se, istovremeno, iz različitih razloga nastavilo propadanje istarskog sela. Završni dio rada prikazuje kraj fašističke ere do kapitulacije Italije u Drugom svjetskom ratu, kada se u Buzetu već stvaraju prve jezgre antifašističkog otpora koji će dovesti do novih povijesnih prijelomnica.

Ključne riječi:

Buzet, fašizam, antifašizam, političke prilike, diktatura, etnička struktura stanovništva, društvene prilike, siromaštvo

Abstract

Buzet under fascism

The thesis deals with the analysis of social and political processes during the period of Italian fascism in a small municipality of Buzet in northern Istria. Local circumstances, like ethnic and social structure of population, significantly affected the attitude of the new regime towards the local population and society. Because of that, it is very interesting to see how the great turning points of history, WWI, WWII and the emergence of fascism, reflected the lives of so called common people who lived in small communities far away from centers and holders of new political, social and economic changes. The first part of the research contains the description of the situation in Buzet after the Great War. While observing the events that took place during political elections in the early twenties when Italy was not yet involved in the fascist dictatorship, one can clearly identify forms of violent actions that were used by Italian fascists. The first part will be followed by a review of the conflict that rocked the municipal political structures for several years and paralyzed any progress in that period. A greater review of the economic situation is given in the analysis of the thirties. They brought an economic improvement through large infrastructural projects like the construction of Istrian aqueduct, failing at the same time to stop the deterioration of the Istrian countryside. The final part of the work reveals the end of the Fascist era until the capitulation of Italy in the World War II, when the first cores of antifascist resistance, that eventually lead to a new historical turning point, have already been active in Buzet.

Keywords:

Buzet, fascism, antifascism, political situation, dictatorship, ethnical structure of population, social conditions, poverty